НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КЕДИК ВЕРОНІКА ПЕТРІВНА

УДК 343.213.3

ДИСЕРТАЦІЯ
УНІВЕРСАЛЬНИЙ ТА РЕАЛЬНИЙ ПРИНЦИПИ ЧИННОСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОСТОРІ

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____В. П. Кедик

Науковий консультант:
СТРЕЛЬЦОВ Євген Львович,
доктор юридичних наук, доктор теології, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Кедик В. П. Універсальний та реальний принципи чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національний університет «Одеська юридична академія».

Дисертація присвячена дослідженню змісту універсального та реального принципів чинності кримінального закону в просторі, а також відображенню їх теоретичного та практичного значення в умовах сучасної політико-правової реальності та формулюванню на цій основі пропозицій щодо вдосконалення реалізації досліджуваних принципів.

У дисертації вперше встановлено, що універсальний та реальний принципи чинності кримінального закону у просторі впливають на результативність кримінально-правового регулювання і їм притаманні такі ознаки принципів кримінального права, як об'єктивно-суб'єктивний характер, регулятивність, спеціально-юридична природа, нормативність, обов'язковість на двох рівнях кримінально-правового регулювання: правотворчому та правозастосовчому, системність.

Запропоновано авторське визначення універсального (космополітичного) принципу чинності кримінального закону у просторі як права держав-учасниць міжнародних договорів (конвенцій) реалізовувати екстратериторіальну юрисдикцію стосовно іноземців або осіб без громадянства, які вчинили міжнародні злочини або злочини міжнародного характеру, що посягають на інтереси декількох держав чи міжнародного співтовариства. Стосовно України універсальний принцип чинності кримінального закону в просторі полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України у випадках, передбачених чинними міжнародними договорами, учасником

яких є Україна та на підставі яких до КК України внесено відповідні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, які посягають на систему та порядок охоронюваних міжнародним законодавством суспільних відносин, що забезпечують мирне співіснування держав, дотримання правил міжнародного спілкування, а також на міжнародні гарантії безпеки національних, расових, релігійних груп та людства в цілому. Це є підставою для видачі в Україну осіб, які вчинили на території іншої держави тяжкі або особливо тяжкі злочини, що порушують інтереси України.

Так само запропоновано авторське визначення реального принципу чинності кримінального закону в просторі як права будь-якої держави реалізовувати свою екстериторіальну юрисдикцію стосовно іноземців або осіб без громадянства, якщо вони вчинили передбачені кримінальним законом цієї держави тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод її громадян або інтересів цієї держави. Стосовно України реальний принцип чинності кримінального закону у просторі полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні і які за її межами вчинили передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти життєво важливих прав і свобод людини і громадянина України, інтересів суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет та територіальну цілісність України, а також безпечні умови життєдіяльності і добробуту її громадян. захист від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру. Це є підставою для видачі в Україну осіб, які вчинили на території іншої держави передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини, що порушують права і свободи громадян України або інтереси України.

Обґрунтовано, що екстратериторіальність є проміжною між територіальним та універсальним принципом, тоді як екстериторіальність є проміжною між територіальним та реальним принципами, коли реальний принцип виступає як виняток з територіального принципу.

За результатами дослідження доведено, що механізм реалізації універсального принципу повинен бути побудований шляхом встановлення ієрархії юрисдикцій на підставі міжнародного та міждержавного узгодження змістовних та формалізованих засад реалізації універсального принципу чинності кримінального закону у просторі. Це надасть можливість, при дотриманні матеріальних і процесуальних гарантій взаємодії міжнародних та національних систем слідства та правосуддя, які встановлюються нормами міжнародного кримінального права та Статутом Міжнародного кримінального суду, забезпечити невідворотність кримінальної відповідальності тих осіб, які вчинили злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку та інші злочини, за які можливість притягнення до відповідальності в Україні передбачена міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

У ході дослідження удосконалено твердження, що принципи права є системоутворюючою, фундаментальною, універсальною категорією, яка визначає зміст і напрямки правового регулювання і поширюється на всіх суб'єктів права. Вони пов'язують між собою правову систему та учасників суспільних відносин з метою гармонізації інтересів громадян, суспільства і держави.

Здійснена класифікація суб'єктів, на яких може бути поширена юрисдикція держави щодо реального принципу чинності кримінального закону в просторі. Це іноземці – особи, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав (в тому числі, біпатриди, що не мають громадянства України, біженці-іноземці чи особи-іноземці, які потребують додаткового або тимчасового захисту, які не перебували в України на момент вчинення злочину) і які не проживають постійно на території України; особи без громадянства – особи, яких жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином (в тому числі, біженці без громадянства чи особи без громадянства, які

потребують додаткового або тимчасового захисту, які не перебували в України на момент вчинення злочину) і які не проживають постійно на території України.

В контексті статті 8 КК України визначено інтереси України як інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та територіальну цілісність України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян, захист від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України.

Права та свободи громадян України визначені як комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, які мають природну сутність, є невід'ємними від індивіда і дозволяють кожному громадянину користуватися економічними й соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах.

Аргументовано позицію щодо необхідності забезпечення оптимальної конкретизації підстави застосування реального принципу шляхом наведення певного переліку злочинів, вчинення яких іноземними громадянами або особами без громадянства за межами її території дозволяло б застосувати реальний принцип чинності кримінального закону в просторі. Це злочини проти основ національної безпеки України та злочини проти громадянина України, які охоплюються частинами четвертою та п'ятою статті 12 КК України.

Наголошено на необхідності внесення змін до статті 8 КК України шляхом заміни слова «громадян» на слово «громадянина».

Дістали подальшого розвитку теоретичні підходи щодо принципів чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі у частині їх визначення та співвідношення та положення про достатню соціальну обумовленість універсального та реального принципів чинності

кримінального закону у просторі з погляду історичного аспекту розвитку та сучасного стану законодавства в даній сфері.

Проведене дослідження дало змогу розробити та запропонувати нову редакцію статті про чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України у Кримінальному кодексі України.

Ключові слова: кримінальне право, принципи, універсальний, реальний, екстрадиція.

SUMMARY

Kedik V. P. **Universal and real principles of operation of the law of Ukraine on criminal liability in expanse.** – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in law, specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal enforcement law. The National University «Odessa Academy of Law», Odessa, 2020.

The dissertation is devoted to the study of the content of the universal and real principles of action of the criminal law in expanse, as well as the mapping of their theoretical and practical significance in the context of modern political and legal reality and the formulation on this basis of proposals for improving the implementation of the principles under study.

It was first established in the dissertation that the universal and real principles of action of a criminal law in expanse affect the effectiveness of criminal law regulation and they are characterized by such signs of the principles of criminal law as an objective-subjective nature, regulatory, special legal nature, normativeness, and binding on two levels criminal law regulation: law-making and law enforcement, systematic.

The author's definition of the universal (cosmopolitan) principle of the criminal law in expanse as the right of states parties to international treaties (conventions) to exercise extra territorial jurisdiction over foreigners or stateless persons who have committed international crimes or crimes of an international

nature, encroaching on the interests of several states or international community. As for Ukraine, the universal principle of the criminal law in expanse is that foreigners or stateless persons who do not live permanently in Ukraine who have committed crimes outside its borders are liable in Ukraine under the Criminal Code of Ukraine in cases provided for by international treaties to which Ukraine and on the basis of which the relevant rules have been introduced in the Criminal Code of Ukraine, providing for criminal liability for crimes encroaching on the system and order of protected international international law of societies of foreign relations that ensure the peaceful coexistence of states, compliance with the rules of international communication, armed conflict, as well as international guarantees of security for national, racial, religious groups and humanity as a whole. This is the basis for the extradition of persons in Ukraine who have committed serious or especially serious crimes in the territory of another state that violate the interests of Ukraine.

The author's definition of the real principle of criminal law in expanse as the right of any state to exercise extraterritorial jurisdiction over foreigners or stateless persons who committed serious or especially serious crimes under the criminal law of this state against the rights and freedoms of its citizens or the interests of this state. As for Ukraine, the real principle of the criminal law in expanse is that foreigners or stateless persons who do not reside permanently in Ukraine and who committed serious or especially serious crimes under the Criminal Code of Ukraine against vital human and civil rights and freedoms Ukraine, the interests of society and the state, the implementation of which guarantees the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine, as well as against safe living conditions and welfare their citizens from real and potential threats of a military or non-military nature. This is the basis for the extradition to Ukraine of persons who committed grave or especially grave crimes in the territory of another state, which violate the rights and freedoms of Ukrainian citizens or the interests of Ukraine.

It is proved that extra-territoriality is intermediate between territorial and universal principle, while extraterritoriality is intermediate between the territorial and the real principles, when the real principle stands as an exception to the territorial principle.

The results of the study proved that the mechanism of realization of the universal principle must be built by establishing a hierarchy of jurisdictions on the basis of international and inter-state harmonization of substantive and formal principles of realization of the universal principle of criminal law in expanse. This will give the opportunity, subject to the substantive and procedural guarantees of the interaction of international and national systems of investigation and justice, which are set by international criminal law and the Statute of the International criminal court, to ensure the inevitability of criminal responsibility those persons who committed crimes against peace, security of mankind and international legal order and other crimes for which the possibility of prosecution in Ukraine, provided the international Treaty consent to be bound which is given by Verkhovna Rada of Ukraine.

The study improved the assertion that principles of law are systemic, fundamental, universal category, which determines the content and direction of legal regulation and applies to all entities. They make the connection between the legal system and participants of public relations with the purpose of harmonization of interests of citizens, society and state.

Classification of entities that may be subject to the jurisdiction of the state in relation to the real principle of criminal law in expanse. This aliens – persons who are not citizens of Ukraine and are citizens (subjects) of another state or States (including the dual nationals, having the citizenship of Ukraine, refugees, foreigners or persons-foreigners who are in need of additional or temporary protection, which were not in Ukraine at the time of the crime), and who are not domiciled on the territory of Ukraine, persons without citizenship – the person, which any state according to its legislation is not considered as a citizen (including refugees without citizenship or of persons without citizenship, needing

additional or temporary protection, which were not in Ukraine at the time of the crime), and who are not domiciled on the territory of Ukraine.

In the context of article 8 of the criminal code of Ukraine defined the interests as the interests of man, society and the state, the implementation of which guarantees the state sovereignty of Ukraine and the territorial integrity of Ukraine and its progressive democratic development, as well as safe living conditions and welfare of its citizens from real and potential threats of military or non-military character, which can make impossible or hinder the realization of national interests and the preservation of national values of Ukraine.

The rights and freedoms of citizens of Ukraine is defined as the natural and inviolable freedoms and legal capabilities that have natural essence, are inseparable from the individual and allow every citizen to enjoy economic and socio-political freedoms and social benefits, both personal and in the public interest.

The position on the need to ensure optimal specification of the basis for applying the real principle by providing a specific list of crimes committed by foreign citizens or stateless persons outside its territory made it possible to apply the real principle of criminal law in expanse. These are crimes against the foundations of national security of Ukraine and crimes against a citizen of Ukraine covered by the fourth and fifth parts of Article 12 of the Criminal Code of Ukraine.

The necessity of amending Article 8 of the Criminal Code of Ukraine by replacing the word “citizens” with the word “citizen” is noted.

Theoretical approaches to the principles of the operation of criminal law in expanse have been further developed in terms of their definition and correlation and provision on sufficient social conditionality of the universal and real principles of the operation of criminal law in expanse from the point of view of the historical aspect of development and the current state of legislation in this area.

The study allowed us to develop and propose a new edition of the article on the operation of the criminal law in relation to crimes committed by foreigners or stateless persons outside Ukraine in the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: criminal law, principles, universal, real, extradition.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Кедик В.П. Визначення місця здійснення злочину і межі дії кримінального закону [текст] / В.П. Кедик // Науковий вісник Херсонського державного університету № 2 / редкол.: Стратонов В.М. (голов. ред.) та ін., - Херсон, 2015 – С. 19-23.
2. Кедик В.П. Застосування принципу NON BIS IN IDEM у випадках вчинення злочину за межами України [текст] / В.П. Кедик // Науковий вісник Ужгородського національного університету №33 / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.) та ін., – Ужгород, 2015 – С. 93-96.
3. Кедик В.П. Колізія територіального та персонального принципу або можливість подвійної кримінальної відповідальності // Актуальні проблеми держави і права №69 – 2013р., с.317-322
4. Кедик В.П. Основні засади реального принципу дії просторової дії кримінального закону [текст] / В.П. Кедик // Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал» № 3 / редкол. Коломоєць Т.О. (голов. ред.) та ін., - Запоріжжя, – режим доступу: http://lsej.org.ua/3_2015/42.pdf.
5. Кедик В.П. Підстави притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені за межами України / Південноукраїнський правничий часопис № 1 / редкол. Волощук А.М. (голов. ред.) та ін., - Одеса, 2015 С. 88-92.
6. Кедик В.П. Умови притягнення до кримінальної відповідальності за універсальним принципом [текст] / В.П. Кедик // Альманах міжнародного права № 8 / редкол. Ківалова Т.С. (голов. ред.) та ін., - Одеса, 2015 – С. 123-130.
7. Кедик В.П Визначення місця здійснення злочину і межі дії кримінального закону / В.П. Кедик // «Evropský politický a právní diskurz»(«Европейский политико-правовой дискурс». С. 106-112.

8. Кедик В.П. Понятие универсального принципа действия уголовного закона в пространстве / В.П. Кедик // Legea Si Viata. 2015/6, с. 49-52.
9. Кедик В.П. Універсальний принцип дії кримінального закону про кримінальну відповідальність // Сучасне кримінальне право України: наукові нариси: монографія / за ред. Н.А. Мирошниченко, Є.Л. Стрельцова (розділ у колективній монографії); передмова С.В. Ківалова. – Одеса: Юридична література, 2017. – с. 207-224
10. Кедик В.П. Деякі питання щодо просторової юрисдикції у кримінальному праві України [текст] / В.П. Кедик // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 30 листопада 2012 року). – О., 2012. – С. 234-235
11. Кедик В.П. Понятие уголовно-правового иммунитета [Текст] / В.П. Кедик // Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу (Одеса, 20 – 21 квітня 2012 р.), Т. 2 / відп. за випуск ред. д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін // Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О: Фенікс, 2012. – С. 298-300.
12. Кедик В.П. Визначення місця здійснення злочину [Текст] / В.П. Кедик // Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі: Матеріали Інтернет-конференції, присвяченої пам'яті видатного українського криміналіста, професора Л.В. Багрій-Шахматова (м. Одеса, 27 грудня 2013 року). – О., 2013,
13. Кедик В.П. Принцип громадянства як один із елементів дії кримінального закону у просторі [Текст] / В.П. Кедик // Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (22-23 березня 2013 року). – Львів., 2013. – С. 22-23

14. Кедик В.П. Особливості кримінальної відповідальності громадян України та осіб без громадянства у випадках вчинення злочину за межами України [Текст] / В.П. Кедик // Рівень ефективності та необхідність впливу науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (23-24 березня 2013 року). – 2013. – С. 100-101
15. Кедик В.П. Дія кримінального закону у просторі [Текст] / В.П. Кедик // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії (30-31 березня, м. Ужгород). 2013 р. – С. 182-183
16. Кедик В.П. Визначення місця вчинення злочину і межі дії кримінального закону [Текст] / В.П. Кедик // Сучасні проблеми криміналістики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. ()27-28 травня 2013 р.) м. Одеса. С. 151-156
17. Кедик В.П. Дія кримінального закону в просторі у Римській імперії / В.П. Кедик // Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 28-29 листопада 2014 р.) – С. 115-117
18. Кедик В.П. Концептуальні засади дослідження принципів відповідальності за злочини, вчинені за кордоном України [текст] / В. П. Кедик // «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України»: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 12-13 грудня 2014 р.). – О. : 2014. С. 89-91
19. Кедик В.П. Кримінальна відповідальність громадян України за злочини, вчинені за межами країни [текст] / В. П. Кедик // Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 5-6 грудня 2014 р.). – Д. : 2014. С. 108-109
20. Кедик В.П. Кримінально-правові наслідки вчинення злочину за межами України [текст] / В.П. Кедик // Інтернет - конференція: «Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права» – Одеса, 20 квітня 2015 року – О., 2015. – С. 196-201

21. Кедик В.П. Межі дії Європейської конвенції з прав людини у просторі / В.П. Кедик // Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19-20 вересня 2014 р, Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2014.
22. Кедик В.П. Об'єкт кримінально-правової охорони при реалізації реального принципу / В.П. Кедик // Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 7 лютого 2014 р.) / відп. за вип. д-р. юрид. наук, проф. С.В. Ківалов; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2014. – С. 108-109.
23. Кедик В.П. Ознаки принципів кримінальної відповідальності за злочини, вчинені за межами України [текст] / В. П. Кедик // «Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє»: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 5-6 грудня 2014 р.) – Х. : 2014.
24. Кедик В.П. Підстави кримінальної відповідальності за злочини, вчинені громадянами України за її межами / В.П. Кедик // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали круглого столу (м. Одеса, 30 травня 2014 р.) / відп. за вип. д-р. юрид. наук, проф. В.В. Тіщенко, доц.. О.П. Ващук; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Юридична література, 2014. – С. 105-107.
25. Кедик В.П. Принципи кримінальної відповідальності осіб, які понесли покарання за межами України / В.П. Кедик // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.) Т. 1 / відп. за вип. д-р. юрид. наук, проф. В.М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2014. – С. 610-612.
26. Кедик В.П. Принцип громадянства як один із елементів дії кримінального закону у просторі [текст] / В. П. Кедик // Закон, проступок, відповідальність: збірник наукових праць : присвячено 85-річчю д.ю.н.,

проф. Л.В. Багрій-Шахматова / відп. Ред. В.О. Туляков. – Одеса : Юридична література, 2014. – 47-49

27. Кедик В.П. Проблеми врахування правових наслідків засудження особи іноземної держави щодо особи, яка вчинила новий злочин на території Україні [текст] / В.П. Кедик // // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15 – 16 травня 2015 р., м. Одеса), у двох томах. Т. 2 / відп. ред. М.В. Афанасьєва – Одеса: Юридична література, 2015. – С. 230-233.

28. Кедик В.П. Колізія територіального та персонального принципу [текст] / В. П. Кедик // Юридична наука і практика виклику часу: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 березня 2014 р.). – О. : 2014. С. 35-38

29. Кедик В.П. Поняття кримінально-правових принципів, що діють за межами України / В.П. Кедик // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів матеріали круглого столу (м. Одеса, 29 травня 2015 р.) / відп. за вип. д-р. юрид. наук, проф. В.В. Тіщенко, доц.. О.П. Ващук; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Юридична література, 2015. – С. 45-48

30. Кедик В.П. Щодо необхідності врахування національними судами тих чи інших правових наслідків засудження особи за межами країни / В.П. Кедик // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів матеріали круглого столу (м. Одеса, 24 травня 2018 р.) / відп. за вип. д-р. юрид. наук, проф. В.В. Тіщенко, доц.. О.П. Ващук; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Юридична література, 2018. – С. 135-137

31. Кедик В.П. Вирішення питання про кримінальну відповідальність осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за законодавством іноземної держави і перебувають на території України / В.П. Кедик // Кримінальне право в умовах глобалізації: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (25 травня 2018 р.) О.- С. 105-108

32. Кедик В.П. Виконання в Україні вироків, винесених іноземними судами чи міжнародними судовими установами / В.П. Кедик // Державне

бюро розслідувань: на шляху розбудови: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (16 червня 2018 р.) О.- С. 331-334

33. Кедик В.П. Захист суверенітету держави у кримінально-правовому вимірі / В.П. Кедик // Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (26 жовтня 2018 р.) О.- С. 106-109

34. Кедик В.П. Принципи кримінально-правової політики України щодо категорії осіб, визначених у статті 9 КК України [текст] / В. П. Кедик // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) т. 2 / відп. за ред. Г.О. Ульянова; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О.: Гельветика, 2019. – С. 547-550.

35. Кедик В.П. Застосування принципів «NON BIS IN IDEM» та «Подвійної кримінальності» при врахуванні вироку суду іноземної держави [текст] / В. П. Кедик // Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри: матеріали Міжнарод. наук-практ. конф. (24 травня 2-19 року, м. Одеса) / ред. кол.: Є.Л. Стрельцов, В.О. Туляков, В.П. Кедик [та ін.]; відп. За вип. Є.Л. Стрельцов ; Нац. Ун-т «Одес. Юрид. академія». – Одеса : Юридична література, 2019. – с. 171-173

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень…… 4

ВСТУП…… 5

РОЗДІЛ 1. Історико-правовий та міжнародний аналіз універсального та реального принципів чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі 16

1.1. Поняття та види принципів чиності закону України про кримінальну відповідальність у просторі…… 16

1.2. Історія становлення універсального та реального принципів чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі…….…….. 28

1.3. Універсальний та реальний принципи чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі в кримінальному праві зарубіжних країн……. 81

РОЗДІЛ 2. Характеристика універсального і реального принципів чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі……...…… 103

2.1. Універсальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність України у просторі…….. 103

2.2. Реальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність України у просторі……... 123

РОЗДІЛ 3. Проблеми вдосконалення універсального і реального принципів чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі……..…… 154

3.1. Нормативні та прикладні аспекти вдосконалення реалізації універсального і реального принципів чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі…….……. 154

3.2. Реалізація універсального і реального принципів чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі при застосуванні законодавства щодо видачі осіб ……..……..……..... 182

ВИСНОВКИ…… 191

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..…….…… 201

ДОДАТКИ…… 235

Перелік умовних позначень

абз. – абзац

ВРУ – Верховна Рада України

КК – Кримінальний кодекс

КК УСРР 1922 року – Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922 року

КК УСРР 1927 року – Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1927 року

КК УРСР 1960 року – Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 року

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Актуальність теми. Предмет кримінального права в значній мірі визначає і його завдання, які визначаються у статті 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України): забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Тобто основоположні ідеї кримінального права виступають в якості своєрідної призми, через яку необхідно розглядати всі зміни і доповнення, що вносяться до чинної кримінально-правової норми, на предмет їх своєчасності, доцільності та необхідності.

Проблема поняття дії кримінального закону до цього часу залишається мало дослідженою в кримінально-правовій науці. Частково це зумовлено тим, що і в загальній теорії права досі ще не досягнуто однозначності в розумінні загальних питань дії закону. Просторові межі кримінального закону визначаються рядом принципів, безпосередньо закріплених у КК України, до числа яких відносяться територіальний принцип, принцип громадянства (національний), активний, пасивний, екстериторіальний, заступницький, реальний і універсальний принципи. Перераховані принципи дозволяють вирішити питання про те, вчинення кримінального правопорушення якими особами і на яких територіях (об’єктах) тягне за собою кримінальну відповідальність за українським законодавством**.**

Питання чинності кримінального закону в часі та просторі досліджувалися у працях багатьох вітчизняних учених. Сформульоване ж проблемне питання у науковій літературі висвітлено недостатньо. Окремих його аспектів у своїх працях торкалися, зокрема, такі вчені, як П. П. Андрушко, В. І. Борисов, О. М. Броневицька, М. В. Бугоменський, А. А. Вознюк, В. К. Грищук, Дрьоміна Н. В., О. О. Житний, К. П. Задоя, О. В. Замудрякова, Н. А. Зелінська, Т. І. Ковальова, М. Й. Коржанський,

М. П. Куцевич, С. П. Кучевська, П. С. Матишевський, А. А. Митрофанов, О. І. Моісеєв, В. О. Навроцький, Ю. А. Пономаренко, Т. В. Родіонова, А. В. Савченко, М. П. Свистуленко, О. В. Степаненко, Є. Л. Стрельцов, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. Б. Харченко та деякі інші.

Водночас наявні дослідження поки що не охоплюють усього кола існуючих проблем, які стосуються дії вітчизняного кримінального закону в просторі, а нерідко вони вирішуються без урахування особливостей співвідношення кримінального права з міжнародним.

Втім, на дисертаційному чи монографічному рівнях проблематика принципів чинності кримінального закону у просторі не досліджувалася. Так недостатньо розглянутими залишилися як теоретичні питання (методологічні засади, поняття, генезис, взаємодія з іншими принципами), так і практичне значення принципів чинності кримінального закону в просторі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011-2015 рр. «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності і права» (державний реєстр 011U006H) та «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстр 0116U001842) на 2016-2020 роки. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною наукових досліджень кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розкриття змісту принципів чинності кримінального закону у просторі, а також відображення їх теоретичного та практичного значення в умовах сучасної політико-правової реальності та формулювання на цій основі пропозицій щодо вдосконалення реалізації досліджуваних принципів.

Відповідно до поставленої мети визначені такі завдання дослідження:

сформулювати методологічні засади про принципи чинності кримінального закону в просторі;

визначити поняття, зміст та значення принципів чинності кримінального закону в просторі в кримінальному праві;

визначити ознаки принципів чинності кримінального закону в просторі;

дослідити зміст, поняття та ознаки принципів чинності кримінального закону в просторі в кримінально-правовій доктрині;

з'ясувати генезис становлення принципів чинності кримінального закону в просторі в кримінально-правовій доктрині та законодавстві України;

проаналізувати місце і роль принципів чинності кримінального закону в просторі в системі принципів кримінального права;

встановити значення принципів чинності кримінального закону в просторі;

розкрити зміст, напрямки реалізації та окреслити шляхи вирішення проблем реалізації принципів чинності кримінального закону в просторі у сфері кримінальної правотворчості;

сформулювати науково-обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін та доповнень до законодавства України у сфері реалізації принципів чинності кримінального закону в просторі.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають у зв'язку з реалізацією принципів чинності кримінального закону в просторі в кримінальному праві.

Предметом дослідження є принципи чинності кримінального закону в просторі в кримінально-правовій доктрині та законодавстві України.

Методи дослідження. *Методологічною основою* проведеного дисертаційного дослідження є подання теоретичного та практичного підходів, в рамках яких застосувались загальнонаукові та спеціально наукові методи наукового пізнання. За допомогою *діалектичного методу* поглиблено понятійний апарат, з'ясовано сутність та ознаки принципів кримінального права, зокрема, принципів чинності кримінального закону у просторі. *Формально-юридичний та логіко-семантичний методи* дали змогу визначити необхідний термінологічний інструментарій. *Аналітичний метод* був

застосований в частині вивчення наукової літератури, узагальненні окремих позицій учених та формулюванні висновків і пропозицій. За допомогою *герменевтичного методу* було здійснено тлумачення положень кримінального законодавства та аналіз наукових позицій учених, що в результаті дало змогу досягнути ясності щодо розуміння доцільності як одного із принципів кримінального права. *Історичний метод* використовувався при дослідженні етапів становлення принципів чинності кримінального закону у просторі. Застосування *системно-структурного методу* дослідження дозволило продемонструвати місце та значення принципів чинності кримінального закону у просторі в кримінальному праві. *Порівняльно-правовий метод (компаративістський метод)* використовувався при співвідношенні положень КК України з положеннями кримінальних законів інших держав. За допомогою *методу факторного аналізу* встановлено, що дотримання аналізованого принципу передбачено рядом положень вітчизняного законодавства. *Соціологічний метод* використовувався при проведенні та аналізі результатів анкетування та дослідженні емпіричної бази. Використання *статистичного методу* забезпечило обґрунтування теоретичних положень роботи даними судової практики. *Логіко-нормативний метод* використовувався для формулювання доповнень до чинного законодавства України.

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені як власне принципам кримінального права, так і принципам чинності кримінального закону у просторі, а також праці з теорії права та держави, кримінального права, кримінології, кримінально-процесуального права та інших юридичних наук.

Нормативну основу дослідження становлять пам’ятки кримінального права, які діяли на території України в минулому, акти чинного законодавство України та деяких зарубіжних держав (Республіки Азербайджан, Республіки Болгарія, Королівства Нідерланди, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Республіки Молдова, Республіки Польща,

Австрійської Республіки, Італії, Федеративної Республіки Німеччини, Франції, Швейцарської Конфедерації та інших).

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять узагальнення судової практики, матеріали судової практики, дані судової статистики; результати анкетування.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним дослідженням методологічних, теоретичних та практичних аспектів принципів чинності кримінального закону в просторі в кримінальному праві.

Наукова новизна дослідження розкривається в таких положеннях, висновках та пропозиціях:

уперше:

встановлено, що універсальний та реальний принципи чинності кримінального закону в просторі впливають на результативність кримінально-правового регулювання і їм притаманні такі *ознаки* принципів кримінального права, як: 1) об'єктивно-суб'єктивний характер; 2) регулятивність; 3) спеціально-юридична природа; 4) нормативність; 5) обов'язковість на двох рівнях кримінально-правового регулювання: правотворчому та правозастосовчому; 6) системність;

запропоновано авторське визначення *універсального (космополітичного) принципу чинності кримінального закону в просторі* як права держав-учасниць міжнародних договорів (конвенцій) реалізовувати екстратериторіальну юрисдикцію стосовно іноземців або осіб без громадянства, які вчинили міжнародні злочини або злочини міжнародного характеру, що посягають на інтереси декількох держав чи міжнародного співтовариства. Стосовно України універсальний принцип чинності кримінального закону в просторі полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України у випадках, передбачених чинними міжнародними договорами, учасником яких є

Україна, та на підставі яких до КК України внесено відповідні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини, які посягають на систему та порядок охоронюваних міжнародним законодавством суспільних відносин, що забезпечують мирне співіснування держав, дотримання правил міжнародного спілкування, а також на міжнародні гарантії безпеки національних, расових, релігійних груп та людства в цілому. Це є підставою для видачі в Україну осіб, які вчинили на території іншої держави тяжкі або особливо тяжкі злочини, що порушують інтереси України;

запропоновано авторське визначення *реального принципу чинності кримінального закону в просторі* як права будь-якої держави реалізовувати свою екстериторіальну юрисдикцію стосовно іноземців або осіб без громадянства, які вчинили передбачені кримінальним законом цієї держави тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод її громадян або інтересів цієї держави. Стосовно України реальний принцип чинності кримінального закону у просторі полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні і які за її межами вчинили передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти життєво важливих прав і свобод людини і громадянина України, інтересів суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет та територіальну цілісність України, а також захист безпечних умов життєдіяльності і добробуту її громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру. Це є підставою для видачі в Україну осіб, які вчинили на території іншої держави передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини, що порушують права і свободи громадян України або інтереси України;

обґрунтовано, що *екстратериторіальність* є проміжною між територіальним та універсальним принципом, тоді як *екстериторіальність* є проміжною між територіальним та реальним принципами, коли реальний принцип виступає як виняток з територіального принципу;

доведено, що *механізм реалізації універсального принципу* повинен бути побудований шляхом встановлення ієрархії юрисдикцій на підставі міжнародного та міждержавного узгодження змістовних та формалізованих засад реалізації універсального принципу чинності кримінального закону у просторі. Це надасть можливість, при дотриманні матеріальних і процесуальних гарантій взаємодії міжнародних та національних систем слідства та правосуддя, які встановлюються нормами міжнародного кримінального права та Статутом Міжнародного кримінального суду, забезпечити невідворотність кримінальної відповідальності тих осіб, які вчинили злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку та інші злочини, за які можливість притягнення до відповідальності в Україні передбачена міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

удосконалено:

твердження, що *принципи права* є системоутворюючою, фундаментальною, універсальною категорією, яка визначає зміст і напрямки правового регулювання і поширюється на всіх суб'єктів права. Вони пов'язують між собою правову систему та учасників суспільних відносин з метою гармонізації інтересів громадян, суспільства і держави;

теоретичні положення щодо відокремлення певних категорії *суб'єктів, на яких може бути поширена юрисдикція держави щодо реального принципу чинності кримінального закону у просторі*. Це *іноземці* – особи, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав (в тому числі, біпатриди, що не мають громадянства України, біженці-іноземці чи особи-іноземці, які потребують додаткового або тимчасового захисту, які не перебували в України на момент вчинення злочину) і які не проживають постійно на території України; *особи без громадянства* – особи, яких жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїми громадянами (в тому числі, біженці без громадянства чи особи без громадянства, які потребують додаткового або

тимчасового захисту, які не перебували в України на момент вчинення злочину) і які не проживають постійно на території України;

визначення *інтересів України*, в контексті статті 8 КК України, як інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та територіальну цілісність України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України;

визначення *прав та свобод громадян України* як комплексу природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, які мають природну сутність, є невід'ємними від індивіда і дозволяють кожному громадянину користуватися економічними й соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах;

аргументацію щодо необхідності забезпечення оптимальної конкретизації підстави застосування реального принципу шляхом наведення певного *переліку злочинів*, вчинення яких іноземними громадянами або особами без громадянства за межами її території дозволяло б застосувати реальний принцип чинності кримінального закону в просторі. Це злочини проти основ національної безпеки України та злочини проти громадянина України, які охоплюються частинами четвертою та п'ятою статті 12 КК України;

аргументацію щодо необхідності внесення змін до статті 8 КК України шляхом заміни слова «громадян» на слово «*громадянина*»;

дістали подальшого розвитку:

теоретичні підходи щодо принципів чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі у частині їх *визначення та співвідношення*;

положення про достатню *соціальну обумовленість* універсального та реального принципів чинності кримінального закону у просторі з погляду історичного аспекту розвитку та сучасного стану законодавства в даній сфері;

пропонується:

все вищезазначене дало змогу розробити та запропонувати *нову редакцію* статті про чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України у Кримінальному кодексі України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в результаті дослідження теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути використаними у:

науково-дослідній сфері – для подальших розробок, спрямованих на вивчення проблематики принципів чинності кримінального закону в просторі;

правотворчій діяльності – при розробці пропозицій щодо вдосконалення законодавства України;

правозастосовній діяльності – для покращення ефективності практичної діяльності органів державної влади (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Одеської місцевої прокуратури No 1 від 07.12.2020 р.);

навчальному процесі – при викладенні курсу кримінального права, а також при підготовці методичних матеріалів, підручників, навчальних посібників із зазначеної дисципліни (Акт про впровадження результатів дисертації у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 16.11.2020 р.).

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено та схвалено на засіданні кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія». Підсумки розроблених питань у цілому, окремі їх аспекти, одержані узагальнення та висновки було оприлюднено на науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.); Міжнародній науково- практичній

конференції «Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі» (м. Одеса, 27 грудня 2013 р.); Міжнародній науково- практичній конференції «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (м. Одеса, 22–23 березня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні» (м. Одеса, 30–31 березня грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми криміналістики» (м. Одеса, 27–28 травня жовтня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні правові системи світу: тенденції та факторирозвитку»(м.Одеса,28–29листопадавересня2014 р.);Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Дніпропетровськ, 5–6 грудня травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права» (м. Одеса, 20 квітня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» (м. Одеса, 19–20 вересня 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування» (м. Одеса, 7 лютого 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє» (м. Донецьк, 5–6грудня 2014 р.); Кругломустолі «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів» (м. Одеса, 30 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.); Міжнародній науково- практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Юридична наука і практика виклику часу» (м. Одеса, 13 березня 2014 р.); Круглому столі

«Інформаційне забезпечення розслідування злочинів» (м. Одеса, 29 травня 2015 р.); Круглому столі «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів» (м. Одеса, 24 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне право в умовах глобалізації» (м. Одеса, 25 травня 2018 р.); Міжнародній науково- практичній конференції «Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови» (м. Одеса, 16 червня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації» (м. Одеса, 26 жовтня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри» (м. Одеса, 24 травня 2019 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладено у 36 наукових публікаціях, з яких 7 наукових статей опубліковані у фахових виданнях з юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України, 2 наукові статті опубліковані у зарубіжних періодичних виданнях юридичного напряму, а також 27 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (288 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 255 сторінок, з яких основний зміст – 200 сторіно.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АНАЛІЗ УНІВЕРСАЛЬНОГО ТА РЕАЛЬНОГО ПРИНЦИПІВ ЧИННОСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОСТОРІ

1.1. Поняття та види принципів чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі

Як відомо, у статті 3 Конституції України людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [124]. Захист прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності можливий тільки при вирішенні найважливішого завдання – навчитися використовувати інструменти держави для захисту суспільства, держави та її громадян від кримінально-протиправних посягань. Охоронні та попереджувальні завдання кримінального законодавства можна виконати лише при строгому дотриманні правових принципів [54, с. 69]. Кримінально-правові принципи – це основні вихідні приписи, обов'язкові для законодавця, правозастосовних органів і громадян у сфері боротьби зі злочинністю [96, с. 27].

Так у теорії кримінального права значне місце займає проблема принципів. Найважливіша дискусія з цієї проблеми відбулася в 90-ті роки минулого сторіччя, в ній активну участь взяли такі вчені, як: С. С. Алексєєв, А. М. Колодій, Л. В. Головко, С. Г. Келіна, Т. В. Кленова, С. А. Колосов, М. Й. Коржанський, Н. М. Карпачова, В. Н. Кудрявцев, І. А. Кузнєцов, В. В. Мальцев, В. О. Навроцький, П. А. Фефелов та інші.

Поняття «принцип права» є однією з базових юридичних категорій. Питання про принципи права традиційно представляє чималий інтерес для дослідників. У різний час до проблем наукового визначення поняття «принцип права», класифікації принципів права, характеристики як окремо взятих принципів, так і системи в цілому, співвідношення принципів права і

системи права зверталися у працях П. П. Андрушко, В. І. Борисов, О. М. Броневицька, А. А. Вознюк, В. К. Грищук, Н. А. Зелінська, М. Й. Коржанський, П. С. Матишевський, А. А. Митрофанов, О. І. Мойсеєв, В. О. Навроцький, Ю. А. Пономаренко, А. В. Савченко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. Б. Харченко.

Згідно зі словником української мови, принцип – це основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось [222, с. 693]. Так в кінці XIX століття вчені виділяли ознаки поняття «принцип». Вважалося, що принципи повинні володіти великою внутрішньою єдністю і найбільшою повнотою змісту [279, с. 238]. Слово принцип має латинське коріння, воно походить від латинського «principum», що означає основу, початок. Принцип є об'єктом вивчення багатьох наук, в тому числі і правової. Остання оперує поняттями «принципи права», «правові принципи».

Вивчення принципів права передбачає аналіз самого поняття, системи принципів права і їх класифікації, вивчення взаємозв'язку між принципами і питаннями, пов'язаними з їх реалізацією. Слід зазначити, що значення кожного принципу обумовлено не тільки його змістом, а й існуванням всієї системи принципів. Система, як сукупність елементів, передбачає їх взаємозв'язок і взаємозумовленість. Як відзначав дослідник К. Малишев, «... принципи права, що поміщаються в окремих його галузях, повинні бути ретельно звірені, визначені і поставлені в зв'язок між собою» [155, с. 6].

З точки зору теорії держави і права, принципи права – це загальнообов'язкові вихідні нормативно-правові положення, що відрізняються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю, що визначають зміст правового регулювання і виступають критерієм правомірності поведінки і діяльності учасників регульованих правом відносин [181, с. 72]. Принципи права мають ознаки нормативності. Від звичайних правових норм вони відрізняються своєю фундаментальністю,

ступенем узагальнення (абстракції), стабільністю і стійкістю, значущістю для всього процесу правового регулювання [144, с. 9].

В юридичній науці правові принципи зазвичай пов'язуються з ідеями, що фіксують уявлення про те, яким має бути право [202, с. 99]. Окремі вчені висловлюють думку, що під принципами права необхідно розуміти ідеї, виражені в фундаментальних правових поняттях, що відображають існуючий рівень уявлень про право, що детермінують юридичну діяльність і виникають в ході її правовідносин. Деякі вчені визначають принцип як «основне положення, від якого не повинно бути відступу і яким необхідно керуватися в практичній діяльності» [72, с. 13].

Дискусії ведуться з питання про розуміння як принципів права взагалі, так і кримінально-правових, зокрема. Існує безліч визначень принципів кримінального права. Так, дослідник принципів кримінального права О. В. Степаненко принципами кримінального права вважає «зазначені в кримінальному законодавстві основоположні ідеї, які визначають як його зміст в цілому, так і зміст окремих його інститутів» [227]. У свою чергу, дослідник В.В. Мальцев принципи кримінального права дефінює як вихідні, основоположні, фундаментальні ідеї кримінального права [154, с. 12].

Професори О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк зауважують, що принципи кримінального права – це найбільш загальні ідеї, які стосуються кримінального права в цілому [54, с. 69].

Професор П. Л. Фріс обґрунтовує, що «...принципи кримінального права – це фундаментальні ідеї, які лежать в основі побудови кримінального права, визначають його систему та методи реалізації» [266, с. 55]. Принципи кримінального права носять об'єктивно-суб'єктивний характер [226, с. 36]. Об'єктивність принципів кримінального права означає, що вони завжди відображають об'єктивну реальність своєї історичної епохи [226, с. 36].

Суб'єктивність принципів кримінального права полягає у тому, що вони становлять продукт свідомої діяльності людей, формуються, проходячи через їх свідомість, узгоджуються з їх волею.

Важливо звернути увагу й на те, що держава не створює принципів кримінального права, а тільки закріплює їх в юридичних актах. Тобто джерелом походження принципів кримінального права є не воля держави, а найкращі надбання суспільства в правовій сфері на певному щаблі його історичного розвитку [31, с. 136].

Фундаментом (осьовим центром) принципів кримінального права виступає така категорія етичного, морального та соціально-правового характеру як соціальна справедливість, що живить і насичує собою кожен із принципів кримінального права та асоціюється в суспільній свідомості із правдою та істиною [7, с. 111].

Саме тому слід погодитися з думкою про те, що «...не кримінальне право є критерієм справедливості, а справедливість виступає найважливішим критерієм кримінального права» (в даному контексті мова йде про позитивне кримінальне право) [24, с. 258].

Дослідник Є. М. Вечерова робить такі висновки: принципи кримінального права в найбільш узагальненому вигляді представляється можливим дефінувати як керівні ідеї, які носять об’єктивно-суб’єктивний характер, віддзеркалюють найкращі надбання суспільства в правовій сфері, грунтуються на соціальній справедливості і визначають квінтесенцію протидії злочинності засобами кримінального права [31, с. 137].

Загальновідомо, що норма є одиничним, але не єдиним виявом нормативності. У даному ключі принагідно зазначити, що нормативними є також принципи права, які можна ще назвати нормативними необхідностями, а норми права – нормативними вимогами [189, с. 173].

Як ми бачимо з вищенаведених визначень, більшість вчених сходиться на думці, що принцип кримінального права – це основоположні ідеї, основні (керівні) начала (положення), виражені (зазначені, закріплені) у кримінальному законодавстві (КК України).

Професор О. І. Бойцов зазначав, що конструкція інституту дії кримінального закону в просторі у формально-логічному аспекті повинна

містити відповіді на два питання: 1) за вчинення забороненого кримінальним законом діяння на якій території особа підлягає кримінальній відповідальності за КК; 2) в яких випадках слід вважати кримінальне правопорушення, вчинений на зазначеній в законі території (або що розуміти під «місцем вчинення кримінального правопорушення» в контексті встановлення юридичної сили кримінального закону) [19, с. 92].

Дослідник М. І. Ковальов писав, що всі дослідники знають: принцип – це керівний начало, фундамент права, проте кожен дослідник по-різному оцінює, що вважати цим початком. Разом з тим фундамент кримінального права обумовлюється соціальним устроєм суспільства, виходячи з суспільно небезпечної поведінки людей і необхідності охорони від неї найбільш важливих суспільних відносин [101, с. 131–132]. У теорії радянського права ознаки (властивості) правових принципів докладно не розроблялися, але серед них згадувалися такі:

1) принципи права – це загальні ідеї суспільства;

2) принципи виражають основи права, що закріплюють в ньому закономірності суспільного життя;

3) реально виражені в самій матерії права;

4) мають самостійне регулююче значення [4, с. 102–105].

Необхідно погодитися з дослідником Р. С. Бургановим, який зазначає, що право як регулятор суспільних відносин, тобто відносин між людьми, не може не мати в своїй основі певних вихідних положень, що поширюються на всі регульовані ним відносини. Такими вихідними положеннями є принципи права [25, с. 12]. Принципи кримінального права мають ознаки, що виражають дві сторони – зміст і спосіб реалізації. Професор Н. А. Лопашенко пише, що правові принципи: 1) виявляють об’єктивні ознаки закономірності кримінального права; 2) ґрунтуються на Конституції, загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права та законодавства; 3) направляють кримінальне право в русло вирішення завдань; 4) пронизують усе кримінальне право, проявляючись у всіх кримінально-правових інститутах; 5)

володіють вищою імперативністю і загальною значущістю; 6) мають практичне значення [145, с. 157–159].

Професор С. Г. Келіна зазначала, що необхідність поглибленого вивчення у кримінальному праві його принципів потрібна для того, щоб з'ясувати його основний сенс, проникати в сутність кримінально-правових механізмів, визначати напрямки розвитку та робити висновки про ефективність застосування кримінального закону, про перспективи його удосконалення, розуміти цілі, завдання, методи його застосування [96, с. 10]. Принципи права, як відомо, є певними інструментами, що конкретизують загальні ідеали відповідно до призначення й застосування правових засобів організації суспільних відносин і досягнення програмних цілей [28, с. 17].

Принципи кримінального права мають своїм соціолого-філософським витоком одну з найважливіших категорій суспільної свідомості – категорію соціальної справедливості, яка глибоко і всебічно досліджена ще великими філософами минулого (Платон, Арістотель, Гегель). Ці дослідження у своїх основних положеннях зберігають значення і на даний час, бо і зараз закони розвитку суспільства, зміст і механізм впливу соціальної справедливості на право в цілому залишилися тими ж, що й століття тому [154, с. 76].

На думку професора М. І. Бажанова, принципи кримінального права – це «основні, провідні засади, які закріплені в нормах права і визначають побудову всієї галузі права, окремих її інститутів, правотворчу та правозастосовну діяльність» [130, с. 10].

На думку дослідника І. А. Гревнової, «кримінально-правовий принцип – це обумовлена історичними, соціальними і моральними закономірностями об'єктивно-суб'єктивна сутнісна властивість права, вбрана у форму закону, що виражається у вимозі суспільства до держави щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина при прийнятті кримінальних законів та їх реалізації» [44, с. 41]. Або, наприклад, професори С. Г. Келіна та В. М. Кудрявцев вказують на те, що принципи кримінального права – це керівні ідеї, виражені в кримінальному законодавстві, а також в

прокурорській, слідчій і судовій практиці, що відображають політичні, економічні та правові уявлення людей щодо підстав та форм відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення [96, 155].

На сьогоднішній день є велика кількість визначень і підходів до поняття принципів, що не зменшує їх цінності, а навпаки підкреслює їх важливість і необхідність.

Принципом є основне, вихідне положення певної науки, вчення і т. ін., керівна ідея, основне правило діяльності; внутрішнє переконання, погляд на речі, що визначає норму поведінки; наукові або моральні підвалини, правила; основа, від якої не відступають; основне, вихідне положення будь-якої теорії, вчення, світосприйняття, теоретичної програми; переконання, погляд на речі. У кримінальному праві під принципами кримінального права зазвичай розуміють керівні засади, основні ідеї, виражені в його нормах, що визначають його зміст і форму. Це підвалини, на яких засноване все кримінальне законодавство і в яких виражається природа кримінального права [223, с. 142]. Вони є закріпленими у кримінальному законодавстві вимогами до законотворчої, правозастосовчої діяльності і до поведінки громадян, обумовлені вказівками міжнародно-правових актів про права громадян, Конституції, а також завданнями боротьби зі злочинністю, положеннями, які визначають зміст всієї або значної сукупності правових норм і інтегрують їх у єдину систему кримінального права [265, с. 34].

Про значення у вивченні принципів дії кримінального законодавства в просторі писала професор М. І. Блум у своєму навчальному посібнику «Дія кримінального закону в просторі», визначивши:

по-перше, що наука радянського кримінального права вивчає вимоги, що випливають з цих принципів, і практику застосування судово-слідчими органами радянських кримінальних законів відповідно до цих вимог, сприяючи таким чином зміцненню законності та протидії зі злочинністю;

по-друге, кримінально-правова наука прагне виявити систему принципів дії радянського кримінального закону в просторі, визначити в ній місце

кожного принципу, встановити взаємозв'язок між ними, показати їх значення і розробити рекомендації по їх здійсненню [17, с. 120].

Таким чином, принципи дії кримінального закону в просторі виражають основоположні ідеї, що визначають сутність, зміст, завдання та цілі кримінального законодавства та порядок їх реалізації з метою протидії зі злочинністю не тільки на своїй території, але й на території іноземної держави шляхом застосування кримінального покарання, сформульованого законодавцем.

Дослідник О. І. Моісеєв дійшов висновку, що термін «принцип» при викладі змісту кримінально-правової юрисдикції (принципів чинності кримінального закону у просторі) отримує інший зміст порівняно з тим, який він має при викладенні питання про загальні принципи кримінального права [171, с. 17]. Професор М. І. Блум підкреслював, що кримінальне законодавство включає основні правила дії радянського кримінального закону в просторі, які в науці радянського кримінального права називаються принципами [17, с. 32]. Він також відзначав, що під принципами кримінально-правової юрисдикції розуміють основні правила чинності кримінального закону у просторі [17, с. 32]. Дослідник З. А. Тростюк пояснює: беручи до уваги, що кримінально-правовий термін має бути однозначним, тобто одному кримінально-правому поняттю повинен присвоюватись один кримінально-правовий термін і, навпаки, різні поняття та категорії повинні позначатися відмінними кримінально-правовими термінами [239, с. 16], тому використання терміна «принципи чинності кримінального закону у просторі» можливе лише з огляду на його традиційне використання наукою кримінального і міжнародного права.

У своєму дисертаційному дослідженні дослідник О. І. Моісеєв визначив, що принципами кримінально-правової юрисдикції України є сукупність встановлених кримінальним законом і згрупованих за певним критерієм правил, за допомогою яких визначається кримінально-правова юрисдикція України.

Об’єктивність їх полягає в тому, що в них відображаються об’єктивно існуючі закономірності розвитку природи і суспільства. Разом з тим, принципи формуються людьми, вони існують, оскільки проходять через свідомість людей. Тому в загальній формі принципи можна визначити як основоположні ідеї, що відображають дію об’єктивних законів розвитку природи, суспільства і які визначають зміст процесів, що відбуваються в житті, закріплених у різноманітних правових системах [127, с. 123].

Закріпленість у нормах кримінального права є атрибутом принципів кримінального права. Принципи кримінального права завжди знаходять своє відображення в нормах права. Відповідно, джерелом принципів кримінального права є КК України.

На питання про те, чи є джерелом кримінального права міжнародний договір, слід відповісти негативно. Справа в тому, що хоча, як зазначено в статті 1 КК України, справжній кодекс ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, самі ці джерела не можуть бути джерелами норм кримінального права.

Значущість і фундаментальність принципів дії кримінального права в просторі полягає в тому, що вони є найбільш загальними, фундаментальними, вихідними ідеями і положеннями кримінального права, які є стрижнем всієї системи кримінального права [25].

Принципи дії кримінального права в просторі мають більш високий ступінь узагальнення в порівнянні з загальними або спеціальними принципами кримінального права. Вони поширюються на відносини, які зачіпають більш конкретні форми регулювання кримінально-правових відносин.

Значущість принципів дії кримінального права в просторі виражається в тому, що принципи кримінального права мають більшу юридичну силу, ніж норми кримінального права. У кримінальному законодавстві немає норм, які не мали б підлегле значення по відношенню до принципу кримінального права. У той же час велика юридична сила і високий ступінь узагальненості

ускладнюють застосування принципів кримінального права в конкретній кримінальній справі.

Кримінальний кодекс України передбачає просторову та часову юрисдикцію закону про кримінальну відповідальність (статті 4-10). Просторова юрисдикція означає поширення закону про кримінальну відповідальність України в межах певної території та щодо певного кола осіб.

Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі, зазвичай, визначається на підставі таких принципів:

а) територіального;

б) громадянства (національного-активного, пасивного);

в) універсального (космополітичного);

г) реального;

ґ) окупаційного;

д) корупційного.

Перші два принципи вважають основними.

Щодо реального принципу дії кримінального закону в просторі, то іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за її КК України також у випадках, якщо вони вчинили передбачені КК України тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України; особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України [136].

З одного боку, реальний принцип заповнює прогалину територіального принципу та принципу громадянства, оскільки передбачає кримінальну протиправність і караність вчиненого поза межами України діяння іноземців та осіб без громадянства, які постійно не проживають на території України. З іншого боку, конкуренція реального принципу і територіального принципу іноземної держави, на території якої було вчинено кримінальні правопорушення, а також принципу громадянства іноземної держави, громадянин (підданий) якого вчинив поза межами своєї держави злочин

проти інтересів України, вирішена в кримінальному законі України на користь реального принципу. Якщо розглядати міжнародне право, то в міжнародному кримінальному праві принцип реальний полягає в тому, що кримінальна юрисдикція держави поширюється на всіх осіб за вчинені ними за межами цієї держави певні дії незалежно від національної приналежності винних осіб. Зазвичай до цих діянь відносяться найбільш небезпечні кримінальні правопорушення, спрямовані проти інтересів держави, особистості та інші тяжкі злочини. Реальний принцип дії правової норми передбачається багатьма конвенціями. Кожна держава-учасниця застосовує свою юрисдикцію, якщо кримінальні правопорушення вчинено проти громадянина цієї держави-учасниці (п. 2 «а» ст. 15 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.) Держава-учасниця може також встановити свою юрисдикцію щодо будь-якого такого кримінального правопорушення, коли кримінальні правопорушення вчинено проти громадянина цієї держави-учасниці або кримінальне правопорушення вчинено проти цієї держави-учасниці (ст. 42 Конвенції ООН проти корупції 2003 року). Для застосування реального принципу необхідно, щоб особа за вчинене кримінальне правопорушення не засуджувалася раніше будь-яким іншим судом. Такий стан є реалізацією українського і міжнародного кримінально-правового принципу «non bis in idem» («ніхто не може двічі засуджуватися за одне й те ж кримінально-протиправне діяння»).

Що стосується універсального принципу, він спрямований на боротьбу з міжнародними злочинами [95]. Він полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні та вчинили кримінальне правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами. Також ці особи підлягають відповідальності в Україні згідно з КК України, якщо вони за межами України вчинили в співучасті зі службовими особами, які є громадянами України, будь-який зі кримінальних правопорушень, передбачених статтями 368, 3683, 3684, 369 і 369-2 КК України, або якщо

вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або якщо вони прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи отримали від них таку вигоду [136].

Цей принцип заснований на міжнародних зобов'язаннях України по боротьбі з найбільш небезпечними кримінальними правопорушеннями, такими як тероризм, геноцид, викрадення повітряного судна, фальшивомонетництво, кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з незаконними діями з наркотичними засобами, та іншими небезпечними кримінальними правопорушеннями. Такого роду кримінальних правопорушень відносять до категорії так званих конвенційних кримінальних правопорушень у зв'язку з тим, що держави-учасники відповідних міжнародних угод – приймають на себе зобов'язання щодо протидії їм, в тому числі і зобов'язання по встановленню за вчинення таких діянь кримінальної відповідальності в національному законодавстві Такі міжнародні та міжнародного характеру злочини передбачені численними міжнародними конвенціями по протидії зі злочинністю, учасником яких є Україна: Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 року; Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення 1972 року; Женевська конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року; Конвенція про правовий статус, привілеї та імунітети міждержавних економічних організацій, що діють в певних галузях співробітництва 1980 року; Паризька конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 року; Гаазька конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 року; Конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 року; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання 1984 року; Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року;

Декларація ООН про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994 року; Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року; Конвенція ООН проти корупції 2003 року та інші. Універсальний принцип діє, якщо особа не була засуджена в іноземній державі. При цьому не має значення, в якій державі особа була засуджена (або, навпаки, виправдана).

Таким чином, принципи права є системоутворюючою, фундаментальною, універсальною категорією, яка визначає зміст і напрямки правового регулювання і поширюється на всіх суб'єктів права. Вони пов'язують між собою правову систему та учасників суспільних відносин з метою гармонізації інтересів громадян, суспільства і держави.

Правові принципи поділяються на загальноправові, тобто властиві праву в цілому, і на галузеві, притаманні окремим галузям права, таким як принципи чинності кримінального закону в просторі, серед яких виділяють територіальний принцип, принцип громадянства, універсальний та реальний принципи. Ознаками цих галузевих принципів є їх об'єктивно-суб'єктивний, спеціально-юридичний, нормативний характер, фундаментальність та системність.

1.2. Історія становлення універсального та реального принципів чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі

На думку професора О. Ф. Костяківського, «тільки історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану окремих його інститутів» [97, с. 270]. Історія розвитку інституту кримінальної відповідальності за межами країни найтіснішим чином пов'язана з появою та розвитком держав, зміною суспільно-економічних формацій в суспільстві [17, с. 35].

Дослідження історії виникнення і розвитку кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені за межами України, необхідно почати з дослідження питань щодо чинності

кримінального закону у просторі. Проблема чинності кримінального закону у просторі історично виникла і отримала подальший розвиток у роботах римських юристів і філософів. Саме соціальна дійсність і суспільство характеризуються тимчасовими і просторовими параметрами в не меншій мірі, ніж природа, тому з філософських категорій «простору» не повинно ігноруватися досягнення суспільних наук, які роблять свій внесок у вивчення зазначеної проблеми [161, с. 38].

Простір є одним із основних об'єктів дослідження не тільки фізики, а й будь-якої іншої науки в цілому. Всі явища природи, в тому числі й наші дії, завжди відбуваються у просторі та залишають у ній певний слід. Просторові координати як окремі величини входять в тому чи іншому вигляді у всі відомі закони природи.

Відповідно до філософського енциклопедичного словника простір – це форма існування матерії, що характеризує довжину, структурність складових її матеріальних систем [38, с. 27]. У світі не існує матерії поза простором. Також немає простору, самого по собі, поза матерії і незалежно від неї. Простір є формою буття матерії, що характеризує її довжину у часі. Ще Арістотель зазначав, що простір складається з місць, займаних тілами [272, с. 345]. Ньютон розділяв думку про абсолютний простір, який залишається завжди однорідним і нерухомим [180, с. 17]. Тлумачення простору в теології і в різних системах об'єктивного ідеалізму розглядалося як перехідна та кінцева форма прояву вічності, властива лише Богу або абсолютному духу (яскраві представники цієї думки – Платон, Августин, Фома Аквінський, Гегель).

Будь-яка суспільна наука, як і історія, і психологія або правознавство на базі цих категорій отримують міцну методологічну основу. При дослідженні історичного аспекту щодо кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені за межами України, виникає необхідність у фіксації залежності щодо розуміння ідеї часу від соціальних умов і форм життя, які

так чи інакше проявляють себе на різних етапах розвитку суспільства [161, с. 38].

Становлення інституту чинності кримінального закону у просторі в зарубіжному та у вітчизняному кримінальному праві зайняло тривалий період часу.

Професор М. Д. Шаргородський, розглядаючи історію чинності кримінального закону в просторі, вказував, що у період раннього середньовіччя сила кримінальних законів, як і законів взагалі, була задіяна не на певну територію, а на певну національність, і тому на території однієї і тієї ж держави на різні національності розповсюджували силу різні закони [275, с. 56]. Суди середньовічної Європи, розглядаючи справу, судили представника кожного племені за законами його племені, так що перед одним і тим же судом салічний франк відповідав за законами Салічної правди, а бургунд – за законом бургундським. У Росії і в XX столітті багато «інородців» у своїх внутрішніх справах позивалися не за загальними законами, а за своїм звичаєвим правом. Так на території Польщі в середині століття поляк судився за польським правом, німець – за німецьким правом, єврей – за єврейським правом. У 1019 році Візантія захопила Болгарію, то з моменту захоплення болгари продовжували судитися за своїм звичаєвим правом.

Окремі питання зазначеної теми вирішувалися ще в давнину: менше у давньогрецькому кримінальному праві, більше в римському. Спочатку в основному існував персональний принцип, відповідно до якого кожен підкорявся своїми законами, де б він не знаходився. У міру подолання залишків первіснообщинного ладу персональний принцип, принцип закону походження поступається місцем територіальному [234, с. 18]. Так, територіальні межі реалізації законів в Римській імперії регламентувалися тільки у зв’язку із конкретними видами порушень (так званими деліктами). Зокрема, кримінальні правопорушення проти римської держави (perduellio) каралися законами імперії. В таких випадках римський закон застосовувався незалежно від того, чи здійснювалися кримінальні правопорушення

римлянами або іншими особами, а також незалежно від того, де вчинялися ці кримінальні правопорушення – в межах чи поза межами римської держави [17, с. 183].

Також римські кримінальні закони застосовувалися до осіб, які вчинили кримінально-карані діяння проти римського громадянина, незалежно від особистого статусу особи, яка вчинила кримінальні правопорушення, і місця вчинення діяння, якщо кримінальне правопорушення розглядався у відкритому процесі (iudicium pudlicum) [204, с. 56]. Римські закони застосовувалися, крім того, до кожного караного діяння, вчиненого на території Римської імперії, незважаючи на особистий статус потерпілого [204, с. 43–56]. Відомі випадки, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення не була римським громадянином (була іноземцем), тому дана особа не могла переслідуватися в Римі. У таких випадках передбачалось такого іноземця видати іноземній державі (deditio). Римська держава мала договори з іншими державами, якими встановлювалось, в яких випадках злочинці підлягають видачі і коли у вимозі про видачу може бути відмовлено [17, с. 184]. Отже, під дію римського кримінального закону не підпадали ті кримінально-карані діяння, які не були спрямовані проти держави, не завдавали шкоди і збитків римському громадянину і не були здійснені на території Римської імперії.

Французький правник та письменник Ш.-Л. Монтеск’є у своїх працях вказував, що кожна людина при об’єднанні племен повинна була судитися за звичаєм і правом свого племені [173, с. 590]. В німецькому праві раннього середньовіччя визнавалася тільки та система відповідальності, згідно з якою кожна людина повинна судитися за звичаєм і по праву свого племені. Допускався виняток: по підсудності справ, але тільки в тих випадках, якщо винна особа була затримана на місці вчинення нею кримінальні правопорушення [17, с. 184]. Однак і тут поступово став закріплюватися територіальний принцип дії кримінального закону в просторі.

У середньовіччі в італійських містах при вчиненні громадянином одного міста кримінальні правопорушення в іншому місті застосовувалася видача, але якщо чому-небудь це було неможливо, то діяв закон місця проживання правопорушника. Перші кримінально-правові колізії мали місце в період середньовіччя в Італії, коли виникло питання щодо співвідношення кримінальних законів, що діють одночасно на одній території. Саме в той час були сформовані перші загальні положення, що стосуються просторової дії тих чи інших законодавчих приписів. Ці положення мали такий вигляд: суду даної території підсудні всі справи про кримінальні правопорушення, вчинені на цій території, якщо початок вчинення кримінального правопорушення мав місце на цій території і якщо злочинця тут же затримали [161, с. 43].

Знову ж таки, в епоху середньовіччя виникли питання: про пріоритет римського «загального» права; про те, як слід діяти, якщо діяння, котре заборонене законом однією з територій, не заборонено римським правом або якщо закон місця вчинення кримінальне правопорушення істотно відрізняються від законів місця проживання винного; чи повинна бути особа, яка постійно не проживає в даній місцевості, відповідати за законами тієї місцевості, де вона вчинила кримінальне правопорушення [17, с. 44]. Тобто, дані питання були пов’язані з територіальною підсудністю кримінальних проваджень.

Виходячи з положення «actor seguitur fotum rei», у Франції в середні віки в суперечках про підсудність перевага віддавалася судам місця проживання у зв’язку з тим, що на Півночі діяло звичаєве право, а на Півдні, який раніше входив до складу Римської імперії, продовжувало діяти римське право – писане, але поряд з ним діяло безліч умов. Королю були підсудні не тільки справи про кримінальні правопорушення, вчинені у Франції, а й поза Францією, якщо правопорушник був затриманий у Франції. Аналогічна система склалася і в Німеччині. У випадках суперечки про підсудність, перевага віддавалася місцю проживання винного або місцю його затримання [228, с. 19].

Розвиток принципу «lex delicti commissi» вперше було запропоновано застосувати одним із представників італійської доктрини А. Гандіним. Окремий розвиток отримало вчення про просторову дію кримінального закону у роботах його послідовника – П. Бальда. А сама, італійська теорія вчення про кримінальні правопорушення, що вчинені за межами своєї країни, була розроблена С. Бартолом в коментарях до дігестів, кодексу та інституцій [40, с. 44]. Аналізуючи ці вчення, варто виділити їх суть та узагальнити у таких положеннях:

1) іноземець, що вчинив делікт у межах чужої держави, відповідає за кримінальними законами останньої, якщо він знав або повинен був знати ці закони або якщо ці закони відповідають загальному праву (зачатки територіального принципу);

2) якщо суддя в місці вчинення кримінального правопорушення не може або не хоче притягнути іноземця до відповідальності, то це може зробити суддя за місцем знаходження потерпілого (зачатки персонального принципу, але з субсидіарним значенням);

3) громадянин певної держави підпорядковується юрисдикції своєї країни щодо кримінальних правопорушень, вчинених поза її межами, тільки у випадках, якщо в самому законі спеціально передбачено поширення його діяння на своїх громадян, які вчинили кримінальні правопорушення поза межами своєї держави (персональний принцип);

4) якщо місце дії кримінального правопорушення не збігається з місцем наслідків від цього діяння, то вирішальним слід вважати місце настання наслідків;

5) підбурювач підлягає відповідальності за законом місця здійснення кримінального правопорушення виконавцем;

6) злодій, який вчинив крадіжку поза межами своєї держави, а потім повернувся на її територію, підлягає покаранню за законами своєї держави;

7) бродяга підлягає покаранню повсюдно за законами місця затримання (зачатки універсального принципу);

8) вчинені за межами держави кримінальні правопорушення повинні бути взяті до уваги при визначенні покарання за рецидив у зв'язку із кримінальним правопорушенням, здійсненим у межах своєї країни;

9) обвинувальний вирок, винесений за межами даної країни, повинен бути визнаний в ній, якщо призначене покарання передбачає вплив на самого винного, а не на його майно;

10) видача правопорушників є обов'язком держави [50].

Питаннями чинності кримінального закону у просторі також займалися голландські вчені Ульбріх Губер та Павло Вут. Надавалася перевага територіальному принципу, хоча, як виняток, допускалося застосування національного закону до своїх громадян у випадку вчинення кримінального правопорушення за кордоном, але якщо це буде спеціально обумовлено в самому законі [168, с. 33].

Видатний голландський юрист Ульріх Губер (1636-1694 рр.) та Павло Вут відстоювали точку зору про те, що відповідальність має бути встановлена за законом держави, де було затримано правопорушника [17, с. 45].

Ульріх Губер (1636-1694 р.р.) виклав колізійне вчення у вигляді трьох аксіом:

- закони кожної держави діють у територіальних межах цієї держави і є обов'язковими для всіх підлеглих цієї держави, але не поза межами її кордонів;
- підлеглими держави є всі особи, які перебувають у межах її територіальних кордонів, незалежно від того, живуть вони там постійно чи перебувають тимчасово;
- суверени держав у своїх діях керуються повагою до положення, що закони кожного народу після того, як вони були застосовані на його території, зберігають силу скрізь за умови, що влада іншого суверена або його громадян при цьому не порушується [161, с. 50].

Теорію «міжнародної ввічливості» (comitas gentium) розвивали у своїх працях голландські правники Павло Вут (1619-1677 р.р.) та його син

Иоганнес Вут (1647-1714 р.р.). Голландці взагалі визнавали ідею поділу статутів на особисті, реальні та змішані. Разом з тим, такий поділ не мав для них вирішального значення у розв'язанні колізійних питань. Для Павла Вута усі закони мають суворо територіальний характер. При цьому екстериторіальна дія законів (застосування місцевим судом іноземного права) можлива через comitas – виходячи з положень ввічливості, зручності та інтересів [168, с. 33].

Йоганнес Вут дотримувався аналогічних думок. Крім цього, він одним із перших запропонував застосовувати вказані правила не тільки до міжобласних колізій, але й до колізій між правопорядками суверенних держав.

Ідеї голландців XVII століття наука міжнародного права оцінює по-різному. Існує думка, що концепція «comitas» не сприяє регулюванню зіткнення різних правопорядків, оскільки питання про застосування чи незастосування іноземного права в силу «ввічливості» цілком залежить від судового свавілля. Однак слушною є інша думка, згідно з якою, ідея екстериторіальності місцевих законів не ґрунтується виключно на «comitas». При цьому зазначається, що Губер, обґрунтовуючи необхідність визнання іноземних судових рішень, посилається не на «comitas», а саме на першу аксіому (згідно з якою закони мають територіальний характер). За Губером, оскільки законам підкорюються всі судові рішення, що виносяться на даній території, то було б дивним не визнавати цю територіальність за кордоном. Держава, таким чином, може власними законами встановлювати, якою мірою вона буде визнавати закони інших держав [151, с. 137].

Згідно з програмою кримінально-правових реформ Ш.-Л. Монтеск'є, початок державного права вимагав, щоб кожна людина підкорювалася кримінальному й цивільному суду тієї країни, в якій вона знаходилася. Таким чином Ш.-Л. Монтеск'є відстоював територіальний принцип [173, с. 590]. Ідеї територіального принципу в кінці XVIII ст. в Італії розвивав Ч. Беккаріа, один з найвизначніших мислителів, прихильник вчення про природне право і

суспільний договір [9]. Його ідеї територіального принципу дії кримінального закону в просторі знайшли відображення у виразі «місцем покарання є місце вчинення кримінального правопорушення бо тільки там і ніде інакше люди примушені заподіювати зло одній людині, щоб запобігти злу для всього суспільства» [9, с. 17–18].

Ш.-Л. Монтеск'є у розробленій ним програмі кримінально-правових реформ відстоював просвітницько-гуманістичний напрям у кримінальному праві. У даній роботі особливе місце було відведено питанням територіальної межі дії кримінальних законів [173, с. 591].

Узагальнюючи сказане, необхідно зазначити, що, незважаючи на особливості територіальної доктрини чинності кримінального закону у просторі в окремих державах, всі її прихильники погоджувалися, що кримінальне правопорушення здійснений поза межами держави, незалежно від того, ким і проти кого він вчинений, не підлягає юрисдикції даної держави. У той самий час, деякі автори намагалися обґрунтувати право карати іноземців за законом країни, в якій ними було вчинено кримінальне правопорушення – фікцією тимчасового підданства (subditus temporarius). Дослідник М. Г Мельников на противагу цьому стверджував, що іноземці в межах даної держави охороняються кримінальним законом нарівні з її громадянами, а тому повинні нести відповідальність за кримінальними законами цієї держави за вчинені в її межах кримінальне правопорушення [161, с. 67].

Починаючи з XIX ст., в науці кримінального права став відстоюватися новий принцип, названий національним (активно-персональним, громадянства) принципом чинності кримінального закону у просторі (Heimatsprinzip oder aktives Personalitätsprinzip, Subditions- und Subjections- oder strafrechtliches Nationaltätsprinzip, principe de per-sonalite active, principio della personalitä) [17, с. 112]. У випадках, коли громадянин однієї країни вчинив кримінальне правопорушення в іншій країні, він повинен нести у всіх випадках відповідальність за законами тієї країни, громадянином якої він є.

Таким чином слідує обов'язок дотримуватися законів країни, громадянином якої він є.

Ще Ч. Беккарія у своїй роботі «Про злочини і покарання» зазначав, що кожен член суспільства пов'язаний з цим суспільством. А воно, у свою чергу, рівним чином пов'язане з кожним зі своїх членів договором, зобов'язуючим в силу своєї природи обидві сторони. Той факт, що зобов'язання, які пронизують все суспільство від престолу до хатини і діють однаково як щодо наймогутнішого, так і найбіднішого його члена, свідчать про загальну зацікавленість в угодах, визнаних корисними більшістю їх учасників. І порушення хоча б одного з цих зобов'язань було передумовою настання анархії [9, с. 22].

Окремої уваги вимагає аргумент А. Бернера: він вважав, що держава вступає в союз із всіма іншими державами з метою здійснення права у всьому людстві, тому кожен підданий держави, де б він не знаходився, зобов'язаний підкорятися законам своєї держави, тобто кримінальний закон держави зобов'язує кожного громадянина особисто, а не лише територіально [215, с. 257]. Таким чином, підставою для застосування національного кримінального закону вважалася приналежність особи, що вчинила кримінальне правопорушення, до числа підданих даної держави, іншими словами, підданство особи породжувало право здійснювати правосуддя на підставі своїх законів. Другий аргумент А. Бернера зводився до того, що кримінальне правопорушення є дією, що порушує гідність і честь громадянина. Особа, яка порушила громадянську честь, повинна відповідати за це за законами своєї батьківщини, які визначають усі умови її цивільного стану. Третій аргумент – якщо особа з від'їздом за кордон зовсім не втрачає фактичного зв'язку зі своєю батьківщиною, бо вона в дійсності користується заступництвом і захистом дипломатичних представників своєї країни, а це право на захист передбачає і обов'язок підкорятися вимогам держави і поза її межами [17, с. 76]. Тобто, особа, знаходячись в межах своєї держави і за її межами,

зобов’язана керуватися правовими поглядами своєї країни, дотримуватися її законів і нести відповідальність у своїй країні за їх порушення.

Протягом XVI і XVII століть уряди вважають, що мають право карати не тільки за кримінальні правопорушення, вчинені в межах їхньої території, але й за вчинені за кордоном, якщо тільки правопорушник перебуває в їхній владі. Так встановився принцип компетенції суду місця піймання правопорушника (*forum deprehensionis*). Але залишилося нез’ясованим, за які кримінальні правопорушення, вчинені на чужій території, могли бути покарані в місці піймання тубільні піддані й іноземці.

Професор Ф. Ф. Мартенс, аналізуючи даний принцип, вказував, що у другій половині XVIII століття і пізніше дедалі більше пробиває собі шлях інше, нове переконання, а саме: держави взаємно зацікавлені в збереженні юридичного порядку і на цій підставі мають переслідувати злочинців спільними силами» [157, с. 412].

Так, Абегг (1819 р.) виходив з того, що держава має охороняти правовий стан тільки всередині своїх кордонів. Оскільки за межами держави її закони не порушуються, вона й не має обов’язку карати. Держава також не може карати своїх підданих за кримінальне правопорушення, вчинені за кордоном, бо вона не має стосовно них переважного права, якщо вони перебувають поза її сферою. Кестлін (1845 р.) стверджував, що держава має індивідуальне життя, для неї може існувати тільки її власний закон, у якому відбивається її індивідуальність. Державні функції територіальні, тому кримінальна розправа має бути обмежена сферою держави. Якби держава хотіла карати за кримінальне правопорушення, вчинений поза її сферою, то вона цим посягала б на право іншої держави [215, с. 258].

Національний принцип був закріплений у кримінальному кодексі в ряді країн. Так в Кримінально-процесуальному кодексі Франції 1908 року встановлювалося, що француз відповідає перед французьким судом, якщо:

1) він вчинив кримінальне правопорушення;

2) потерпілий француз;

3) потерпілий подав скаргу;

4) винний не притягувався до відповідальності за кордоном за це кримінальне правопорушення [268, с. 64].

А. Бернер висовував додаткові положення про те, що у держави, на інтереси якої зазіхає злочинець, виникає природне право чи право оборони або самозахисту [215, с. 258].

Критичні зауваження наприкінці XIX століття і початку XX століття виникли у зв'язку із теорією Л. Бара. Він зазначав, що кожне кримінальне правопорушення є проявом злочинної волі [53, с. 111]. Тому держава, на території якої злочинна воля виникла і зміцнювалася, де були створені передумови для вчинення кримінального правопорушення, до тих пір, поки є моральний зв'язок між цією особистістю і державою, вона має право застосувати свої закони до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення поза його межами, незалежно від того, проти інтересів своєї батьківщини чи інтересів іноземної держави це кримінальне правопорушення було направлено [17, с. 107]. Таким чином, якщо зла воля злочинця виникла і розвивалася в межах вітчизни злочинця, там і має право застосування покарання до винного у кримінальному правопорушенні.

Професор М. С. Таганцев критикував принцип особистої підпорядкованості за те, що послідовне його проведення призводить, з одного боку, до покарання всіх малозначних діянь, вчинених громадянином даної держави за кордоном, а з іншого – забезпечує безкарність іноземця, який вчинив тяжкий злочин за кордоном і втік до третьої країни, навіть іноземця, який вчинив кримінальне правопорушення проти цієї третьої країни [230, с. 712].

Наприкінці XIX-XX століття держави прагнуть захистити свої інтереси від посягання на них незалежно від того, хто і де їх вчинив – на території країни або поза її межами. Тоді й отримав широке розповсюдження реальний принцип дії кримінального закону в просторі. Його називають також принципом захисту, тобто врахування громадянства потерпілої сторони, хоча

останній критерій є більш вузьким, оскільки потерпілими від кримінального правопорушення можуть бути не тільки фізичні, але й юридичні особи.

У німецькій літературі названий принцип бере участь у правопорядку, як «Prinzip der beteiligten Rechtsordnung», в австрійській – як принцип пасивного національного. Згідно з реальним принципом, за державою визначалось право захищати свої інтереси від посягання на них незалежно від будь-кого і де це посягання було здійснене – в самій державі, або поза неї [80, с. 147]. Суть принципу полягає в тому, що за державою визнавалося право за допомогою національного законодавства захищати свої інтереси від посягання на них, незалежно від того, хто і де здійснює це, посягання – всередині країни або поза її межами. Ця теорія висунула на передній план значущість об'єкта кримінально-правової охорони, інтереси захисту встановленого державою правопорядку від зазіхань зсередини країни і ззовні. Її захисники вважали, що вона дає можливість подолати недосконалість територіального та національного принципів. У Франції реальний принцип підтримував А. Вільфор, в Італії – Е. Пессіна і П. Фіоре, в Німеччині – Р. Гейнце, В. Роланд, Е. Белінга, Г. Зейфферт і інші, в Російській імперії – Ф. Ф. Мартенс, П. П. Пусторослєв та інші [161, с. 112]. На думку представників цієї теорії, вона забезпечує, з одного боку, охорону інтересів держави, якщо мало місце посягання на них з-за кордону, в тому числі і вчинене іноземцем; а з іншого – охорону інтересів даної держави поза її межами, тобто реальна теорія забезпечує як захист об'єктів, що знаходяться в межах держави, так і захист об'єктів, що належать даній державі або її підданим і захищаються її кримінальними законами, де б ці об'єкти не знаходилися [17, с. 47].

Ф. Шварце вважав, що існує тільки один випадок коли можливе покарання іноземців за законом даної держави за кримінальні правопорушення, вчинені за кордоном в тому випадку, якщо кримінальне правопорушення посягає на дану державу, тобто якщо відбувається політичне кримінальне правопорушення. Тільки політичний інтерес даної держави дає

можливість обґрунтувати застосування покарання в такому випадку. Політичний інтерес, на думку вченого, цілком виправдовує застосування державою свого кримінального закону, тому що кожна держава може претендувати на визнання своїх політичних інтересів, своєї недоторканності, посягання на яку може бути прирівняне до порушення права на мирне існування. Там, де іноземна держава належним чином не карає за це діяння, дана країна сама повинна мати право карати.

Професор М. С. Таганцев виступав проти встановлення реального принципу в якості єдиного принципу, і ним було висловлено чимало міркувань. У своїй роботі він зазначав, по-перше, що реальна теорія, як і національна, створює колізію між кримінальним законом місця вчинення кримінального правопорушення і кримінальним законом тієї країни, інтереси якої постраждали від посягання; по-друге, основне положення цієї доктрини – всяке посягання на інтерес певної держави карається за законами цієї держави – більш невизначено, ніж положення національного принципу; по-третє, реальна теорія не дає підстави для караності своїх громадян, якщо ними вчинено кримінальне правопорушення за кордоном проти іноземної держави [230, с. 714].

Професор А. Опенгейм наголошував на юрисдикції держав за певні діяння, вчинені іноземцями в іноземних державах. Можливість притягнення до кримінальної відповідальності іноземців або осіб без громадянства у тих випадках, якщо їхні діяння були спрямовані проти самої держави, наприклад, як підробка банкнот, кримінальні правопорушення проти її громадян, вбивство тощо [184].

Кожна держава має право карати діяння, вчинені іноземцями за межами її території і порушують її кримінальні закони, якщо діяння ці містять посягання на її існування або ставлять під загрозу її безпеку і якщо вони не передбачені кримінальним законодавством тої території, де вони мали місце, це, ймовірно, правильна точка зору стосовно величезної більшості випадків [184].

П. Гельшнер стверджував, що реальний принцип не повинен бути визнаний самостійним, тому що його положення може бути позитивно сприйнято тільки в тих випадках, якщо покарання громадянина даної держави за вчинені ним за кордоном кримінальні правопорушення в іноземній державі обґрунтовується за допомогою національного принципу, а караність іноземців за посягання на іноземну державу, вчинене на території даної держави, за допомогою положень територіального принципу [17, с. 118].

Найбільш широке розповсюдження та розвиток реальний принцип дії кримінального закону отримав в кінці XIX столітті і в XX столітті, його назвали принципом захисту, охоронним або пасивно-персональним [80, с. 147].

Американський інститут права узагальнив практику ряду країн, сформулювавши положення, згідно з яким держава має юрисдикцією розповсюджувати дію закону не тільки щодо поведінки, істотна частина якої має місце в межах її території, але і щодо поведінки поза території, яка мала бути або була призначена мати суттєвий результат в межах території [146, с. 38].

Натомість Л. Оппенгейм вважав, що було б нерозумним заперечувати за іноземною державою право карати за зраду, вчинену іноземцем за кордоном. Він дійшов висновку, що дуже мало авторів заперечують право держави карати іноземця за кримінальні правопорушення, вчинений за межами країни [184].

Варшавська міжнародна конференція з уніфікації кримінального законодавства 1927 року визнала, що «іноземець, який взяв участь за кордоном у злочині або здійснив проступок проти громадянина або органів правління іншої держави, може бути переслідуваний в цій країні за умови, якщо дія, вчинена ним, карається за законами країни, де вона була вчинена, а винний перебуває на території потерпілої держави». Перша половина XX століття відзначалась все більшим поширенням реальної юрисдикції. Перед другою світовою війною вона закріплюється в законодавстві Бразилії,

Венесуели, Німеччини, Італії, Китаю, Перу, Франції, Швейцарії, Швеції, Японії та інших країн.

На думку професора Ф. Ф. Мартенса, право карати існує у держави тільки в такому випадку, якщо між нею і злочинною дією іноземця існує яке-небудь юридичне відношення. Таке ставлення представляється в двох випадках:

1) якщо іноземець вчинив за кордоном кримінальні правопорушення проти державного порядку або прав країни, в межах якої він знаходиться;

2) якщо кримінальні правопорушення вчинено проти підданих цієї держави.

В даних випадках право покарання існує завжди без винятків [158, с. 522].

На початку XIX століття проти ідеї індивідуального захисту в Австрії виступив дослідник С. Йенулл, який зазначав, що кожна держава охороняє не тільки своїх, а й чужих громадян. Він прирівнював іноземців під час їх перебування у цій державі до своїх підданих [80, с. 147]. Натомість німецький вчений Р. Гіппель стверджував, що піддані кожної держави повинні користуватися правом на всякий захист і заступництво тільки з боку своєї держави під час перебування їх за кордоном, у тому числі і на кримінально-правовий захист.

У тих випадках, коли кримінальне правопорушення вчинений за кордоном і спрямований проти підданих чужої держави, до кримінальної відповідальності необхідно притягувати особу за місцем вчинення кримінального правопорушення, тому захист з боку тієї держави, підданим якої є потерпілі, на його думку, більш схожий на помсту, ніж на справедливість. Якщо іноземна держава не карає своїх громадян за посягання на інтереси чужих йому громадян, то держава, підданими якої є ці громадяни, повинна іншими шляхами піклуватися про захист цих громадян, наприклад, зупинивши дружні відносини, попереджати своїх громадян про небезпеку тощо [14, с. 398]. Деякі вчені зазначали, що немає жодної правової підстави

для надання такої правомочності, і це слід розглядати як посягання на чужий суверенітет. За кримінальні правопорушення, вчинені за кордоном і спрямовані проти підданих чужої держави, повинна карати держава місця вчинення кримінальне правопорушення [17, с. 198]. В таких випадках виникає конкуренція юрисдикції держав – встановлення одночасно юрисдикції різних відносин однієї і тої ж особи (осіб) або об'єктів, а також здійснення або спроба здійснення ними своєї юрисдикції щодо відповідної особи (осіб) або об'єктів [273, с. 17].

Взагалі злочинність – це історично мінливе соціальне явище, що супроводжує людство впродовж його існування. З розвитком і ускладненням суспільних відносин ускладнюється і набуває нових рис злочинність. Відповідно і потребує реакції на неї з боку держави [21, с. 590]. Практика міжнародного співробітництва у боротьбі з кримінальними правопорушеннями, що зачіпали інтереси декількох країн, зародилась ще на Вселенських зборах XII-XIII століття, коли були визначені спільні заходи щодо протидії з піратством, міжнародні договори у цій сфері почали інтенсивно укладатись лише у другій половині XIX сторіччя [282, с. 34].

У кримінально-правовій науці був обґрунтований та отримав визнання універсальний принцип дії кримінального закону. Його сутність полягала в тому, що кожній державі надавалося право карати будь-яку особу, котра вчинила кримінальне правопорушення, незважаючи на місце вчинення кримінального правопорушення і громадянство злочинця [268, с. 59].

В XVI ст. середньовічні італійські міста-держави встановлювали юрисдикцію з кримінально-правових питань на основі місця вчинення кримінального правопорушення (locus delicti) та місця проживання злочинця (його доміцілія). У випадку, якщо кримінальне правопорушення здійснювала особа без діміцілії (vagabundi), тільки суди території, де був вчинене кримінальне правопорушення, мали право встановити юрисдикцію. Однак з метою усунення можливих колізій органам влади (місце арешту, затримання

злочинця) представлялося право встановлювати юрисдикцію, і це право обґрунтовувалося за допомогою концепції «фіктивної доміцілії» [126, с. 38].

Правопорядок – це надбання всіх держав, якщо особа зазіхнули на інтереси однієї з держав, в силу існуючої солідарності інтересів усіх держав і спільності їх духовних і матеріальних інтересів своїм діянням це породило право держав на солідарний захист правопорядку, бо всі держави, як члени міжнародного союзу, в однаковій мірі зацікавлені в тому, щоб правопорядок підтримувався не тільки у них, але і в інших державах [17, с. 77].

Найбільш категоричні захисники універсального принципу вважали, що кожній державі має бути надано право карати за будь-яке кримінальне правопорушення, незалежно від того, якого характеру цього кримінального правопорушення, хто і де його вчинив [41, с. 15].

В Мюнхені Інститут міжнародного права у 1883 році на сесії прийняв резолюцію, яка значно вплинула на кодифікацію у сфері міжнародного кримінального права. Згідно зі статтею 10 зазначеної резолюції кожна держава, котра затримала (заарештувала) злочинця, може судити і покарати його. У таких випадках суди повинні застосовувати більш відповідне законодавство, беручи до уваги ймовірне місця вчинення кримінального правопорушення, громадянство обвинуваченого і «закони суду» [126, с. 39]. У підсумку Інституту міжнародного права вказано, що компетенція держави є додатковою субсидіарною по відношенню до територіального принципу юрисдикції і юрисдикції на підставі громадянства правопорушника.

Протягом багатьох століть, починаючи з XV-XVII століть, окремі держави закріплювали у своєму законодавчому рівні норми, що криміналізують відповідні діяння, що сталися за кордоном. Юристи того часу (Коваррувій, Ваттель) пояснювали таку екстериторіальну дію національного закону доцільністю притягнення винних до юридичної відповідальності, щоб злочинець не міг користуватися плодами своїх кримінальних правопорушень. Саме в цей час почала зароджуватися концепція спільних інтересів співтовариства держав, які належало охороняти (згодом, в ст. Позитивне

міжнародне право «визнало» цю концепцію під ім'ям зобов'язань – наприклад, справа «Барселона трекшен», розглянута Міжнародним судом).

Спочатку думки про цей принцип висловлював у своїх роботах ще Гуго Гроцій [23, с. 61]. Однак остаточну завершеність вона отримала в роботах А. Бульмерінга і Р. Моля. У Німеччині універсальну теорію підтримували також Р. Шмід, П. Гельшнер, Г. Ламмаш, Е. Уллманн та інші вчені. У Франції на цій позиції наполягав Ж. Ортлац, в Італії – Ф. Каррара [17, с. 199].

Гуго Гроцій наголошував на тому, що основне питання не в тому, яка держава має право карати, а в тому, щоб жодне кримінальне правопорушення не залишився непокараним [45, с. 711].

Професор Ю. С. Ромашов у своїй монографії зазначав, що згідно з міжнародним звичаєм, підтвердженим у багатьох міжнародних договорах, юрисдикція не може здійснюватися на території іноземної держави. Це суперечило б основним принципам міжнародного права. Однак обставиною, що виключає протиправність у таких випадках, є згода іноземної сторони на здійснення окремих виконавчих дій у рамках здійснення юрисдикції в межах своєї території. Така згода може бути отримана в силу зобов'язань, що випливають з міжнародного договору або інших домовленостей між державами [207, с. 43].

У XIX сторіччі М. С. Таганцев розділяв «міжнародно-правові теорії кримінальної юрисдикції на дві основні групи: одні теоріями егоїстичними, що виходять виключно з ідеї окремої держави, а інші – теоріями космополітичними, що виходять в розрахунок і інтереси міжнародні» [230, с. 714]. Професор Е. К. Сімсон зазначав, що держава обмежується власними своїми цілями і завданнями, і їй нічого не слід робити, щоб карати за порушення чужого правового порядку. Тому для всіх незалежних держав не існує ніякого зобов'язання піклуватися про підтримку порядку поза їх областю [215, с. 257]. Найбільш очевидну аргументацію егоїстичних теорій першої групи проводили прихильники територіального принципу кримінальної юрисдикції. Ця аргументація полягала в тому, що кримінально-

карана влада держави обмежується межами державної території. Підстава виключно територіальної дії кримінальних законів вбачалася в суверенітеті, який належить кожній державі [157, с. 97].

Так, професор А. В. Гефтер (1980 р.) стверджував: «Жодна держава не має завдання піклуватися всюди про здійснення права і справедливості» [41, с. 132]. Аналогічну позицію в цьому питанні займали багато авторитетних учених минулого століття, зокрема: Сторі, Абегг, Вітон, Вільдман, Льюс, Філлімора [52, с. 80]. Саме ці критерії дають можливість будь-якій державі встановлювати юрисдикцію щодо осіб, кримінально протиправні діяння яких мають місце вчинення за її межами, не торкаються прямо ні даної держави, ні її громадян [19, с. 155].

Ф. Ф. Мартенс відзначив, що ця теорія має «рішучу перевагу перед усіма іншими по височині своєї основної думки», вона «стоїть на піднесеній точці зору – універсального панування порядку і права» [157, с. 98].

Сутність універсального принципу полягає в тому, що кожна держава має право карати будь-яку особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, незважаючи на місце вчинення кримінального правопорушення і громадянство злочинця, тобто будь-яка держава може здійснити свою юрисдикцію над будь-якою особою, що перебуває у її межах, незалежно від того, де і проти кого вона скоїла кримінальне правопорушення. Правопорядок – це надбання всіх держав; те, що особа, «зробили замах на інтереси однієї з держав, в силу існування солідарності інтересів усіх держав і спільності їх духовних і матеріальних інтересів своїм діянням породило право держав на солідарний захист правопорядку, бо всі держави, як члени міжнародного союзу, в однаковій мірі зацікавлені в тому, щоб правопорядок підтримувався не тільки у них, але і в інших державах. [17, с. 144].

Міжнародне співробітництво в галузі захисту прав та основних свобод людини почало розвиватися в період Другої світової війни в рамках держав антигітлерівської коаліції як реакція на грубе порушення прав людини нацистською Німеччиною. У прийнятому в 1945 р Статуті ООН вперше

зафіксований обов'язок співробітництва у сфері прав людини на багатосторонній договірній основі [80, с. 161].

У статті 2 Загальної Декларації прав людини говориться, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені нею, без будь-якої б то не було різниці. Не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною або обмеженою у своєму суверенітеті [66].

Справа Піночета – справа про затримання колишнього чилійського диктатора і його видачу Іспанії для притягнення до відповідальності за тортури та інші злочини проти людяності. Розглядаючи справу, можна дійти висновку, що права людини досягли високого, приголомшливого за своєю гуманістичною значущістю («наддержавного») рівня – можливість дієвого правового захисту при порушенні прав людини незалежно від державних кордонів – універсальний принцип.

Дослідник Г. О. Корольов вважає, що одна з головних тенденцій у застосуванні універсального принципу полягає у встановленні державами елементів зв'язку із вчиненим кримінальним правопрушенням [126, с. 18]. Проте застосування універсального принципу неодноразово зустрічало опір з боку зацікавлених держав. Ще в справі Адольфа Ейхмана (Судовий процес над Адольфом Ейхманом відкрився у квітні 1961 року в Єрусалимі і тривав понад півроку) виникла суперечка між державою Ізраїлем і Аргентиною. Суперечка ця стосувався, головним чином, незаконного викрадення Адольфа Ейхмана з території Аргентини. Згодом справа була врегульована через дипломатичні канали і не була передана до Міжнародного суду. Проте 1 червня 1962 року за рішенням суду Ейхмана стратили через повішання – це стало першим і єдиним випадком здійснення смертної кари в Ізраїлі. Потім, в 90-х виникли складнощі між Бельгією, з одного боку і США, а також Ізраїлем – з іншого. Причиною цього стало законодавство Бельгії, яке встановлювало широке застосування екстериторіальної юрисдикції.

Професор А. М. Трайнін писав: «держава не може нести кримінальної відповідальності; держава, отже, не може бути суб'єктом злочинів проти людства», але злочинно порушувати «договори і, отже, нести кримінальну відповідальність за це можуть тільки фізичні особи, винуватці цих незаконних дій» [237, с. 20].

Нюрнберзький процес затвердив принцип кримінальної відповідальності окремих фізичних осіб за міжнародні злочини. У його вироку вказано, що «злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними категоріями, і тільки шляхом покарання окремих осіб, які вчинили такі злочини, може бути дотримання встановлення міжнародного права» [187, с. 301].

Згідно з Римським статутом 1998 року, при здійсненні правосуддя на підставі універсального принципу над особами, які вчинили міжнародні злочини, пріоритет слід віддати національним судовим установам [205]. Разом з тим, видається, що найбільш важливі для світової спільноти процеси над вищими посадовими особами, що вчинили міжнародні злочини, є порушеннями норм міжнародного права і їх слід проводити в Міжнародному кримінальному суді, оскільки такі процеси зможуть стати каталізатором для відповідних національних судових установ.

Історичне розуміння універсального принципу є першим, оскільки в той час ще не існувало ясного поділу міжнародного та внутрішньодержавного права. Основна відмітна ознака обмежень принципу універсальності, заснованого на співпраці, від зазначеного вище полягає в його застосуванні у відношенні тільки до серйозних порушень норм міжнародного права. Подібна трансформація сенсу універсальної юрисдикції була відображена в працях Г. Гроція і Е. де Ваттеля, а пізніше – в 1931 році – в резолюції Інституту міжнародного права. Слід зазначити, що в позитивному праві зарубіжних держав універсальний принцип в даний час використовується тільки відносно «ворогів людства» [126, с. 18].

Проаналізувавши точки зору представників зарубіжної юридичної думки щодо дії кримінального закону в просторі, ми вважаємо необхідним більш докладно з'ясувати зазначені положення з точки зору вітчизняного кримінального права. Перш за все, необхідно відзначити, що історія розвитку інституту дії кримінального закону в просторі має власну періодизацію, що для нас уявляється важливим у зв'язку з великим впливом так званої західної традиції права на формування правової системи України.

У пізнанні явищ сучасності кримінального права винятково важливу роль відіграє вивчення історії, тому необхідно розглянути основні етапи розвитку вітчизняного кримінального законодавства, відображення в ньому порядку притягнення до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушеннями, що вчинені за межами країни.

Витоки формування самого законодавства про кримінальну відповідальність беруть початок з найдавніших часів. Дослідник О. М. Ширмар зазначає: основним джерелом давньоруського кримінального права було неписане право, в основі якого лежав кримінально-правовий звичай, міжнародні договори з греками, договори князів між собою, з народом, дружиною, княжі устави, церковний устав тощо. Уперше українське звичаєве право отримало письмову форму в договорах Олега та Ігоря з греками (відповідно 911 р., 944 р.), які мали міжнародний характер. Ці договори передбачали відповідальність за вбивство, тілесні ушкодження, крадіжку, розбій, грабіж тощо [276, с. 85]. І що важливо, розкривався інститут кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені за межами держави.

Так вплив римського приватного права на законодавство України простежується упродовж X-XIX століть. Питання просторової дії кримінально-правової норми містилося в перших правових джерелах Стародавньої Русі. У договорах з сусідніми державами закріплювалися питання кримінальної відповідальності злочинців [98, с. 122]. Виникнення приписів, що визначають просторові межі дії права, відноситься ще до X

століття. Починаючи з цього періоду, східні слов'яни були залучені у військові зіткнення з Візантією та західноєвропейським світом. В результаті був порушений колишній рівень звичаєвого права і виникла необхідність узгодження вітчизняних норм з іноземними. З'явилися перші прийоми письмового законодавства: договори з іншими державами та рецепція чужих законів [161, с. 113].

Зокрема, в X столітті з греками було укладено 4 договори: в 907 році з Олегом, в 911 році – з ним же, в 945 році з Ігорем, в 972 році зі Святославом. У договорах (911 і 944 рр.) князів Олега та Ігоря з Візантією передбачалося, що русичі, які вчинили кримінальні правопорушення у Візантії, підлягають видачі у свою країну для покарання. Відповідно греки видаються Візантії. У статті 4 договору Олега з Візантією 911 року про кримінальну відповідальність за вбивство передбачалося: «Якщо будь-хто вб'є (кого-небудь) руський християнина чи християнин руського, – нехай помре на місці вчинення вбивства» [186, с. 11]. У договорі князя Ігоря з Візантією в 944 році (945 р.) дещо інакше розглядалося питання про кримінальну відповідальність злочинця за вчинене ним вбивство. Згідно з договором 911 року передбачалося, що втікачі з Русі, спіймані в Греції, підлягали поверненню в Русь і, навпаки, грек, який втік в Київську Русь, підлягав поверненню назад [186, с. 125]. Необхідно зазначити, що особливість полягала в тому, що малися на увазі в основному загально кримінальні, а не політичні кримінальні правопорушення.

Укладаються договори і приймаються закони про видачу (Ам'єнський договір 1802 року між Великобританією, Голландією, Іспанією і Францією у XIX ст.) в дусі взаємної допомоги держав у протидії з загально кримінальною злочинністю. Бельгійський закон 1833 року – перший закон про видачу [141, с. 287].

Згодом були укладені договори з німцями (XII-XII ст.). Західноруські землі уклали договори з німцями: Новгородська (у 1195 році і 1270 році), Смоленська (у 1229 році, 1230 році і 1240 році), Полоцька (у 1264 році і 1265

році). Договори укладалися з Ганзейським містом, Готландом, Ригою, німецьким орденом та Швецією [35, с. 478]. В більшій своїй частині дані договори визначали правове положення іноземців на території руської землі і, відповідно, становище русичів поза своєю територією і, отже, мали значення внутрішнього чинного права. У договорах цих нерідко зустрічаються вирази «і показним за законом волоським і за статутом руським» [161, с. 117].

Необхідно зазначити, що перші договори давньоруських князівств з сусідніми державами свідчать про закріплення в них принципу землі, згідно з яким кримінальна відповідальність за кримінальні правопрушення встановлювалася і наставала за нормами місця вчинення кримінального правопорушення. З одного боку, правове становище почасти пояснювалося неподільним правом князя (пана) вершити суд відповідно до своїх вказівок. З іншого боку, таке вирішення питання про кримінальну відповідальність за законом місця вчинення кримінального правопорушення гарантувало дійсне покарання винної особи [98, с. 151].

У договорі Новгорода з Готським берегом і німецькими містами 1189-1199 років винні каралися за нормами Договору за вбивство посла, за побиття і роздирання одягу на потерпілому тощо [186, с. 11].

В цілому ж аналіз правових актів того періоду дозволяє зробити висновок про те, що у випадках виникнення конкуренції законів різних держав діяли такі правила: там, де відносини між українцями та іноземцями були визначені договорами, то цими ж договорами встановлювалося, по можливості, одноманітність відповідальності (договір Смоленського Князя Мстислава Давидовича з Ригою, Голландією і німецькими містами 1230 р.) [35, с. 150–152].

«Руська правда» – одна з найважливіших пам’яток тієї епохи Київської Русі (її списки були укладені XI-XII ст.) [270, с. 27–37]. «Руська правда» відома у трьох списках: Коротка, Розширена і Скорочена редакція. Розширена редакція «Руської правди» є подальшим її вдосконаленням наступними князями. Ці редакції містили як норми кримінального, так і цивільного права.

Закон не вживав поняття «злочинне діяння». Останнє розцінювалося як «лихо», або «лиха справа», а злочинець визнавався «лихою людиною» [30, с. 37].

Відповідно до «Руської правди» Ярослава Мудрого кримінальна відповідальність здійснювалася за кримінальне правопорушення згідно з місцем вчинення кримінального правопорушення. «Руська правда» відбила зростання князівської влади взагалі і територіальної юрисдикції зокрема. Так центром управління і суду становиться княжий двір. «А ще вб'є злодія на своєму дворі, або в кліті, або у хліва, то той убитий: а ще до в сітях тримати, то вести його на княж двір», говорить стаття 38 Короткого списку, якщо не забороняючи повністю розправи зі спійманим злодієм, то, у всякому разі, обмежує її, вводячи вимогу про передачу справи з обвинуваченням на суд князя [283, с. 521–550.].

Згодом багаторічні війни Київської Русі з Кримським ханством призвели до скупчення бранців у величезних кількостях з обох сторін. Це стало причиною того, що за Договором 1473 р. між Руссю і Ханством була досягнута угода про передачу полонених без викупу [157, с. 254]. У цей же період з'являються зачатки права притулку, а також захисту послів.

Після феодальної роздробленості Київської Русі її правонаступником, в тому числі в кримінально-правовій сфері, стала Галицько-Волинська держава.

У середині XIV століття частина українських земель перейшла до Литовської феодальної держави. Кримінально-правові відносини цього часу регулювалися редакціями трьох Литовських статутів (кодексами права XVI ст., 1529, 1566, 1588 рр.)

Після входження України у 1654 році під протекторат Російської імперії на її територію починає розповсюджуватися дія Соборного уложення 1649 року – Соборне Уложення царя Олексія Михайловича [216, с. 24].

Стаття 24 глави XXII Уложення говорить: «А буде кого бусурман якими-небудь заходами, насильством або обманом руську людину до своєї бусурманської віри примушувати і за своєю бусурманською вірою обріже, а

знайдеться допряма: і того бусурманина по розшуку стратити, спалити вогнем без жодного милосердя» [84, с. 216]. Таким чином, в нормах Уложення закріплюється принцип особистого підпорядкування та реальний принцип, котрий поширюється на іноземців, зокрема мусульман, іменованих в окремих статтях «бусурманами», за кримінальні правопорушення проти релігійних інтересів держави незалежно від місця вчинення кримінального правоорушення.

У XVII-XIX століттях характерними були угоди з сусідніми державами про видачу правопорушника, в яких закріплювалися зобов'язання сторін видати одна одній перебіжчиків: правопорушників, воєнних втікачів, політично неблагонадійних осіб та інших [98, с. 169].

Принципи дії національного закону закріплювався в той час і в міжнародних договорах. Згідно зі статтею 6 договору Росії з Китайською піднебесної імперією 1689 року – китайці та росіяни, винні у кримінальні правопорушення на чужій території, взаємно видавалися для суду над ними за національними законами [80, с. 21].

Професор Ф. Ф. Мартенс зазначав, що в Кяхтінському російсько-китайському трактаті 1727 року згаданий вперше принцип екстериторіальності російських підданих в межах Китаю [157, с. 101].

З середини XIV століття починається етап найбільш активного впливу на російське законодавство західної традиції права з її пріоритетним становищем особистості. Все це дало поштовх до нового осмислення різних правових питань, в тому числі присвячених дії кримінальних законів у просторі. Це стало основою для найбільш глибокого розуміння зазначеної проблеми і виникнення різних теоретичних досліджень у цьому напрямку [161, с. 121].

Питанням принципів дії кримінального закону присвячували свої роботи такі визначні правознавці, як Л. С. Белогріц-Котляревський, Е. В. Васьковський, О. Ф. Кістяківський, П. Д. Колмиков, П. І. Люблінський, А. Лохвицький, В. Н. Латкін, І. А. Малиновський, Ф. Ф. Мартенс, Д. Нікольський, Н. Д. Сергіївський, В. І. Сергійович, М. С. Таганцев та інші.

У 1846 році Державною Радою було розглянуте і затверджене Миколою I Уложення про покарання кримінальних та виправних. Новий кримінальний кодекс, переживши певних змін, особливо в 1885 році, майже цілком діяв до Жовтневої революції [80, с. 28].

Так, відповідно до статті 179 Уложення 1885 року російські піддані, що знаходяться поза межами держави, де вчинили кримінальні правопорушення проти прав Державної влади своєї батьківщини або цілісності, безпеки держави, або ж у порушення прав одного або кількох із співвітчизників своїх, підлягають дії цього Уложення [268, с. 47]. Крім того, російські піддані, що знаходилися за кордоном, потрапляли під дію кримінальних законів Росії, в тому числі за кримінальні правопорушення, вчинені за кордоном проти іноземних держав: «Якщо російський підданий, вчинив кримінальні правопорушення в іноземній державі або ж проти прав одного або кількох підданих іноземної держави, буде іноземним урядом перепроваджений назад до Росії, або ж після добровільного повернення його на батьківщину на його надійдуть скарги або звинувачення, то він підлягає суду на підставі постанов сього Уложення [161, с. 80]. Тільки у випадках, коли б за законами того краю, де ним учинено кримінальне правопорушення, він повинен піддатися покаранню менш проти обумовленого в Уложенні строгому, покарання його за пропорційності з тим пом’якшується» [214, с. 259].

У випадках, коли іноземці вчинили кримінальні правопорушення проти Росії за її межами, то вони підпадали під дії кримінального законодавства Росії: «Якщо іноземний підданий викритий або підозрюється у вчиненому поза межами держави такого кримінального правопорушення, яким він посягає на права державної влади або на права одного або декількох її підданих, і буде потім викритий або затриманий в межах імперії, або ж урядом того краю, де ним вчинено це кримінальне правопорушення, або тим, у кого він в підданстві, і переданий для судження в Росію, то він цілком підлягає дії постанов цього уложення» [268, с. 48]. Професор Б. В. Віленський зазначав: якщо суд при визначенні відповідальності винного за діяння,

вчинене за кордоном, повинен мати на увазі розмір покарання, якому винний підлягав би за місцевими законами, то тим більше суд не може визнавати несуттєвою ту обставину, що обвинувачений не тільки притягувався за це діяння до суду за кордоном, але й поніс за нього покарання [34, с. 456]. Цей принцип підтримували професори Л. С. Бєлогріц-Котляревський, Ф. Ф. Мартенс та П. П. Пуспорослєв.

Значний внесок у розвиток просторової дії кримінально-правових норм зробило Кримінальне уложення 1903 року. В Уложенні закріплювалися відомі вже за колишнім законодавчим джерелом принципи дії кримінального закону в просторі: територіальний, персональний, реальний, видачі правопорушника (ст. 4-13 Кримінального уложення 1903 року). Російські піддані й іноземці притягувалися до кримінальної відповідальності за всі кримінальні правопорушення, вчинені на території царської Росії, за винятком фінських земель. У статті 7 Уложення встановлювалося, що «дія цього Уложення поширюється на кримінально-протиправні діяння, вчинені російськими підданими в Туреччині, Персії, Китаї, Кореї чи інших країнах, в яких вони не підсудні місцевій владі» [98, с. 161].

Стаття ж 8 передбачала, що норми Уложення поширюються на кримінально-протиправні діяння, вчинені в Бухарі не тільки російськими підданими, але й іноземцями християнських віросповідань. У даній статті мав місце принцип, більш відомий в даний час, як принцип «спеціальної місії». Стосовно Царської Росії цей принцип доцільніше іменувати як «протекційний», що означає, що піддані Імперії, а також іноземці-християни за вчинення в Бухарі кримінальні правопорушення не підлягали дії місцевої юрисдикції, а притягувалися до кримінальної відповідальності за кримінально-правовими нормами Уложення 1903 року [80, с. 22].

Універсальна юрисдикція стала реалізовуватися Російською імперією лише в 1906 році, коли в текст статті 172 Уложення про покарання кримінальних та виправних була внесена примітка, відповідно до якої російські кримінальні закони стали поширюватися і на кримінальні

правопорушення, що здійснюються іноземними підданими проти іноземних підданих, за які іноземці підлягали осуду і піддавалися покаранню в силу укладених міжнародних договорів [161, с. 116]. Вона поширює дію російських кримінальних законів і на ті кримінальні правопорушення, вчинені іноземними підданими проти іноземних підданих, за які винні іноземці підлягали осуду і піддавалися покаранню в силу укладених міжнародних договорів [268, с. 53]. Універсальний принцип дії кримінального закону виділяли такі вчені, як М. С. Таганцев, М. Д. Сергєєвський, Ф. Ф. Мартенс та інші.

Професор М. Д. Сергєєвський писав, що судова влада кожної держави поширюється на всі кримінально-протипрвні діяння, де, ким і проти кого вони не були б вчинені. Таким чином, підданий Німеччини, який, вчинивши на батьківщині вбивство співвітчизника, переселився після цього до Російської імперії, повинен відповідати за її законом, оскільки держава не може терпіти, щоб правопорушник, який перебуває на її території, залишався безкарним [214, с. 260].

Професор М. С. Таганцев, підтримуючи космополітичні теорії, вказував, що кожна держава за справедливістю й природою уповноважена встановлювати покарання за всі кримінально-протиправні діяння, навіть вчинені за її межами [230, с. 132]. У XX столітті цей принцип був закріплений у Кримінальному уложенні 1903 року (ст. 9) [242, с. 2], у керівних началах з кримінального права 1919 року (наприклад, у статті 27 яких встановлювалося, що кримінальне право РРФСР діє щодо іноземців, які вчинили кримінальні правопорушення на території іншої держави й ухилились від суду й покарання у місці вчинення кримінального правопорушення та перебувають у межах РРФСР) [211, с. 60].

Таким чином, до XX століття вже існувала система законодавчо закріплених принципів дії кримінально-правових норм у просторі. При цьому слід відзначити вдале формулювання принципу захисту (реального), що міститься в законодавчих актах Російської імперії, в якому конкретно

вказувалося, що вчинений іноземцем кримінальне правопорушення спрямований проти Імперії або її підданих.

В результаті жовтневого перевороту 1917 року в Росії пала імперія і була створена Радянська держава. Її утворення супроводжувалось і створенням нового права, в тому числі й кримінального. З урахуванням громадянської війни, яка тривала в Росії до 1922 року, цей процес був складним і тривалим.

За кримінальним законодавством радянського періоду кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені за межами держави, здійснювалася на основі принципів громадянства та дипломатичного імунітету. У березні 1917 року Тимчасовий уряд створив Комісію з перегляду дії нового Кримінального уложення. Комісія прийняла в редакції ряд статей Кримінального уложення 1903 року [218, с. 40].

Наступним етапом в еволюції інституту притягнення до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені за межами України, є кримінальне законодавство УРСР радянського періоду, керівні начала з кримінального права РРФСР 1919 року, а потім КК УСРР 1922, 1927 років та КК УРСР 1960 року.

Вперше питання про межі дії радянського кримінального закону в просторі було законодавчо закріплене в Керівних засадах з кримінального права РРФСР, виданих 12 грудня 1919 року. Восьмий розділ Керівних засад був названий «Про простір дії кримінального права» і складався всього з однієї статті, в якій було сказано, що кримінальне право РРФСР поширюється і на іноземців, які вчинили кримінальні правопорушення на території іншої держави, але ухилились від суду і покарання в місці вчинення кримінальне правопорушення і знаходяться в межах РРФСР (офіційно введений у дію на території УРСР 4 серпня 1920 р.) [211, с. 27].

Таким чином, по-перше, Керівні засади законодавчо закріпили територіальний принцип дії кримінального закону РРФСР; по-друге, вирішили питання про кримінальну відповідальність будь-якої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за кордоном.

Кримінальна відповідальність будь-якої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за кордоном, настає однаково для громадян РРФСР і іноземців: ті й інші відповідають за кримінальними законами РРФСР, незалежно від характеру вчиненого ними за кордоном кримінальні правопорушення і від того, вчинено цей кримінальні правопорушення в капіталістичній державі або в державі трудящих, у тому числі особи, які вчинили кримінальні правопорушення, знаходяться в межах РРФСР, якщо вони ухилялися від суду і покарання за місцем вчинення кримінального правопорушення. Йдеться, без усякого сумніву, тільки про діяння, визнані кримінальними правопорушення в РРФСР [17, с. 119].

М. І. Блум писала, що в подальшому відбулась тимчасова відмова від визнання універсального принципу вітчизняним кримінальним правом. Причина полягала в його оцінці радянською владою як інструменту об'єднання реакційних буржуазних сил проти комуністичного руху [17, с. 119].

КК УСРР 1922 року передбачав можливість притягнення до кримінальної відповідальності громадян УСРР за кордоном. Радянський громадянин зобов'язаний дотримуватися радянських законів, де б він не знаходився – в СРСР або за кордоном, і підлягає кримінальній відповідальності перед радянським судом незалежно від того, де вчинив діяння, передбачене радянським законом як кримінально-протиправне та каране діяння [233, с. 53].

У частині першій статті 5 КК УСРР 1922 року йдеться про діяння, які є кримінальні правопорушення за радянським кримінальним законом. Не має значення, чи визнаються ці кримінально-протиправні діяння в тій країні, де вони вчинені, або ж ні. Діяння розглядається судом тільки відповідно до положень радянського соціалістичного права, які часто протилежні положеннями буржуазного права. Радянський суд при визнанні кримінальним правопорушенням будь-якого діяння, вчиненого за кордоном, і при призначенні покарання застосовує лише радянські кримінальні та

кримінально-процесуальні закони і керується своєю соціалістичною правосвідомістю [214, с. 216].

Професор М. Д. Дурманов з приводу цього наводив такий приклад: за радянським кримінальним законом суворо карається всяке порушення принципів расової і національної рівноправності, закріпленої в якості непорушного принципу в Конституції. У ряді штатів США, в Південно-Африканській Республіці і в деяких інших державах, колоніях кримінальним кримінальне правопорушення є здійснення цих принципів або заклики до расової і національної рівноправності [55, с. 277].

Кримінальний кодекс УСРР 1927 року в основному зберіг ті ж самі підходи до вирішення питання просторової дії кримінально-правових норм, що і КК УСРР 1922 року. У розділі 2 «Межі дії Кримінального кодексу» закріплювався принципи чинності закону в просторі: територіальний, громадянства і екстериторіальності. Відповідно до нього всі громадяни Української РСР, а також громадяни інших союзних республік за кримінальні правопорушення, вчинені на території УСРР, підлягали кримінальній відповідальності за його нормами. У статті 3 КК УСРР 1927 року встановлювалося правило, згідно з яким за вчинені на території Союзу ССР кримінальні правопорушення громадяни союзних республік підлягали кримінальній відповідальності за законом місця вчинення кримінального правопорушення [214, с. 217].

Дослідник А. Г. Князєв зазначає, що виникає конкуренція принципів громадянства і просторової дії кримінально-правових норм на користь першого. Для реалізації принципу громадянства за нормами КК УСРР щодо російських громадян і громадян інших союзних республік, які вчинили кримінальні правопорушення за межами СРСР, необхідно було, щоб їх затримали на території УСРР. А для громадян інших союзних республік було потрібно ще, щоб вони були віддані суду чи слідству на території УСРР [98, с. 131].

Питання про кримінальну відповідальність іноземних громадян, які користуються правом екстериторіальності, вирішувалося не за загальним правилом, а кожен раз підлягало вирішенню дипломатичним шляхом (ст. 5 КК УСРР 1927 року) [139, с. 9].

Кінець XX і початок XXI століть увійдуть в історію України як роки значних перетворень майже у всіх сферах суспільного життя. За відносно невеликий проміжок часу в нашій державі одна суспільно-політична система змінилася іншою, один економічний уклад – іншим. Цілком природно, що зміни економічного, громадського та політичного життя в Україні потягли за собою необхідність зміни їх регуляторів [190, с. 74].

Кримінальний кодекс УРСР 1960 року передбачав:

- громадяни України, які вчинили кримінальні правопорушення за межами України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо вони притягнуті до кримінальної відповідальності або віддані до суду на території України.
- на тих же підставах несуть відповідальність, перебуваючи в Україні, особи без громадянства, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України.
- якщо названі особи за вчинені кримінальне правопорушення зазнали покарання за кордоном, суд може відповідно пом’якшити призначене їм покарання або повністю звільнити винного від відбування покарання.

В 1983 році статтю 5 КК УРСР доповнили частиною четвертою. Іноземні громадяни за кримінальні правопорушення, вчинені поза межами України, підлягають відповідальності за кримінальними законами України у випадках, передбачених міжнародними договорами [138].

Чинне українське кримінальне законодавство зберегло спадковість при закріпленні виключення територіального принципу, передбачивши, що питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які згідно з чинними законами і міжнародними угодами не підсудні в кримінальних справах радянським

судовим установам на території Української РСР, вирішувалося дипломатичним шляхом [138].

Можна зробити висновок, що радянська влада змушена була визнати міжнародні договори у зазначеній сфері і приводити положення дії закону про кримінальну відповідальність у просторі до певних цивілізованих вимог.

Під час реформування вітчизняного кримінального законодавства інститут чинності кримінального закону у просторі зазнав значних змін. При цьому новели, які з'явилися в ньому, пов'язані передусім із більш розгорнутим урахуванням у КК положень міжнародного права (це, зокрема, норми про правові наслідки засудження особи за межами України, про видачу особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, й особи, яка засуджена за вчинення кримінального правопорушення, закріплення принципу *ne bis in idem* («не двічі за одне») у ч. 2 ст. 7 КК).

Із міжнародно-правовими відносинами пов'язані й універсальний та реальний принципи чинності кримінального закону у просторі (ст. 8 КК): перший ґрунтується на міжнародних договорах України, за якими особа, що вчинила кримінальне правопорушення за межами України, може бути піддана кримінальній відповідальності за КК нашої держави; другий не може бути ефективно реалізований без наявності міжнародних договорів про правову допомогу, на підставі яких особа, яка скоїла тяжкий чи особливо тяжкий злочин проти інтересів України чи її громадян, може бути видана іноземними правоохоронними органами вітчизняним органам влади.

4 червня 2014 року набув чинності Закон України № 1261-VII від 13 травня 2014 року, який у тому числі передбачив і доповнення статті 8 КК України частиною другою, яка передбачає, що «іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-який із злочинів, передбачених у ст.ст. 368, 368-3, 368-4, 369 і 369-2 КК України, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну

вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду».

Запровадження у кримінальний закон України нового положення щодо чинності цього закону в просторі було обумовлено приєднанням нашої держави до Кримінальної конвенції про протидії з корупцією (ETS 173) від 1999 року та подальшою ратифікацією цього міжнародного договору. Частина перша статті 17 цієї Конвенції встановлює, що держави-учасниці повинні забезпечити поширення своєї юрисдикції на кримінальні правопорушення, передбачені статтями 2–14 цього договору, якщо: «a) кримінальні правопорушення вчинено повністю або частково на території держави-учасниці; b) злочинець є її громадянином, посадовою особою чи членом одного із її національних представницьких органів; c) кримінальні правопорушення вчинено за участі однієї із її посадових осіб чи одним із членів її національних представницьких органів або будь-якої особи, згаданої у статтях 9–11, яка водночас є її громадянином».

Практика міжнародного співробітництва у протидії зі кримінальними правопорушеннями, що зачіпали інтереси декількох країн, зародилась ще на Вселенських зборах XII-XIII віків, коли були визначені спільні заходи щодо протидії з піратством, проте міжнародні договори у цій сфері почали інтенсивно укладались у другій половині XIX сторіччя [282, с. 34].

Дослідник О. М. Броневицька дійшла висновку, якщо у перших договорах у сфері протидії зі злочинністю кримінально-правова юрисдикція держав поширювалась переважно на кримінальні правопорушення, вчинені на її території або її громадянами, то в подальшому спостерігається тенденція до розширення переліку таких кримінальних правопорушень, у тому числі включення до них кримінальні правопорушення, що вчиняються за межами території держави іноземцями. Глобалізація світу, транснаціоналізація організованої злочинності роблять розширення міжнародної співпраці у цій галузі неминучим. Розвиток злочинності, її форми і міжнародні наслідки об’єктивно створюють взаємозалежність та солідарність між державами.

Тому кількість договорів у цій сфері постійно зростає і можна очікувати їх подальшого збільшення [21, с. 559]. Як слушно зауважує професор М. І. Хавронюк, необхідним кроком у сфері протидії злочинністю є гармонізація кримінального законодавства України із законодавством Ради Європи, ЄС, СНД та іншими міждержавними інституціями. Зазначені обставини викликають потребу у теоретичному дослідженні положень про кримінально-правову юрисдикцію держави [54, с. 19].

У даний час у вітчизняній і західній доктрині існує декілька принципів дії кримінального закону в просторі (зокрема, якщо кримінальні правопорушення були вчинені за межами держави). Багато дослідників, говорячи про принципи дії кримінального закону в просторі, розглядають питання юрисдикції держав.

Проблема відповідальності в міжнародному праві безпосередньо пов'язана з функціонуванням міжнародного права, зміцненням міжнародного миру і правопорядку.

Дослідник Ю. С. Ромашев вказував, що відповідно до міжнародного звичаю, затвердженого у багатьох міжнародних договорах, юрисдикція не може здійснюватися на території іноземної держави. В іншому випадку це суперечило б основним принципам права. Однак обставиною, що виключає протиправність у таких випадках, є згода іноземної сторони на здійснення окремих виконавчих дій у рамках здійснення юрисдикції в межах своєї території. Така згода може бути отримана в силу зобов'язань, що випливають з міжнародного договору чи інших домовленостей між державами. До даних обставин можна віднести стан крайньої необхідності і ряд інших обставин, передбачених нормами загального міжнародного права [207, с. 88].

Після першої та другої світової війни світова спільнота з другої половини XX ст. усвідомила, що інтереси збереження людства, міжнародної безпеки й правопорядку, вирішення численних глобальних проблем вимагають об'єднаних зусиль. Зближення між суб'єктами міжнародних відносин відбувається у різних сферах життя й проявляється у створенні

єдиного політичного, економічного, культурного й правового простору [8, с. 67].

Професор В. І. Борисов зазначає, що у сучасному міжнародному співтоваристві спостерігається тенденція до зближення інтересів держав та розвитку міжнародних зв'язків між ними. Відповідно до цього набуває нового значення загальносвітовий правопорядок, який має забезпечувати безпеку держав та їх співпрацю на основі норм міжнародного правопорядку. Загальні ідеї й конкретні правила чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі ґрунтуються на нормах матеріального кримінального права, положеннях Конституції України, а також міжнародно-правових нормах [64, с. 164].

Одним з важливих питань, які регулюються міжнародним правом, є просторова дія міжнародно-правових норм. При закріпленні в документі кримінальної відповідальності за конкретні кримінальні правопорушення неминуче виникає питання про те, законодавство якої держави може бути використано в кожному окремому випадку вчинення такого кримінального правопорушення. Крім того, може виникнути питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності міжнародним судом і тоді необхідно розмежувати міжнародну юрисдикцію і юрисдикцію національної держави [98, с. 133].

Дослідник М. І. Ковальов роз'яснював, що зв'язок принципів чинності кримінального закону у просторі з міжнародно-правовою системою не був би актуальним, якби: а) люди, жили й вчиняли кримінальне правопорушення лише в межах своєї держави й не переміщувались би в інші країни; б) якщо б результати кримінального правопорушення локалізувалися лише прикордонною смугою однієї країни [100, с. 133]. Як бачимо, без аналізу міжнародно-правових норм неможливо розглянути національне законодавство з питань кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені за межами України.

У сучасному міжнародному праві регулювання кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені за межами держави, засноване на сукупності правил (принципів), відомих як персональний (національний або принцип громадянства), реальний та універсальний (космополітичний) принципи.

Відповідно до національного (персонального) принципу держава здійснює свою юрисдикцію щодо свого громадянина, який вчинив кримінальне правопорушення на території зарубіжної держави.

Багато держав, зокрема, що відносяться до романо-германської правової сім'ї (Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Іспанія, Швейцарія, Португалія, Австрія, Угорщина, Україна, Росія, Болгарія), закріплюють в своєму законодавстві юрисдикцію, засновану на громадянстві правопорушника – персональній принцип. Порівняльне дослідження, проведене в рамках Ради Європи, показало, що країни-учасниці цієї міжнародної організації надають даному принципу особливого значення. Таким чином, можна говорити про різні підходи держав по відношенню до персонального принципу. Зокрема, законодавство деяких держав не допускає екстрадиції своїх громадян іноземній державі, в цілях недопущення безкарності діяння застосовується принцип громадянства правопорушника. Крім того, деякі держави не бажають, щоб їх громадяни були притягнуті до суду в іншій державі, і це є причиною встановлення активного персонального принципу як в національному законодавстві, так і в міжнародному праві.

Дослідник Г. О. Корольов вважав, що при встановленні персонального принципу набуває значущості криміналізація діяння в державі, що встановила вказаний принцип, і в державі, яка має територіальний або інший зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням. Автор відзначає, що екстериторіальна юрисдикція застосовується в загальному порядку. Загальний порядок застосування означає встановлення персонального принципу по відношенню до всіх складів кримінальних правопорушень або

конкретної категорії кримінального правопорушення (як правило, більш серйозних) [126, с. 9].

Згідно з вищевикладеним необхідно зробити такий висновок, що правовий зв'язок між державою та особами, які перебувають в її територіальних межах, обумовлюється принципом громадянства.

Концепція громадянства є важливою, оскільки визначає права, якими володіють громадяни, права та обов'язки відносно одного одному і держави.

Разом з тим, у міжнародному праві немає єдиного визначення громадянства, в той час як національні законодавства найчастіше пропонують різні дефініції громадянства. Проблема ускладнюється нескінченною різноманітністю прав та обов'язків, покладених на громадян в різних державах. З цього слідує: міжнародне право «залишило» національним законодавствам привілеї у визначенні поняття та принципів громадянства.

В статті 1 Гаазької конвенції з питань колізій національних законодавств 1930 року встановлюється: «кожна держава вправі відповідно до свого внутрішнього законодавства визначити компетенцію у сфері громадянства. Подібне право має визнаватися іншими державами, оскільки дотримуються міжнародні договори, міжнародні звичаї, загальні принципи видачі, що відносяться до питання громадянства».

Міжнародний суд ООН у справі Ноттебома визначив, що «відповідно до державної практики громадянство – це правовий зв'язок між особою і державою, яка надала громадянство, а також визнання того факту, що вказана особа має більш тісний зв'язок саме з цією державою, ніж з будь-якою іншою. На основі цього Суд вказав на вельми слабкий зв'язок між паном Ноттебомом і Ліхтенштейном і його сильний зв'язок з Гватемалою, де він прожив більше 30 років» [236, с. 344].

Зазначена справа дала початок ширшому розумінню проблеми громадянства і сприяла визнанню найбільш тісного зв'язку між державою і громадянином.

У деяких державах застосування зазначеного принципу обумовлено вчиненням окремої категорії кримінальних правопорушень навіть при відсутності криміналізації цих діянь в іншій державі.

Персональний принцип може розглядатися двояким чином: in abstracto (коли береться до уваги тільки один факт – наявність криміналізації кримінально протипраних діянь в обох державах) або in concreto (коли враховуються інші обставини, що впливають на відповідальність особи в конкретній справі). Корольов Г.О. вказував, що при встановленні персонального принципу можуть також бути вимоги присутності підозрюваного на території держави, яка встановила цей вид кримінальної юрисдикції.

Здійснення юрисдикції на основі принципу громадянства правопорушника може бути як відносно громадян, так і стосовно осіб, які мають постійне місце проживання на території держав, що закріпили цей принцип в національному законодавстві.

Принцип громадянства закріплений багатьма міжнародними конвенціями.

Так, в статті 5 Конвенції про боротьбу із захопленням заручників 1979 року вказано: «кожна держава-сторона вживає таких заходів, які можуть бути необхідні для встановлення її юрисдикції щодо будь-якого із кримінальних правопорушень, зазначених у статті 1 Конвенції, який було вчинено [165].

У Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року у статті 15 передбачено: «Кожна держава-учасниця приймає свою юрисдикцію, якщо кримінальне правопорушення вчинено громадянином цієї держави-учасниці чи особою без громадянства, яка зазвичай проживає на її території» [110].

Зокрема, дослідник А. Г. Князєв вказує, що формування даного принципу обумовлено збереженням зв’язків між державою та її підданими (громадянином), навіть якщо вони знаходяться в іншій державі. Цей зв’язок і надає державі право вирішувати питання про притягнення до кримінальної

відповідальності за національними кримінальними законами громадян при здійсненні останніми кримінальних правопорушень в іншій державі [98, с. 119].

У статті 15 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року передбачено: «Кожна держава-учасник застосовує свою юрисдикцію, якщо кримінальне правопорушення вчинено громадянином цієї держави-учасниці чи особою без громадянства, яка зазвичай проживає на її території» [110]. Аналізуючи дану конвенцію, спостерігаємо зв'язок між державою та її громадянами, котрі знаходяться в іншій державі. Цей зв'язок і надає державі право вирішувати питання про притягнення до кримінальної відповідальності за національним кримінальним законом громадян при здійсненні останніми кримінального правопорушення в іншій державі.

В рамках міжнародного права принцип громадянства у порівнянні із територіальним принципом отримав своє правове втілення тільки в XVII столітті. А в XIX столітті з появою міжнародного кримінального права остаточно був визнаний. Згодом стійкий зв'язок з державою встановлюють також особи без громадянства, які постійно проживають на її території (апатриди). Тому в міжнародному праві закріплюється, що держава може поширювати свою кримінальну юрисдикцію і на цю категорію осіб при здійсненні ними кримінального правопорушення поза територією держави [98, с. 120].

Так, Конвенцією про правопорушення та деякі інші дії, вчинені на борту повітряного судна, від 14 вересня 1963 року закріплено: «держава реєстрації повітряного судна вповноважена здійснювати юрисдикцію відносно правопорушень та дій, вчинених на борту», разом з тим конвенція не виключає здійснення будь-якої кримінальної юрисдикції відповідно до національного законодавства (ч. 3 ст. 1 Конвенції). Крім того, Конвенцією передбачено здійснення національного принципу навіть в тих випадках, коли вона є державою реєстрації: «з метою здійснення своєї кримінальної

юрисдикції щодо вчиненого на борту правопорушення, не може чинити перешкод, якщо повітряне судно знаходиться в польоті, за винятком випадків, коли:

а) правопорушення створює наслідки на території такої держави;

б) правопорушення було вчинено громадянином, або щодо громадянина такої держави, або особою, яка постійно проживає в ній, чи відносно цієї особи;

в) правопорушення направлено проти безпеки такої держави;

г) правопорушення полягає в порушенні будь-яких законів або правил, що відносяться до польоту або маневру повітряного судна при вторгненні в межі території такої держави;

д) здійснення юрисдикції необхідно для забезпечення виконання будь-якого зобов'язання такої держави за багатосторонніми міжнародними угодами [118].

Статтею 1 Міжнародної конвенції про уніфікацію деяких правил щодо кримінальної юрисдикції зі справ зіткнення суден та інших подій, пов'язаних із судноплавством, від 10 травня 1952 року роз'яснено: «у випадку нещасного зіткнення у сфері судноплавства, яке пов'язане з морським судном і тягне кримінальну або дисциплінарну відповідальність капітанів або будь-якої іншої особи, що несе службу на судні, кримінальне або дисциплінарне переслідування може бути порушене лише перед судовою або адміністративною владою держави, під прапором якої судно знаходилось на момент зіткнення, або іншого пов'язаного з судноплавством нещасного випадку». Стаття 3 тієї ж Конвенції доповнює статтю 1, в якій зазначається: «ніякий наказ про арешт або затримання судна не може бути відданий, навіть для проведення розслідування, ніякою владою, іншою ніж влада держави, під прапором якої знаходилося судно». Також у статті 3 вищевказаної Конвенції зазначається: «жодне з положень цієї Конвенції не перешкоджає тому, щоб будь-яка держава в разі зіткнення суден або іншої, пов'язаної з судноплавством події, визнавала за своєю владою право приймати будь-які

заходи, пов’язані з виданими нею посвідченнями і дозволами на зайняття посади, або порушувати переслідування відносно своїх громадян за порушення, вчинені ними на борту судна, що перебувало під прапором іншої держави» [166].

Аналізуючи вищевказані конвенції, слід зауважити, що міжнародна спільнота закріпила принцип громадянства над усіма екстрадиційними кримінальними правопорушеннями, які можуть бути вчинені за межами держави.

Дослідник В. Куцевич вказував, що одним з обов’язків держави є захист інтересів власних громадян під час їх перебування за кордоном. Вжиття таких заходів має й міжнародно-правову основу. Право держави на забезпечення можливості своїм громадянам нести відповідальність згідно з її національним законодавством розглядається як складова національного суверенітету будь-якої держави [142, с. 39].

Не менш важливими принципами просторової чинності кримінального закону у просторі є реальний принцип. Відповідно до Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників 1979 року «держава вправі встановити національну юрисдикцію щодо будь-якого з перелічених Конвенцією кримінальних правопорушень, які були вчинені: з метою змусити цю державу вчинити будь-який акт або утриматися від нього; щодо заручника, який є громадянином зазначеної держави [165].

У статті 15 Конвенції Організації Об’єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності зазначається, що кожна держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть знадобитися для того, щоб установити свою юрисдикцію щодо кримінальних правопорушень, котрі вчинено проти громадянина цієї держави-учасниці або є одним зі кримінальних правопорушень, визнаних такими відповідно до пункту 1 статті 5 цієї Конвенції, і вчинений за межами її території з метою вчинення серйозного злочину на її території [110].

У Міжнародній конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року (ст. 7) реальний принцип представлений в такому вигляді. «Кожна держава може встановити свою юрисдикцію щодо фінансування будь-якого злочину терористичного характеру, зазначеного в Конвенції. Держава-учасник вищевказаної конвенції вправі притягнути також до відповідальності, коли злочин вчинено відносно:

- одного з громадян цієї держави;
- проти державного або представницького об'єкта зазначеної держави за кордоном, включаючи приміщення дипломатичного або консульського представництва цієї держави;
- у спробі змусити цю державу вчинити будь-яку дію або утриматися від неї» [164].

Положення про реальний принцип у Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму вказано, що «кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для того, щоб вона могла застосовувати положення глав III, IV та V цієї Конвенції до фінансування тероризму» [122]. У додатку до конвенції перелічені категорії кримінальних правопорушень, щодо яких учасник конвенції має право поширити свою юрисдикцію.

Окремі положення про реальний принцип чинності кримінального закону у просторі містяться у міжнародних антикорупційних конвенціях, у зв'язку із ратифікацією є обов'язковими для України (Конвенція ООН проти корупції та Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією).

Відповідно до Конвенції ООН проти корупції 2007 року зазначено: держава може також встановити свою юрисдикцію щодо будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого конвенцією, коли це кримінальне правопорушення вчинено проти громадянина такої держави або кримінальне правопорушення вчинено проти держави (ст. 42) [109].

В частині першій статті 17 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією зазначено: «кожна сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання у своєму національному законодавстві підсудними кримінальні правопорушення, передбачені статтями 2-14 цієї Конвенції» [109]. Дане положення саме по собі фіксує реальний принцип (показником цього принципу є слова «кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів»).

У наведених конвенціях закріплений реальний принцип. Дослідник А. Г. Князєв даний принцип називав «принципом захисту». Згідно з цим принципом дія кримінально-правових норм національної держави поширюється на кримінальні правопорушення, вчинені за кордоном і спрямовані проти інтересів цієї держави незалежно від державної приналежності винної особи [98, с. 122].

Так було в статті 5 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, де зазначено: «кожна Договірна Держава вживає таких заходів, які можуть здаватися необхідними, щоб встановити свою юрисдикцію над кримінальним правопорушенням ...» [236].

Відмінною рисою багатьох міжнародних актів, ратифікованих Україною, є наявність вимоги про встановлення своєї юрисдикції над кримінальним правопорушенням при реалізації реального принципу чинності кримінального закону у просторі. З аналізу міжнародно-правових договорів виходить, що міжнародна спільнота захищає не тільки державні інтереси, але й інтереси своїх громадян, організацій даної держави. Держава наділена правом реалізовувати кримінально-правову юрисдикцію і для захисту своїх громадян, коли останнім заподіюється шкода за кордоном в результаті вчинення кримінального правопорушення. Цей захист називається ще принципом пасивного громадянства і випливає з обов’язку держави захистити власних громадян та організацій за кордоном.

У даному випадку дія аналізованого принципу захисту зазвичай має силу відносно іноземних громадян та осіб без громадянства, які постійно не проживають в даній державі і вчинили крвмінальне правопорушення поза межами цієї держави. Власні громадяни й апатриди, які постійно проживають в державі, можуть залучатися до кримінальної відповідальності за законом національної держави відповідно до принципу громадянства (персонального). Тому переважно реальний принцип просторової дії кримінально-правових норм поширюють на іноземців та осіб без громадянства, які постійно не проживають в даній державі.

Реальний принцип (захисту) називають ще принципом безпеки, який поширює свою дію на політичні кримінальні правопорушення, що зачіпають безпеку держави. Але можна відзначити, що в міжнародній практиці державності в концепції принципу спостерігаються значні відмінності. Крім кримінальних правопорушень, що посягають на безпеку держави, відповідно до цього принципу можуть, як зазначалося, каратися економічні, валютні, імміграційні кримінальні правопорушення.

У міжнародному кримінальному праві принцип реальний (захисту або безпеки) полягає в тому, що кримінальна юрисдикція держави поширюється на всіх осіб за вчинені ними за межами цієї держави кримінальні правопорушення незалежно від державної приналежності винних осіб.

У міжнародному та національному праві особливістю універсального принципу є те, що відповідно до нього визначається кримінально-протиправність і караність найбільш небезпечних міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру [98, с. 123]. При цьому не має значення місце вчинення кримінального правопорушення, громадянської належності винної особи, де було вчинено кримінальне правопорушення. Як писав Ф. Ф. Мартенс, «універсальний принцип розкриває ідею, відповідно до якої кожна держава має право і зобов’язана завжди карати за вчинене злодіяння, безвідносно до місця його вчинення і підданства правопорушника, бо всяке кримінальне правопорушення є зазіханням на загальний правовий порядок,

що охоплює держави» [157, с. 99]. Універсальний принцип встановлюється, зокрема, над міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру злочину.

Такі міжнародні та міжнародного характеру кримінальні правопорушення передбачені численними міжнародними конвенціями по протидії злочинністю, учасником яких також є Україна: Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року; Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної і токсичної зброї та про їх знищення 1972 року; Женевська конвенція про заборону військового чи іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1997 року; Конвенція про правовий статус, привілеї та імунітети міждержавних економічних організацій, що діють в певних галузях співробітництва 1980 року; Паризька конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 року; Конвенція про безпеку персоналу Організації Об'єднаних Націй та зв'язаного з нею персоналу 1994 року; Гаазька конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 року; Конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 року; Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання 1984 року; Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року; Декларація ООН про заходи з ліквідації міжнародного тероризму 1994 року; Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року; Конвенція ООН проти корупції 2003 року.

У Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року універсальний принцип закріплений так: кожна держава-учасник застосовує свою юрисдикцію:

- якщо передбачений Конвенцією кримінальне правопорушення вчинено за межами її території з метою вчинення серйозного кримінального правопорушення на її території;

- щодо кримінальних правопорушень, визначених цією Конвенцією, коли особа, підозрювана у вчиненні кримінального правопорушення, перебуває на її території і вона не видає такої особи лише на тій підставі, що вона є однією з її громадян;

- щодо кримінальних правопорушень, визначених цією Конвенцією, коли особа, підозрювана у вчиненні кримінального правопорушення, перебуває на її території, і вона не видає її (ст. 15) [110].

Відповідно до Конвенції про боротьбу із захопленням заручників 1979 р. «кожна держава вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб встановити свою юрисдикцію щодо кримінальних правопорушень, зазначених у статті 1 Конвенції, у випадках, коли гаданий правопорушник перебуває на території цієї держави й вона не видає його якій-небудь державі» [165].

У Конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 р. універсальний принцип закріплений таким чином: держави-учасниці цієї Конвенції зобов'язуються прийняти будь-які заходи законодавчого чи іншого характеру, необхідні для припинення, а також запобігання заохочення злочину апартеїду і подібної до них сегрегаціоністської політики або її проявів і покарання осіб, винних у цьому кримінальному правопорушенні [119].

У статті 7 Конвенції ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року універсальний принцип представлений таким чином:

Кожна держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для встановлення її юрисдикції щодо кримінальних правопорушень, передбачених Конвенцією, у випадках, коли особа, підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, перебуває на її території, і вона не видає жодній з держав-учасниць, які встановили свою юрисдикцію відповідно до територіального принципу, принципу громадянства (персонального) або реальних принципів (захисту).

До кримінальних правопорушень, що охоплює Конвенція 2000 року, віднесені транснаціональні правопорушення, вчинені організованою злочинною групою і які є серйозними кримінальними правопорушеннями, тобто злочинами, караними позбавленням волі на максимальний строк не менше чотирьох років або більш суворою мірою покарання; або є злочинами, вчиненими організованою групою з метою відмивання грошей, іншого майна, здобутого злочинним шляхом, є корупційними злочинами або кримінальними правопорушеннями проти правосуддя.

Як випливає з Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року, відповідно до універсального принципу юрисдикція держави поширюється на всі кримінальні правопорушення з незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені за межами її території, з метою подальшого вчинення на її території.

Практично в цьому положенні Конвенції розглянуто питання про перевагу універсального принципу дії норми в просторі над іншими принципами просторової дії кримінально-правової норми. Разом з тим держава, що має право реалізувати універсальний принцип при вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності, може вчинити інакше з урахуванням двосторонніх і багатосторонніх угод.

Коли більш ніж одна держава-учасник претендує на юрисдикцію щодо одного із кримінальних правопорушень, передбачених Конвенцією, відповідні держави-учасниці прагнуть належним чином координувати свої дії, зокрема, щодо порядку кримінального переслідування та способів здійснення взаємної допомоги.

Універсальний принцип дії правової норми в просторі полягає в поширенні кримінальної юрисдикції держави на будь-яких осіб за діяння, визнані злочинними міжнародним кримінальним правом, незалежно від їх вчинення.

Якщо при конкуренції універсального принципу та інших принципів просторової дії кримінально-правової норми перевага віддається першому, то при конкуренції універсального принципу з інститутом видачі правопорушника пріоритет належить останньому.

Ще вчений А. А. Тілле відзначав, що закони мають територіальну дію, але в будь-якому випадку і в особливих випадках і екстериторіальну [234, с. 43]. Побудова правової держави відбувається не тільки шляхом удосконалення соціальних цінностей, покликаних затвердити гуманістичні засади суспільства, але й шляхом створення нових механізмів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина [219, с. 125].

Юридична наука порушує питання подальшого удосконалення чинного законодавства, формування нових положень. КК України затвердив силу принципів дії українського законодавства в просторі (громадянства «національний», реальний «захисту» та універсальний). Статті 7-8 КК України містять детальну та розгорнуту регламентацію дії кримінального закону стосовно осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за межами території України.

Одним із принципів дії кримінального кодексу у просторі є принцип громадянства (національний принцип). Нормативно даний принцип закріплений у статті 7 КК України. З аналізу змісту даної статті слідує: 1) громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, у разі вчинення ними кримінального правопорушення за її межами підлягають відповідальності за КК України як правило, тобто, якщо інше не передбачено відповідними міжнародними договорами України. Принцип громадянства має значення для застосування КК України у випадках вчинення кримінальних правопорушень за межами України, коли на момент виявлення кримінального правопорушення чи встановлення винного останній знаходився на території України або був виданий їй.

Таким чином, становлення інституту чинності кримінального закону у просторі в зарубіжному та у вітчизняному кримінальному праві зайняло

тривалий період часу. Спочатку в основному існував персональний принцип, відповідно до якого кожен підкорявся своїм законам, де б він не знаходився. Так, у період раннього середньовіччя сила кримінальних законів, як і законів взагалі, була задіяна не на певну територію, а на певну національність, і тому на території однієї і тієї ж держави на різні національності розповсюджували силу різні закони.

Перші договори давньоруських князівств з сусідніми державами свідчать про закріплення в них принципу землі, згідно з яким кримінальна відповідальність за кримінальне правопорушення встановлювалася і наставала за нормами місця вчинення кримінального правопорушення. «Руська правда» Ярослава Мудрого відбила зростання князівської влади взагалі і територіальної юрисдикції зокрема.

В подальшому, відповідно до статті 179 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року піддані Російської імперії, що знаходилися поза межами держави, де вчинили кримінальні правопорушення проти прав державної влади своєї батьківщини або цілісності, безпеки держави, або ж у порушення прав одного або кількох із співвітчизників своїх, підлягали під дію цього Уложення. У випадках, коли іноземці вчиняли кримінальні правопорушення проти Російської імперії за її межами, то в цьому випадку вони підпадали під дії кримінального законодавства царської Росії.

Значний внесок у розвиток просторової дії кримінально-правових норм зробило Кримінальне уложення 1903 року. В Уложенні закріплювалися відомі вже за колишнім законодавчим джерелом принципи дії кримінального закону в просторі: територіальний, персональний, реальний, видачі правопорушника (ст. 4-13 Кримінального уложення 1903 року).

Вже за радянських часів, у статті 3 КК УСРР 1927 року встановлювалося правило, згідно з яким за вчинені на території Союзу ССР кримінальні правопорушення громадяни союзних республік підлягали кримінальній відповідальності за законом місця вчинення кримінального правопорушення. Питання про кримінальну відповідальність іноземних громадян, які

користуються правом екстериторіальності, вирішувалося не за загальним правилом, а кожен раз підлягало вирішенню дипломатичним шляхом (ст. 5 КК УСРР 1927 року).

Кримінальний кодекс УРСР 1960 року передбачав, що громадяни України, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо вони притягнуті до кримінальної відповідальності або віддані до суду на території України. На тих же підставах несуть відповідальність перебуваючі в Україні особи без громадянства, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України. В 1983 році статтю 5 КК УРСР 1960 року доповнили частиною четвертою. Іноземні громадяни за кримінальні правопорушення, вчинені поза межами України, підлягали відповідальності за кримінальними законами України у випадках, передбачених міжнародними договорами.

Чинне українське кримінальне законодавство зберегло спадковість при закріпленні виключення територіального принципу, передбачивши, що питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які згідно з чинними законами і міжнародними угодами не підсудні в кримінальних справах радянським судовим установам на території Української РСР, вирішувалося дипломатичним шляхом.

Щодо практики міжнародного співробітництва у боротьбі з кримінальними правопорушеннями, що зачіпали інтереси декількох країн, то вона зародилась ще на Вселенських зборах XII-XIII століття, коли були визначені спільні заходи щодо боротьби з піратством, міжнародні договори у цій сфері почали інтенсивно укладатись лише у другій половині XIX століття.

Свого часу Нюрнберзький процес затвердив універсальний принцип – принцип кримінальної відповідальності окремих фізичних осіб за міжнародні злочини. У міжнародному та національному праві особливістю універсального принципу є те, що відповідно до нього визначається кримінальна протиправність і караність найбільш небезпечних міжнародних

злочинів і злочинів міжнародного характеру. При цьому не має значення місце вчинення кримінального правопорушення, громадянська належність винної особи.

Відмінною рисою багатьох міжнародних актів, ратифікованих Україною, є наявність вимоги про встановлення своєї юрисдикції над кримінальним правопорушенням при реалізації реального принципу чинності кримінального закону у просторі. З аналізу міжнародно-правових договорів виходить, що міжнародна спільнота захищає не тільки державні інтереси, але й інтереси своїх громадян, організацій даної держави. Цей захист ще називається принципом пасивного громадянства і випливає з обов'язку держави захищати власних громадян.

1.3 Універсальний та реальний принципи чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі в кримінальному праві зарубіжних країн

Дослідник О. О. Макасєєва у своїх дослідженнях неодноразово акцентувала увагу на тому, що визначення меж дії кримінального закону в просторі є умовою, яка необхідна для повноцінної реалізації норм національного кримінального законодавства. При цьому вкрай важливо пам'ятати, що межі дії кримінального закону однієї держави неминуче пересікаються з межами просторової дії кримінальних законів інших держав, у зв'язку з чим проблема обмеження сфери розповсюдження кримінальної юрисдикції кожної держави набула загального характеру [153, с. 173].

Однак дослідження просторових меж дії кримінального закону в різних державах має свої особливості, аналіз яких і дозволить найбільш глибоко вивчити всі достоїнства і недоліки закріплення реального і універсального принципу в кримінальних законах зарубіжних країн, а також на підставі цього визначити найбільш оптимальну законодавчу формулу втілення реального й універсального принципу в українському законодавстві.

У сучасних умовах порівняльно-правовий метод стає все більш затребуваним методом наукового пізнання, в тому числі й у сфері кримінально-правової науки. Як справедливо зазначає дослідник А. А. Ільїна, така тенденція, в першу чергу, обумовлена неухильно зростаючими темпами глобалізації злочинності, протистояння якій вимагає інтеграції зусиль держав світової спільноти [82, с. 1441]. І першим кроком на шляху до ефективної взаємодії та співпраці держав у боротьбі зі злочинністю є гармонізація кримінального законодавства різних держав, неможлива без вивчення й аналізу не тільки власного законодавства, а й законодавства зарубіжних країн. При цьому, здійснюючи порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн, важливо враховувати історичні, національні, економічні, соціально-політичні умови, в яких виникають і розвиваються правові норми та інститути іноземних держав [153, с. 174].

Значення порівняльно-правового методу в дослідженні інституту дії кримінального закону в просторі досить повно відображено в дисертаційних роботах Ю. А. Зюбанова [80], А. Р. Каюмової [89], А. І. Фролової [267], К. А. Цая [271].

Згідно з реальним принципом стає можливим застосування національного кримінального законодавства у випадках вчинення іноземними громадянами (постійно не проживають на території держави, особами без громадянства) кримінальних правопорушень, які зазіхають на інтереси держави або інтереси її громадян. При цьому пасивний персональний принцип (як окремий випадок реального принципу) полягає в захисті державою інтересів власних громадян, які постійно проживають на її території, осіб без громадянства, якщо посягання на зазначені інтереси мали місце за межами цієї держави.

У тому чи іншому вигляді реальний принцип знайшов своє закріплення в національних кримінальних законах практично всіх країн (як виняток, виступають лише деякі держави, серед яких зокрема Лаос, Киргизстан, Узбекистан). Одночасно з цим аналіз норм зарубіжних кримінальних законів,

які відображають реальний принцип, приводить до висновку, що існують обумовлені безліччю чинників особливості формулювання зазначеного принципу.

Дослідник А. Р. Каюмова справедливо вказує на те, що коло кримінальних правопоркшень, що підпадають під дію принципу захисту, в одних державах досить обмежений, в той час як в інших, навпаки, – досить великий. Так чи інакше загальною умовою для реалізації даного принципу в будь-якій державі є те, що вчинене кримінальне правопорушення порушує дійсно суттєві інтереси держави [89, с. 139].

Однак, як зазначає автор, «на внутрішньодержавному рівні часто відсутнє загальне розуміння змісту та обсягу таких інтересів, поняття безпеки держави, тому, як зазначається, існує широке поле для зловживань реальним принципом» [89, с. 139].

Наявні відмінності в кінцевому підсумку досить часто призводять не тільки до проблем тлумачення ознак реального принципу, але і до складнощів його практичного застосування.

Ми провели порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн, спираючись на їх класифікацію за належністю до тієї чи іншої правової сім'ї (країни романо-германської, англосаксонської, мусульманської, далекосхідної правових сімей, а також країни, що відносяться до змішаних правових сімей) з метою виявлення особливостей і загальних тенденцій формулювання і законодавчого закріплення реального і універсального принципу просторової дії кримінального закону.

Ґрунтуючись на сформульованій дослідником К. А. Цаєм позиції про існування трьох основних підходів до перерахування кола кримінальних правопорушень, які охоплюються правовідносинами охорони національних інтересів [271, с. 17], вважаємо за необхідне звернути увагу на те, який з нижчеперелічених підходів був обраний закордонними законодавцями в якості пріоритетного або найкращого для викладу реального принципу:

перелікове закріплення (перерахування кримінальних правопорушень, на які поширює свою дію реальний принцип);

рамкове закріплення (відсутність надмірно жорстких кордонів, визначення лише об'єкта кримінально-правової охорони);

змішаний підхід (вказівка конкретного переліку об'єктів, посягання на які дозволяє застосувати реальний принцип) [152, с. 157].

У країнах континентального права, формулюючи реальний принцип дії кримінального закону в просторі, найчастіше законодавець використовує переліковий підхід, перераховуючи крыминальни правопорушення, на які розглянутий принцип поширюється.

Так, зокрема, § 64 КК Австрії встановлює кримінальну відповідальність як для іноземців, так і для австрійських громадян, які вчинили за межами держави крыминальни правопорушення з переліку, викладеного в цій же статті. До таких кримінально-противравних діянь, зокрема, законодавець відносить крыминальни правопорушення проти суверенітету і безпеки Австрії, державних органів, правосуддя, а також работоргівлю та інші, спрямовані проти безпеки суспільства і особи тяжкі злочини. При цьому важливо відзначити, що кримінальна відповідальність згідно з § 64 КК Австрії настає незалежно від закону місця вчинення кримінального правопорушення. Одночасно з цим, § 65 КК Австрії, доповнюючи попередню норму, встановлює кримінальну відповідальністю за інші кримінальні правопорушення, вчинені за межами Австрії, якщо зазначені діяння є кримінальними правопорушеннями за законом місця їх здійснення [244].

Голландський законодавець у статті 4 КК Голландії також використовував переліковий спосіб, визначивши тим самим порядок дії кримінального закону щодо всіх осіб, які вчинили за межами Голландії зазначені в даній статті кримінального правопорушення. При цьому законодавець застосував переліковий спосіб викладу протиправних діянь, за які передбачено кримінальну відповідальність в рамках не тільки реального, але й універсального принципу, а також принципу громадянства (частково)

[246]. Важливо відзначити, що згідно з голландським кримінальним законодавством судове переслідування можливе також і в тих випадках, коли обвинувачений набуває громадянства Голландії вже після вчинення ним кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 5 КК Голландії) [246].

У Німеччині реальний принцип фактично передбачається двома параграфами: § 5 «Діяння, вчинені поза межами Німеччини, спрямовані проти внутрішньодержавних інтересів»; § 7 «Дія кримінального законодавства щодо інших діянь, що вчиняються поза межами Німеччини» [259]. І якщо в § 5 законодавець використовував переліковий спосіб закріплення примінальних правопорушень, то § 7 включає в себе тільки умови притягнення до відповідальності і частково правила екстрадиції. Крім того, важливо звернути увагу на роздільне закріплення реального і універсального принципів дії кримінального закону в просторі. Універсальний принцип фактично міститься в § 6 – «Діяння, вчинені поза межами Німеччини, спрямовані проти інтересів, захищених міжнародним правом» [259].

Таким чином, § 5 визначає, що відносно певних груп кримінальних правопорушень (наприклад, підготовка агресивної війни, викрадення людини, якщо це діяння спрямоване проти громадянина ФРН) німецьке кримінальне законодавство діє незалежно від закону місця вчинення суспільно небезпечного діяння. Ці діяння розглядаються як посягання на правові блага країни. Крім цього, німецьке кримінальне право поширюється також і на діяння, вчинені за межами ФРН проти громадянина ФРН, якщо діяння карається відповідно до закону місця його вчинення або ж не підпадає під дію будь-якої каральної влади (§ 7) [259].

Незважаючи на те, що в КК Франції реальний принцип дії кримінального закону в просторі чітко не позначено, тим не менш, він частково знаходить своє законодавче закріплення в статтях 113-7 і 113-10 [261]. При цьому в статті 113-7 фактично передбачено пасивний персональний принцип, оскільки встановлені правила застосування французького кримінального законодавства щодо іноземних громадян, які вчинили злочини або проступки

поза межами Франції і щодо її громадян, а в статті 113-10 знайшов своє закріплення реальний принцип у власному розумінні, тобто у випадках вчинення посягань на основоположні інтереси нації, а також якщо кримінально-протиправне діяння полягає в підробці державного друку банкнот, монет, банківських білетів або державних цінних паперів, або є будь-яким злочином або проступком, спрямованим проти співробітників або приміщень посольств, консульств Франції.

Важливо відзначити, що в подібних випадках французькі органи не зобов'язані визнавати рішення іноземних судів, оскільки КК Франції закріплює за ними право розглядати такі справи за французьким законодавством. Таке застереження має істотне значення, оскільки, наприклад, російське кримінальне законодавство (згідно з ч. 3 ст. 12 КК РФ) поширюється на відповідні дії іноземних громадян лише в разі, якщо стосовно цієї особи (злочинця) не був винесений обвинувальний вирок [256].

Реальний принцип дії кримінального закону в просторі знайшов своє вираження і в кримінальному законодавстві Болгарії. Стаття 5 КК Болгарії встановлює, що кримінальний закон застосовується і до іноземних громадян, які вчинили за межами держави кримінальні правопорушення загального характеру, що зачіпають інтереси Республіки Болгарії, а також болгарських громадян. При цьому законодавець, використовуючи формулювання «кримінальні правопорушення загального характеру» (як це випливає з порівняння ст. 5 і ст 6 і 8 КК), фактично вкладає в нього їх відміну від злочинів проти миру і людства, а також злочинів, передбачених міжнародними угодами, учасником яких є Республіка Болгарія (міжнародних злочинів) [251].

У КК Туреччини реальний принцип також відрізняється способом свого закріплення, оскільки кримінальна відповідальність іноземних громадян пов'язується не тільки з принципом подвійної злочинності, а й з терміном покарання, що покладається за вчинене кримінальне правопорушення. Так, згідно зі статтею 12 іноземні громадяни підлягають кримінальній

відповідальності за турецьким кримінальним законом за умови, що мінімальне покарання за вчинений проти Туреччини кримінальне правопорушення перевищує 1 рік позбавлення волі. При цьому кримінальне переслідування здійснюється на вимогу Міністра юстиції [257]. Крім того, в статті 12 законодавець сформулював також і пасивний персональний принцип, захищаючи інтереси не тільки громадян Туреччини, а й юридичних осіб [257].

Досить примітним є виклад реального і пасивного персонального принципів у кримінальному законодавстві Естонії. Так, згідно зі статтею 5 КК Естонії дія кримінального кодексу поширюється на діяння, вчинені за межами Естонської Республіки, в разі вчинення кримінального правопорушення стосовно громадянина Естонської Республіки, зареєстрованої в Естонській Республіці юридичної особи або якщо він спрямований проти Естонської Республіки. При цьому слід звернути увагу на порядок викладу (на першому місці громадяни Республіки, після – юридичні особи і тільки потім слідує Естонська Республіка) [243].

Заслуговує на увагу КК Фінляндії, в якому реальний принцип, спрямований на захист державних інтересів, сформульований в ст. 3: фінський закон застосовується щодо кримінальних правопорушень, вчиненого за межами Фінляндії, але проти її інтересів. Досить цікавим є той факт, що фінський законодавець в цій же статті вирішив конкретизувати випадки, в яких діяння вважається спрямованим проти Фінляндії.

Кримінальне правопорушення вважається спрямованим проти Фінляндії:

(1) якщо це державна зрада,

(2) якщо це діяння становить загрозу національним, військовим або економічним правам чи інтересам Фінляндії, або

(3) якщо воно було спрямоване проти фінської влади.

КК Фінляндії закріплює також і пасивний персональний принцип, який захищає не тільки інтереси громадян, а й також юридичних осіб, які постійно проживають у Фінляндії, іноземних громадян. Але як умову реалізації

екстратериторіальні юрисдикції згідно з цим принципом передбачено покарання, що перевищує 6 місяців (ст. 5 КК Фінляндії) [260].

Відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені за кордоном, в тому числі й проти інтересів юридичної особи, встановлює стаття 110 КК Польщі [254].

Що стосується закріплення і викладу реального принципу в кримінальних законах країн СНД, можна відзначити деяку єдність інституту дії кримінального закону в просторі, що, в першу чергу. обумовлено єдиною історією їх розвитку, такою собі подібністю поставлених перед державами завдань, а також єдиною міжнародно-правовою базою. Одночасно з цим кожна держава має свої особливості, що залежать від національних традицій, стану економіки, рівня розвитку законодавчої техніки, які в своїй сукупності впливають і на специфіку тлумачення тих чи інших принципів. Не є винятком і реальний принцип дії кримінального закону в просторі.

Як відомо, радянське кримінальне законодавство в першу чергу було покликане здійснювати захист державних інтересів, який, виходячи з норм кримінального закону, ставав можливим і без надмірного розширення просторових меж його дії. Нетривале існування реального принципу в радянському кримінальному законодавстві фактично призвело до того, що спочатку у новоприйнятих кримінальних кодексах Киргизстану, Молдови, Узбекистану та України реальний принцип не знайшов свого законодавчого закріплення, незважаючи на те, що даний принцип був давно відомий і покладений в основу просторової дії національних кримінальних законів багатьох зарубіжних держав [153, с. 173].

На відмінну від інших пострадянських держав, Україна та Молдова визнали за необхідне включити до кримінального кодексу норму, яка містить реальний принцип дії закону в просторі (Молдова, Україна). А такі держави, як Киргизстан і Узбекистан все ще зберігають вищевказану «традицію». Слід зазначити, що в Республіці Киргизстан був прийнятий новий кримінальний кодекс (від 02.02.2017 року), який був введений в дію тільки з 2019 року.

Проте навіть прийняття нового кодексу не змусило законодавця включити в систему принципів дії кримінального закону в просторі пасивний персональний принцип або хоча б реальний принцип як принцип захисту інтересів держави.

Що ж стосується інших країн Співдружності, всі вони в тому або іншому вигляді закріпили реальний принцип дії кримінального закону в просторі. Одночасно з цим є певні особливості його формулювання. Так, зокрема, в одних державах реальний принцип (виходячи з букви закону) покликаний захищати виключно державні інтереси, в інших – крім принципу захисту (у власному розумінні слова), має місце також і пасивний персональний принцип, що захищає інтереси громадян. До першої групи належать Білорусь, а також Казахстан (навіть після прийняття нового Кримінального кодексу 2014 року поняття «інтереси громадян Республіки Казахстан» так і не було включено в норму, яка містить реальний принцип, що фактично змушує правозастосовувача розширено тлумачити поняття «інтереси Республіки Казахстан») [252]. Другу групу складають: Азербайджан, Вірменія, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Україна.

Слід звернути увагу, що у кримінальному законодавстві інших країн СНД передбачають пасивний персональний принцип, але не конкретизують кримінальні правопорушення, що підпадають під дію даного принципу. При цьому жодна держава Співдружності, виходячи з букви закону, не вказує на захист відповідно до реального принципу інтересів юридичних осіб. Крім того, виходячи з формулювання реального принципу в національному кримінальному законі, країни Співдружності забезпечують охорону інтересів громадян, однак інтереси осіб без громадянства, які постійно проживають на території держави, залишаються за рамками даного принципу [153, с. 174].

От російський законодавець вищевказаний пробіл ліквідував, і в сучасній редакції (з урахуванням змін від 06 липня 2016 року) частина третя статті 12 КК РФ виглядає таким чином:

«3. Іноземні громадяни та особи без громадянства, що не проживають постійно в Російській Федерації, які вчинили кримінальні правопорушення поза межами Російської Федерації, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом у випадках, якщо кримінальні правопорушення спрямований проти інтересів Російської Федерації, або громадянина Російської Федерації, або особи без громадянства, яка постійно проживає в Російській Федерації, а також у випадках, передбачених міжнародним договором Російської Федерації або іншим документом міжнародного характеру, що містить зобов'язання, визнані Російською Федерацією, у сфері відносин, що регулюються цим Кодексом, якщо іноземні громадяни та особи без громадянства, що не проживають постійно в Російській Федерації, не були засуджені в іноземній державі і притягуються до кримінальної відповідальності на території Російської Федерації» [256].

Однак застосування кримінального закону відповідно до реального принципу вимагає не тільки правильного і чіткого визначення кола інтересів, на які здійснюються посягання, а й також визначення кола діянь, на які реальний принцип поширюється.

Проведений порівняльно-правовий аналіз законодавства країн СНД показав, що в національному кримінальному законі вказана ознака відображена з деякими особливостями.

Так, зокрема, деякі держави зміщують акцент на категорію злочину, пов'язуючи настання кримінальної відповідальності з вчиненням тяжкого або особливо тяжкого злочину (ст. 15 КК Республіки Вірменія [249], ст. 15 КК Республіки Таджикистан [255], ст. 8 КК України [136], ст. 6 КК Республіки Білорусь) [107]. Зокрема, КК Республіки Білорусь раніше встановлював кримінальну відповідальність згідно з реальним принципом за вчинення виключно особливо тяжких злочинів, але у світлі недавніх змін ст. 6 була доповнена тяжкими злочинами, що також свідчить про рішення законодавця розширити практику реалізації даного принципу.

Слід також зазначити, що деякі держави (наприклад Азербайджан і Україна) обмежують коло діянь, на які поширюється реальний принцип, за допомогою вказівки на конкретні склади злочинів корупційної спрямованості (навіть якщо злочини були вчинені в співучасті з громадянами зазначених держав):

«2. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом, якщо вони за межами України зробили в співучасті з посадовими особами, які є громадянами України, будь-який із злочинів, передбачених статтями 368, 368-3 , 368-4, 369 і 369-2 цього Кодексу, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким посадовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди або отримали від них таку вигоду» (ст. 8 КК України) [136].

«12.2-1. Якщо іноземці та особи без громадянства зробили корупційний злочин і інший злочин проти інтересів служби поза межами Азербайджанської Республіки за участю громадян Азербайджанської Республіки, які є посадовими особами міжнародних організацій, членами міжнародних парламентських асамблей, посадовими особами та суддями міжнародних судів, і не були засуджені за даний злочин в іноземній державі, вони притягаються до кримінальної відповідальності на підставі цього Кодексу « (ст. 12 КК Азербайджанської Республіки) [107].

Таким чином, можна зробити висновок, що в країнах романо-германської правової сім'ї досить активно використовується такий спосіб викладу реального принципу, як перелікове закріплення, в країнах СНД – рамкове.

Однак аналіз норм кримінального законодавства зарубіжних країн показав, що особливості формулювання і закріплення реального принципу в національному кримінальному законодавстві не обмежуються лише способом конкретизації кримінальних правопорушень, що підпадають під дію даного принципу. Є деяка специфіка і при визначенні кола осіб, щодо яких кримінальний закон застосовується згідно з реальним принципом.

Слід зазначити, що зміст норм кримінального законодавства країн СНД виключає поширення реального принципу на власних громадян. Така позиція є цілком обґрунтованою, тому що в системі принципів дії кримінального закону в просторі є принцип громадянства. Одночасно з цим, в деяких державах застосування принципу громадянства залежить від правила «подвійної караності», у зв'язку з чим за певних обставин громадяни, наприклад, Азербайджану, Білорусі, Казахстану, Туркменістану можуть уникнути кримінальної відповідальності (якщо здійснять в іноземній державі спрямоване проти інтересів своєї держави злочин, який згідно з законом місця його вчинення не є караним).

У той же час авторами висловлено позицію і з приводу реального принципу (як принципу захисту інтересів держави) про те, що кримінальний кодекс повинен містити вичерпний перелік тих злочинів, які підпадають під дію зазначеного принципу, незалежно від правила «подвійної злочинності» [2, с. 19].

Таким чином, суперечливість реального принципу і його легітимності приводить деяких авторів до висновку про те, що існує необхідність звуження застосування принципу, що розглядається, передбачаючи в якості обов'язкової умови його реалізації вимоги про правила «подвійної злочинності» [288, p. 185]. Інші ж дослідники, навпаки, вважають, що дана вимога є скоріше не метою обмеження реалізації даного принципу, а має своєю метою уніфікацію кримінального законодавства різних країн, яка володіє «величезним позитивним потенціалом у плані кримінально-правового захисту тих чи інших інтересів на національному рівні, і «правило подвійний злочинності» в цілому вигідне як вітчизняному законодавцю, так і вітчизняному практику» [2, с. 19–20.].

Повертаючись до особливостей формулювання і законодавчого закріплення реального принципу, важливо також звернути увагу, що, як правило, реальний принцип викладений спільно з універсальним, що, зокрема, підтверджують і норми національного кримінального законодавства

країн СНД. Деякі дослідники розглядають зазначений факт як законодавчий недолік [268, с. 150].

Справедливості заради варто відзначити, що проведене нами опитування співробітників правоохоронних органів показало суперечливі результати: більшість респондентів не може чітко розмежувати розглядувані принципи. Ми допускаємо, що такі показники пов'язані з відсутністю безпосередньої необхідності вирішення опитаними практичними працівниками питань визначення просторових меж дії норм російського кримінального законодавства. Однак, на наш погляд, вищевказані складності розмежування реального і універсального принципів не повинні служити підставою для спрощення і порушення традиції законодавчої техніки стосовно викладу обох принципів.

При вирішенні питання про спільне або роздільне закріплення реального і універсального принципів заслуговує на увагу стаття 6 КК Республіки Білорусь:

«2. Іноземний громадянин або який не проживає постійно в Республіці Білорусь, особа без громадянства, які вчинили кримінальні правопорушення поза межами Республіки Білорусь, підлягають відповідальності за цим Кодексом у випадках вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, спрямованих проти інтересів Республіки Білорусь.

3. Цей Кодекс застосовується незалежно від кримінального права місця вчинення діяння щодо таких кримінальних правопорушень:

1) геноцид (стаття 127);

2) злочини проти безпеки людства (стаття 128);

3) виробництво, накопичення або розповсюдження заборонених засобів ведення війни (стаття 129);

4) екоцид (стаття 131);

5) застосування зброї масового ураження (стаття 134);

6) порушення законів і звичаїв війни (стаття 135);

7) злочинні порушення норм міжнародного гуманітарного права під

час збройних конфліктів (стаття 136);

8) бездіяльність або віддання злочинного наказу під час збройного конфлікту (стаття 137);

81) торгівля людьми (стаття 181);

9) інші злочини, здійснені поза межами Республіки Білорусь,

що підлягають переслідуванню на підставі обов'язкового для Республіки Білорусь міжнародного договору.

4. У випадках, передбачених частинами другою або третьою цієї статті, особи підлягають відповідальності за цим Кодексом, якщо вони не були засуджені в іноземній державі і притягуються до кримінальної відповідальності на території Республіки Білорусь» [107].

Таким чином, частина друга статті 6 КК Республіки Білорусь містить реальний принцип, в ч. 3 зазначеної статті знайшов своє закріплення принцип універсальний (законодавець використовував переліковий спосіб викладу кримінальних правопорушень), а частина четверта об'єднала обидва принципи умовою, яка втілює принцип «non bis in idem».

Досить неоднозначно реальний принцип викладений в ст. 11 КК Республіки Молдова:

«(3) Іноземні громадяни та особи без громадянства, що не проживають постійно на території Республіки Молдова, які вчинили злочини за межами Республіки Молдова, несуть кримінальну відповідальність відповідно до цього Кодексу та притягуються до кримінальної відповідальності на території Республіки Молдова в разі вчинення злочину проти інтересів Республіки Молдова, проти прав і свобод громадянина Республіки Молдова, проти миру і безпеки людства, військового злочину, а також інших злочинів, передбачених міжнародними договорами, однією зі сторін яких є Республіка Молдова, якщо ці особи не були піддані покаранню в іноземній державі» [253].

На нашу думку, формулювання «якщо ці особи не були піддані покаранню» є не зовсім вдалим, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності і покарання особи – поняття, відмінні одне від одного. З цієї

причини вищевказане формулювання може викликати певні труднощі у правозастосовчій діяльності [153, с. 175].

Що стосується країн англосаксонської правової сім'ї, то американське кримінальне право (доктрина і судова практика) також, крім основного територіального принципу, розрізняє і реальний принцип (захисний), який, як зазначає професор І. Д. Козочкін, «випливає з визнання міжнародним правом права держави карати за обмежену групу посягань, вчинених за межами його території особами, які не є її громадянами; це посягання, спрямовані проти безпеки держави, або інші посягання, що загрожують непорушності державних функцій, які зазвичай визнаються розвиненими правовими системами в якості кримінальних правопорушень, а саме: шпигунство, підробка державних печаток або грошових знаків, фальсифікація офіційних документів, а також неправдиві свідчення співробітнику консульства і змову з метою порушення імміграційного або митного законодавства» [104, с. 46].

Варто звернути увагу на те, що раніше суди англосаксонської правової сім'ї, в тому числі американські, застосовували реальний принцип набагато рідше, ніж суди країн романо-германської правової сім'ї [287].

Однак в останні десятиліття вони стали застосовувати реальний принцип досить часто. Професор І. Д. Козочкін вказує, що «мабуть, вперше він був застосований в 1960 році у справі Родрігеза, в якій обвинуваченим інкримінувалося надання неправдивих відомостей співробітникові американського консульства за кордоном. Розглядаючи цю справу, суд дійшов висновку, що американська юрисдикція в даному випадку заснована на захисному принципі, оскільки в'їзд іноземця в США, гарантований за допомогою подання неправдивих заяв або документів, є посяганням, безпосередньо спрямованим на суверенітет США [104, с. 46].

Пізніше застосування реального принципу було обумовлено вчиненням набагато більш серйозних злочинів. Так, зокрема, з огляду на «невід'ємне право (держави) захищати себе від знищення», суд дійшов висновку, що під

дію цього принципу підпадає здійснювана іноземним громадянином в іншій державі шпигунська діяльність, спрямована проти США.

Аналізуючи особливості поступового поширення практики застосування реального принципу, професор І. Д. Козочкін вказує: «застосування цього принципу було визнано виправданим для переслідування за такі вчинені іноземцями за межами США злочини, як вбивство конгресмена (1981), вчинення акту насильницької помсти за боротьбу з наркотизмом (1991), викрадення агента Управління по боротьбі з розповсюдженням наркотиків (1992) або навіть вбивство звичайних громадян, оскільки їх помилково прийняли за агентів цього Управління (1994)» [104, с. 46].

Крім того, реальний принцип має важливе значення для екстратериторіального застосування судами США федеральних законів про наркотики, «оскільки це загрожує безпеці і суверенітету США, зачіпаючи їх Збройні сили, сприяє поширенню злочинності і ухилення від дотримання федерального митного законодавства».

У кримінальному праві США має місце не тільки реальний принцип як принцип захисту державних інтересів, а й пасивний персональний принцип, який характеризується різними дослідниками як найбільш спірний з усіх підстав реалізації екстратериторіальної юрисдикції.

Раніше ставлення США до реального принципу можна було охарактеризувати скоріше як негативне, особливо при виникненні та вирішенні питання про притягнення до кримінальної відповідальності американських громадян за кримінальним законом місця вчинення кримінального правопорушення (іноземної держави). Однак, як справедливо зазначає професор І. Д. Козочкін, «таке ставлення почало змінюватися в кінці XX ст. після того, як почастішали акти міжнародного тероризму, які «підштовхнули» США до усвідомлення необхідності застосування пасивно-персонального принципу» [104, с. 46].

Приклад законодавчого закріплення реального принципу можна виявити також і в кримінальному законодавстві держави, що належить до

мусульманської правової сім'ї. Зокрема, Закон про ісламські кримінальні покарання Ісламської Республіки Іран встановлює в статті 5 відповідальність іноземних громадян нарівні з громадянами Ірану за умови, якщо винну особу затримано в межах суверенного простору Ірану або депортовано до Ірану [69]. Але за допомогою даного принципу захищаються тільки інтереси держави, оскільки під загрозою покарання – кримінально-протиправні дії проти внутрішньої і зовнішньої безпеки, територіальної цілісності; виготовлення і використання підроблених письмових документів; підробка національної валюти. Іншими словами, пасивний персональний принцип не знайшов свого вираження.

Реальний принцип знайшов своє закріплення і в кримінальному законодавстві країн далекосхідної, а також змішаної правових сімей.

У статті 8 КК КНР законодавець формулює пасивний персональний принцип, згідно з яким у відношенні іноземних громадян, які вчинили кримінальні правопорушення проти громадянина Китаю поза межами Китайської Народної Республіки і заслуговують покарання у вигляді позбавлення волі на строк 3 роки і більше, може застосовуватися китайський кримінальний закон, за умови, що вчинені дії не є карним кримінальним правопорушенням за законом місця вчинення кримінального правопорушення [247].

КК Японії застосовується до будь-якої особи, яка вчинила за кордоном ряд кримінальних правопорушень, спеціально зазначених законодавцем, зокрема: посягання на основи конституційного ладу Японії; спонукання іноземної держави до застосування збройної сили проти Японії; фальшивомонетництво; підробка цінних паперів і деякі інші діяння (ст. 2) [262]. При цьому в окремих статтях, знову використовуючи переліковий підхід, законодавець диференціював відповідальність громадян Японії, які вчинили кримінальні правопорушення за межами держави (ст. 3), а також інших осіб при вчиненні кримінального правопорушення поза межами Японії

(ст. 3-2), поєднуючи тим самим принцип громадянства і реальний принцип [262].

Досить специфічна стаття, відсутня в кримінальному законодавстві інших країн, міститься в Законі про кримінальну відповідальність в Ізраїлі (ст. 13 «Кримінальні правопорушення, вчинені проти Ізраїлю або єврейського народу») [70]. У даній статті законодавець вказує на об'єкт посягання, в якості якого виступають: безпека держави, міжнародні відносини, державні устої, справна діяльність державних органів влади, майна або економіки Ізраїлю, транспортні або комунікаційні зв'язки з іншими державами.

Крім того, кримінальне законодавство Ізраїлю передбачає також і пасивний персональний принцип.

Кримінальне право Ізраїлю поширюється також на кримінальні правопорушення, вчинені поза межами Ізраїлю, які були спрямовані проти:

- життя, тіла, здоров'я, свободи або майна громадянина Ізраїлю, жителя Ізраїлю або ізраїльського службовця громадської організації через те, що вони є такими;
- життя, тіла, здоров'я або майна єврея через те, що він є євреєм, або майна єврейської установи через те, що воно є таким [70].

Важливо відзначити, що в якості одної з умов застосування кримінального закону відповідно до реального принципу законодавець передбачає максимальне покарання за кримінальне правопорушення проти життя, здоров'я або свободи громадянина або жителя Ізраїлю – тюремне ув'язнення терміном на один рік і більше (ст. 14) [70].

Найкраща ситуація з закріпленням універсального принципу виглядає у Австрії, Бельгії, Чехії, Естонії, Угорщині, Італії, Люксембурзі, на Мальті, у Нідерландах, Румунії, Польщі, Португалії, Словенії та Швеції. Саме в цих державах, відповідальність за універсальним принципом може настати за найширшу кількість кримінальних правопорушень, які включають в себе як найтяжчі злочини за міжнародним правом та злочини міжнародного характеру, так і злочини за національним кримінальним правом. Інші держави

значно скромніші, і універсальну юрисдикцію передбачають в більшості випадків за найтяжчі злочини за міжнародним правом та рідше – за злочини міжнародного характеру.

Що характерно, такі «титани» ЄС як Франція, Німеччина та Великобританія воліють не розповсюджувати цю концепцію на кримінальні правопорушення за національним кримінальним правом, хоча саме у них є достатній матеріальний та якісний професійний ресурс для правосуддя. Хоча географія закріплення універсального принципу розширюється, вона ще не застосовується до всіх основних міжнародних злочинів у всіх державах-членах.

Загалом, універсальний принцип є загальнодоступним стосовно воєнних злочинів, злочину геноциду, злочинів проти людства та катувань, але не закріплений щодо злочину насильницького зникнення. Універсальна юрисдикція за ці види злочинів досі не визнана такими державами-членами ЄС: Італія, Польща, Люксембург та Угорщина (злочини проти людства), Греція та Ірландія (злочини проти людства й злочин геноциду), та Швеція (злочини проти людства й катування).

Постає питання: що саме заважає державам імплементувати концепцію універсальної юрисдикції у своє національне законодавство? Для кожної держави ця відповідь буде різною, однак ми намагатимемося знайти певні спільні риси. Наприклад, саме визначення катувань у Сполученому Королівстві не узгоджуються з визначенням в Конвенції проти тортур. Аналогічною загальною слабкістю національного законодавства, що передбачає екстериторіальну юрисдикцію, є нездатність поширити універсальну юрисдикцію на всі злочини відповідно до міжнародного права. Держав, які мають універсальну юрисдикцію лише над деякими злочинами за міжнародним правом, занадто багато, щоб перераховувати тут, але існують наочні приклади, які ілюструють певні обмеження і проблеми в цій сфері.

В Італії досліджують законодавчі акти, введені шість десятиліть тому, які дозволяють військовим судам здійснювати універсальну юрисдикцію над

обмеженою кількістю воєнних злочинів. Загальний кримінальний кодекс передбачає універсальну юрисдикцію над деякими звичайними злочинами, які можуть становити злочини проти людства, але не передбачає універсальної юрисдикції щодо катувань. Деякі держави все ще мають обмежувальні строки, які застосовуються до воєнних злочинів, злочинів проти людства, геноциду, катувань та інших злочинів відповідно до міжнародного права. Наприклад, Франція має десятирічний термін давності для воєнних злочинів, і це перешкоджало переслідуванню Клауса Барбі, Поля Тув'є і Моріса Папона за ці злочини.

Деякі країни мають досить повільні процедури для арешту осіб, які підозрюються в злочинах згідно з міжнародним правом. Наприклад, процедури арешту осіб, які підозрюються в таких злочинах у Франції, на практиці виявилися занадто повільними і обтяжливими, щоб дозволити ефективні дії до того, як підозрюваний може втекти, в епоху легкого доступу до повітряних суден.

Навіть тоді, коли існує законодавство, що дозволяє судам здійснювати універсальну юрисдикцію щодо злочинів за міжнародним правом, прокурори та слідчі судді (і політичні чиновники, коли їхнє схвалення необхідне для початку розслідування чи обвинувачення) часто не мали політичної волі для розслідування чи кримінального переслідування злочинів за міжнародними правопорушеннями, здійсненими за кордоном. Бельгійський суд у справі Піночета описав цю проблему так: «Національні судові органи часто виглядають так, ніби намагаються ухилитися від переслідування злочинів проти людства, замість того, щоб з'ясувати, чи можуть вони переслідувати їх за міжнародним та національним законодавством. Що стосується застосування міжнародного гуманітарного права, то ризик полягає не в тому, що держави можуть перевищувати межі своєї компетенції, а скоріше в тому, що, шукаючи виправдання своєї неспроможності, вони залишають безкарними найтяжчі злочини. Прокурори та слідчі судді демонструють

набагато більшу готовність до проведення кримінальних розслідувань та переслідувань на основі загальної юрисдикції.

Таким чином, проведене порівняльно-правове дослідження кримінального законодавства зарубіжних країн, в якому у різний спосіб закріплено універсальний та реальний принципи чинності кримінального закону в просторі доводить, що кримінальне законодавство зарубіжних країн по-різному визначає коло тих діянь, які підпадають під дію цих принципів, способи їх законодавчого закріплення через перелікову фіксацію кримінальних правопорушень, на які поширюють свою дію ці принципи, або рамкове закріплення з фіксацією лише об'єкта кримінально-правової охорони, або змішаний підхід з указівкою на конкретний перелік об'єктів, при посяганні на які можливо застосування зазначених принципів чинності кримінального закону у просторі.

Це може відбуватися через фіксування універсального та реального принципів як самостійних, нормативно визначених, таких, що закріплюють право держави і її окремих громадян на захист своїх інтересів за межами територіальної юрисдикції кримінального закону цієї держави. Це вимагає від законодавця не тільки чіткого визначення кола інтересів, відносно яких вчиняється посягання, а й визначення кола діянь, на які універсальний та реальний принцип поширюються. Зокрема, змістовне наповнення та нормативне закріплення універсального та реального принципів у кримінальних законах країн романо-германської правової сім'ї (Франція, Німеччина, Італія, Польща, країни колишнього СРСР) відрізняється відносною тотожністю формулювання цих принципів, що, вочевидь, обумовлено історичною спільністю розвитку цих кримінально-правових субінститутів у цих країнах, подібністю у формуванні державної політики щодо дії власних законів за межами держави та єдністю європейської та міжнародно-правової нормативної бази.

Разом з тим, це не виключає значних відмінностей у формулюванні конкретних норм, в яких безпосередньо викладено положення про чинність

кримінального закону у просторі. Це пов’язано з особливостями законодавчої техніки, національними правовими традиціями, визначеністю та легітимністю у певних державах загальних принципів права. Зокрема, це виражається в тому, що у кримінальних законах деяких держав (Білорусь, Казахстан) шляхом застосування міжнародного та реального принципів формально захищаються лише державні інтереси, тоді як у більшості країн романо-германської правової сім’ї ці принципи стоять на захисті як інтересів цих держав, так і їх окремих громадян (Німеччина, Франція, Польща, Вірменія, Молдова, Таджикистан, Україна).

В інших державах, зокрема у країнах англосаксонської правової сім’ї, універсальний та реальний принципи за рахунок специфіки законодавчої техніки та правової традиції забезпечує кримінально-правовий захист державних інтересів та інтересів своїх громадян шляхом розширювального тлумачення цих принципів суддями та іншими правоохоронними органами. Крім того, наявність федерального законодавства та законодавства окремих штатів США ускладнює єдність у питаннях застосування цих принципів, особливо це показово на прикладі реального принципу чинності кримінального закону у просторі, який судами США застосовується значно рідше, ніж у країнах континентальної Європи. Тобто, найбільш спірним для реалізації екстериторіальної юрисдикції вченими-дослідниками з США визначається пасивний персональний принцип.

Універсальний та реальний принципи знайшли своє закріплення і в кримінальному законодавстві країн мусульманського права, далекосхідної, а також змішаної правових сімей. Але, як правило, захищаються тільки інтереси держави, а пасивний персональний принцип не знаходить свого вираження (наприклад, у Ісламській Республіці Іран).

Однак формування загального міжнародно-правового та міждержавного законодавства щодо екстратериторіальної та екстериторіальної юрисдикції законів дає надію на поступове зближення кримінального законодавства різних правових систем в питаннях застосування універсального та реального принципів чинності кримінального закону в просторі.

РОЗДІЛ 2
ХАРАКТЕРИСТИКА УНІВЕРСАЛЬНОГО І РЕАЛЬНОГО ПРИНЦИПІВ ЧИННОСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОСТОРІ

2.1 Універсальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність України у просторі

У доктрині міжнародного кримінального права універсальний (космополітичний) принцип [130, с. 66] є усталеним принципом дії національного законодавства про кримінальну відповідальність у просторі. Застосування універсального принципу гарантує забезпечення Україною додержання одного з основних постулатів кримінального права – принципу невідворотності кримінального покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого КК України.

Однак особливістю універсального принципу є можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності не за будь-яке кримінальні правопорушення, передбачений міжнародним договором, як зазначалось вище, а лише за той, що безпосередньо передбачений відповідною нормою чинного КК України.

Згідно зі ст. 8 КК України іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами. Сутність цього принципу полягає у спільності інтересів декількох держав у боротьбі з кримінальними правопорушеннями, вчинення яких на території однієї держави здатне заподіяти шкоду й інтересам інших держав, у тому числі Україні [130, с. 66–67]. Універсальний принцип є пріоритетним в порівнянні з іншими принципами дії закону в просторі.

Слід зауважити, що у науковій спільноті спеціалістів кримінального та міжнародного права відбувається дискусія з приводу доречності вживання терміна «універсальний» або «космополітичний» принцип [71, с. 45].

Низка вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджують кримінальну юрисдикцію, пропонують застосовувати замість існуючого термін «принцип міжнародних договорів» [147, с. 113; 171, с. 153; 225, с. 13]. Стверджується, що юрисдикцію держави-учасниці можна вважати універсальною лише тоді, коли вона поширюється на осіб, які вчинили визначені у міжнародному договорі злочини, незалежно від місця вчинення кримінльного правопорушення і громадянства злочинця. Але ж міжнародні договори містять положення про відповідальність і за інші кримінальні правопорушення, щодо яких юрисдикція держав-учасниць не є універсальною, що, на думку вказаних авторів, робить вживання терміна «принцип міжнародних договорів» більш влучним і характеризує юридичну природу цього принципу [147, с. 113; 171, с. 153; 225, с. 13].

На нашу думку, такі аргументи представляються не зовсім коректними. Адже Україна була і є учасником низки міжнародних договорів, конвенцій, які регламентують як визначення меж кримінальної юрисдикції держави, так і встановлення злочинності та караності конкретних діянь. Згідно з положенями статті 3 КК України про пріоритет міжнародно-правових норм над національними можна говорити лише у тому випадку, коли ці норми ратифіковані Україною шляхом прийняття відповідного закону. При цьому їх затвердження у встановленому законом порядку не означає, що вони стали нормами прямої дії. Виходячи зі специфіки правової природи КК України, ці положення обов’язково мають бути включені до нього. Це означає, що кримінальне правопорушення, вчинений особою за межами України, отримує юридичну оцінку згідно з універсальним принципом на підставі виключно положень кримінально-правових норм України, закріплених в її Кримінальному кодексі. Проте дискусії з приводу невідповідності існуючого терміна виникли, на нашу думку, у зв’язку з тим, що чинним законодавством

України чітко не визначені межі універсальної юрисдикції України. Вважаємо, таке визначення не лише усунуло б питання про доречність термінології, а й значно б допомогло правникам-практикам у правозастосовчій діяльності.

Відповідно до універсального принципу визначається злочинність і караність найбільш небезпечних міжнародних злочинів, злочинів міжнародного характеру за національним законодавством держави та місця притягнення особи до відповідальності незалежно від її громадянської належності й території, де був вчинене кримінальне правопорушення, якщо інше не передбачається міжнародно-правовими документами [98, с. 138].

Зокрема, це означає: якщо кримінальне правопорушення вчинено на території декількох держав, ці держави мають юрисдикцію над ним у відповідності з принципом територіальної юрисдикції; якщо він вчинений іноземним громадянином, то поряд з територіальною юрисдикцією, якою володіє держава місця вчинення кримінального правопорушення, можлива юрисдикція держави громадянства (активний принцип громадянства); якщо від кримінального правопорушення постраждав іноземний громадянин, може виникнути питання про юрисдикції держави громадянства потерпілого (пасивний принцип громадянства). Значно розширює кількість держав, які мають юрисдикцію по відношенню до кримінального правопорушення, захисний принцип юрисдикції, відповідно до якого державі дозволяється покарати за дії, які завдають шкоди її безпеці, навіть якщо вони вчинені іноземцями за кордоном [75, с. 102–103].

Дослідник міжнародної злочинності Н. А. Зелінська зазначає, що міжнародні злочини як складові міжнародної злочинності є, переважно, національними за формальною ознакою, оскільки включають в себе протиправні діяння, заборонені і карані національним правом. Ідентифікація їх як злочинів, судовий розгляд і покарання злочинців здійснюються державою [75, с. 103].

Однак під впливом міжнародного права відбувається уніфікація національного законодавства, але тільки внутрішньодержавне право здатне криміналізувати діяння, не є підставою міжнародної кримінальної відповідальності і не підпадає під міжнародну кримінальну юрисдикцію. Поняттям «міжнародні злочини» охоплюються дві різні за характером криміналізації групи протиправних діянь: 1) діяння, що криміналізовані національним кримінальним правом (у разі, якщо вони підпадають під юрисдикцію не менш ніж двох держав); 2) діяння, що криміналізовані міжнародним правом [75, с. 103].

Тобто, у міжнародно-правовій доктрині принцип юрисдикції пов'язується з наданням міжнародними договорами (конвенціями) повноважень державам-учасницям виконувати юрисдикційні дії щодо особи, яка вчинила злочин міжнародного характеру, незалежно від фактичного місця та інших обставин його скоєння [95, с. 124].

Справа в тому, що диспозиція статті 8 КК України містить загальне відсилання до міжнародного права, що відображено у тексті формулюванням «у випадках, передбачених міжнародними договорами». На думку професора О. О. Житного, абстрактність такого відсилання (з якого не зрозуміло, які саме випадки маються на увазі) сприяє розмаїтості доктринальних тлумачень статті 8 КК України, і, крім того, може служити причиною нерозуміння (невірного розуміння) правозастосовними органами цього положення під час практичної реалізації міжнародно-правових зобов'язань України в цій сфері. Зокрема, під час тлумачення положень статті 8 КК України, які стосуються універсального принципу чинності кримінального закону, вітчизняні фахівці найчастіше посилаються на міжнародні договори, на виконання яких у вітчизняному кримінальному законодавстві у різні часи було встановлено кримінальну відповідальність за певні кримінальні правопорушення [63, с. 125].

Професор П. П. Андрушко зауважує, що кримінальна відповідальність осіб, які зазначені у статті 8 КК України, за вітчизняним кримінальним

законом, при вчиненні кримінальні правопорушення за її межами, можлива «коли це прямо передбачено діючими міжнародними договорами України і на їх підставі до КК внесено відповідні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за такі кримінальні правопорушення» [174, с. 34].

Академік В. І. Борисов, у свою чергу, посилається на статті КК України, що були включені до нього згідно з міжнародними договорами про боротьбу з деякими кримінальними правопорушеннями і які у зв'язку із цим можуть застосовуватися і до тих іноземців й апатридів, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами й не підпадають під дію принципу громадянства [130, с. 66–67]

Професор П. С. Матишевський свого часу пов'язував кримінальну відповідальність зазначених у статті 8 КК України осіб згідно з універсальним принципом із вчиненням ними кримінальних правопорушень, боротьбу з якими веде вся світова спільнота на підставі міжнародних угод, якщо їх учасницею є Україна [258, с. 16–17]

Професор П. Л. Фріс вважає, що для реалізації універсального принципу слід встановити сукупність двох ознак: діяння визнане злочинним міжнародним договором та Україна є учасником зазначеного договору [266, с. 30].

На думку авторів підручника з кримінального права, В. А. Клименка та Ю. В. Александрова, згадані в статті 8 КК України випадки стосуються участі України в міжнародних договорах про боротьбу з певними видами кримінальних правопорушень, що дають право кожній державі-учасниці притягати до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили такі кримінальні правопорушення [3, с. 32]

При цьому, професор М. І. Хавронюк пов'язує посилання у статті 8 КК України на випадки, передбачені міжнародними договорами, із сукупністю двох ознак: характеру вчиненого особою діяння, яке є міжнародним злочином або злочином міжнародного характеру (щодо яких міжнародними договорами України встановлена універсальна юрисдикція – таких як геноцид, торгівля

людьми, деякі кримінальні правопорушення, пов’язані з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, захоплення заручників, угон повітряних суден, піратство, фальшивомонетництво, злочини проти осіб, які користуються міжнародним захистом тощо) та відсутності в особи імунітету від кримінальної відповідальності відповідно до міжнародних договорів України, що дозволяє видати її Україні [176, с. 42].

Така ж риса властива формулі універсального принципу у статті 113 КК Польщі, де одну з підстав його застосування щодо іноземця, який вчинив кримінальні правопорушення за межами держави, визначено як «кримінальне правопорушення, переслідування якого Республіка Польща зобов’язана здійснювати в силу міжнародних договорів» [254, с. 46].

А, наприклад, у § 6 КК ФРН зазначено про можливість застосування цього закону щодо криміальних правопорушень, вчинених за межами ФРН проти благ, які охороняються міжнародними угодами. Поряд з номінальним переліком таких кримінальніх правопорушень (в якому названо геноцид, торгівлю людьми, людськими органами, підготовку війни, напад на повітряне або річкове судно, незаконний збут наркотичних засобів) міститься вказівка ще й на «інші діяння, які підлягають переслідуванню на підставі міждержавної угоди, обов’язкової для Федеративної Республіки Німеччини» [259, с. 120].

Ретельно викладено позицію законодавства щодо переліку кримінальних правопорушень, відносно яких працює універсальний принцип, у частині третій статті 6 КК Республіки Білорусь, де зазначено, що Кодекс застосовується незалежно від кримінального права місця скоєння діяння відносно таких кримінальних правопорушень:

1) геноцид (стаття 127);

2) злочини проти безпеки людства (стаття 128);

3) виробництво, накопичення або розповсюдження заборонених засобів ведення війни (стаття 129);

4) екоцид (стаття 131);

5) застосування зброї масового ураження (стаття 134);

6) порушення законів і звичаїв війни (стаття 135);

7) злочинні порушення норм міжнародного гуманітарного права під час кримінальних конфліктів (стаття 136);

8) бездіяльність або видання злочинного наказу під час воєнного конфлікту (стаття 137);

8.1) торгівля людьми (стаття 181);

9) інших злочинів, вчинених поза межами Республіки Білорусь, що підлягають переслідуванню на підставі обов'язкового для Республіки Білорусь міжнародного договору [134, с. 54–55].

Аналіз наочних позицій щодо застосування міжнародних договорів у кримінальному праві привів вчених-правників до висновків, що міжнародні договори, в силу їх різнорідності, питання про кримінально-правову юрисдикцію держав-учасниць також вирішують в різний спосіб. Одні з них зобов'язують державу поширювати свою юрисдикцію на кримінальні правопорушення, криміналізовані в ній згідно з цим договором, інші – лише надають таке право (і держава може його не реалізувати). Можливі й ситуації, коли в КК України на підставі міжнародного договору внесено зміни (певне діяння нею криміналізоване), однак у цьому договорі кримінально-правова юрисдикція держави обмежена лише випадками вчинення кримінальні правопорушення на її території або її громадянами [21, с. 558].

Відповідно, за відсутності в міжнародному договорі положень стосовно універсальної юрисдикції правоохоронні органи України не мають повноважень переслідувати особу за «конвенційний» кримінальні правопорушення (якщо обставини його вчинення не дозволятимуть застосувати національний КК згідно з іншими принципами його чинності в просторі) [63, с. 127].

У науці міжнародного права існують різні класифікації міжнародних злочинів, які суттєво відрізняються.

Дослідник міжнародної злочинності Н. А. Зелінська вважає, що діяння, яке кваліфікується як міжнародний злочин, може мати властивість подвійної кримінальності (визнаватися злочинним в кожній з двох взаємодіючих держав), або множинної кримінальності (визнаватися злочинним не менше ніж у двох державах, під юрисдикцію яких підпадає), або міжнародної кримінальності (тобто бути криміналізованим міжнародним правом). Поєднання множинної («подвійної» і більше) або міжнародної кримінальності і множинної («подвійної» і більше) або міжнародної юрисдикції дозволяє виділити в структурі міжнародної злочинності три категорії міжнародних злочинів:

1) міжнародні екстрадиційні злочини;

2) транснаціональні злочини (національні за характером кримінальної заборони і міжнаціональні за характером юрисдикції);

3) міжнародно-правові злочини [75, с. 105].

Екстрадиційними злочинами є діяння, заборонені кримінальними законами взаємодіючих держав, тобто, за своєю природою є національно-правовими. Разом з тим вони мають не тільки національно-правові, а й міжнародно-правові параметри, що є переконливим доказом правомірності їх ідентифікації як міжнародних злочинів. «Національні» політичні злочини, не пов’язані з насильством, як правило, виключаються з категорії екстрадиційних навіть в тому випадку, якщо мають властивість подвійної кримінальності, тобто заборонені кримінальним правом як запитуючої, так і запитуваної сторони [75, с. 110].

Стандартне визначення транснаціонального злочину, що використовується в доповіді про результати четвертого Огляду ООН з питання про тенденції в області злочинності і функціонування систем кримінального правосуддя, містить акцент на транснаціональному характері злочинної діяльності і полягає в такому: «Правопорушення, що охоплює – в аспектах, пов’язаних з плануванням, вчиненням і/або прямими чи непрямими наслідками – більш ніж одну країну» [286].

З урахуванням міжнародного характеру злочину і локального характеру кримінального права колишній Генеральний Секретар Інтерполу А. Боссард, визначає певні конститутивні елементи міжнародного транснаціонального злочину. По-перше, транснаціональний злочин пов'язаний з перетинанням державних кордонів людьми (злочинцями – в процесі вчинення злочину або після його вчинення – з метою сховатися від правосуддя; жертвами – в разі захоплення заручників, торгівлі людьми тощо); переміщенням предметів (вогнепальна зброя, наркотики, речі, здобуті злочинним шляхом) або грошей (відмивання доходів, розкрадання за допомогою комп'ютерного зв'язку) тощо. По-друге, на національному рівні, відповідно до принципу «nullum crimen, nulla poena sine lege», антигромадську поведінку може розглядати як транснаціональний злочин тільки в тому випадку, якщо він розглядається як злочинне правопорушення в законодавствах щонайменше двох держав або передбачається в якості злочинного багатосторонніми міжнародними угодами [74]. Це означає, що А. Боссард в цілому поділяє позицію ООН, згідно з якою транснаціональним злочином може бути діяння, яке заборонено кримінальним законом не менш ніж двох держав.

У свою чергу, транснаціональні злочини можуть бути розділені на дві великі групи: конвенційні та неконвенційні транснаціональні злочини. Конвенційні транснаціональні злочини визначаються як «міжнародно заборонена» поведінка, у зв'язку з якою держави несуть міжнародні зобов'язання щодо класифікації її як кримінальної, щодо переслідування або видачі і покарання злочинця та співпраці з іншими державами в здійсненні цього зобов'язання [76, с. 24].

Міжнародно-правовий злочин – це діяння, прямо заборонене міжнародним правом і яке потенційно підпадає під міжнародну або універсальну юрисдикцію. Для цієї категорії злочинів характерна універсальна, або міжнародно-правова кримінальність, яка виражена у приматі міжнародного визнання кримінально-протиправні діяння перед положеннями національного права. На думку Н. А. Зелінської, можна

виділити декілька «моделей» міжнародно-правового злочину: 1) «нюрнберзька», сконструйована нюрнберзьким і токійським прецедентами; 2) «постнюрнберзька», що сформувалася в пост нюрнберзький період під впливом національної судової практики та розвитку міжнародного права; 3) «гаазька», формування якої пов'язано з установою і діяльністю міжнародних трибуналів у Гаазі і Аруші; 4) «римська», закладена в Римському Статуті Міжнародного кримінального суду і відображає узгоджену точку зору значної кількості держав щодо загальноприйнятного поняття злочину як підстави міжнародної кримінальної відповідальності [75, с. 116].

Окремо виділяють так звані «наднаціональні» злочини, під якими розуміються діяння, криміналізовані міжнародним правом, тобто є підставою міжнародної кримінальної відповідальності. Такі діяння безпосередньо порушують норми міжнародного права. Заборона на них існує незалежно від наявності кримінально-правової заборони в національному праві. Частка цих злочинів в кількісній характеристиці міжнародної злочинності невелика, проте їх наявність не дозволяє ототожнити поняття «міжнародна» і «транснаціональна» злочинність. Наявність або відсутність ознаки транснаціональності для цієї категорії злочинів не має вирішального значення [75, с. 117].

Найбільш просту та зрозумілу кваліфікацію міжнародних злочинів свого часу сформулював професор Г. В. Ігнатенко, щоправда, враховуються, переважно, інтереси держави [167, с. 700]. Так, виокремлюються два напрями розвитку злочинності: міжнародні злочини – дії осіб, які втілюють злочинну політику держави, персоніфікують міжнародні злочини держави; і злочини міжнародного характеру – дії, які посягають на інтереси кількох держав і внаслідок цього також становлять, міжнародну небезпеку, але вчиняються особами (групами осіб) поза зв'язком з політикою якої-небудь держави, задля досягнення власних протиправних цілей. Суб'єктами міжнародних злочинів є держави, їхні керівники, вищі посадові особи, інші виконавці злочинних дій. Це такі злочини, як знищення груп людей за расовою, релігійною і

національною ознакою; забруднення навколишнього середовища з тяжкими глобальними наслідками; злочини проти миру і безпеки людства. Суб'єктами злочинів міжнародного характеру (транснаціональних злочинів) є особи (групи осіб). До таких злочинів належать: захват заручників; замах на осіб, які підлягають міжнародному захистові; захоплення і (або) використання ядерного матеріалу з протиправною метою; незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин; незаконні акти, спрямовані проти безпеки цивільної авіації і морського судноплавства; піратство на морі тощо [167, с. 700].

Дещо по-іншому здійснював класифікацію міжнародних злочинів вітчизняний науковець у галузі міжнародного права професор І. І. Лукашук. В основу поділу було покладено наявні міжнародні угоди, що містять перелік міжнародних злочинів. Всі злочини були поділені на дві категорії: 1) злочини за загальним міжнародним правом; 2) конвенційні злочини. До злочинів за загальним міжнародним правом відносять класичні найтяжчі міжнародні злочини: а) злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язування і ведення агресивної війни чи війни на порушення міжнародних договорів, угод або участь у плані чи змові щодо вчинення будь-якої з указаних дій); б) військові злочини (злочинні порушення законів і звичаїв війни: вбивства, тортури або угон у рабство чи з іншою метою цивільного населення окупованих територій; вбивства або катування військовополонених чи осіб, які знаходяться у морі; вбивства заручників; пограбування громадської чи приватної власності; безглузде руйнування міст і сіл; руйнування, не викликані воєнною необхідністю тощо); в) злочини проти людяності (вбивства, знищення, поневолення, депортації та інші жорстокі дії, вчинені щодо цивільного населення до чи під час війни, переслідування з політичних мотивів задля здійснення чи у зв'язку з будь-яким злочином, який підлягає юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи є такі дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були вчинені, чи ні) [148, с. 71]. До конвенційних злочинів відносяться: а) міжнародний тероризм (захоплення

повітряних суден та інші порушення безпеки цивільної авіації; захват заручників; злочини проти осіб, які підлягають міжнародному захистові; незаконне захоплення і використання ядерного матеріалу; піратство та інші порушення безпеки морського судноплавства); б) посягання на свободу людини (рабство, работоргівля; торгівля жінками і дітьми); в) посягання на громадську та економічну безпеку (забруднення навколишнього середовища; незаконне набуття і зберігання вогнепальної зброї; дорожньо-транспортні злочини; хуліганство під час спортивних заходів; зіткнення морських суден і ненадання допомоги на морі; пошкодження морських кабелів); г) посягання на здоров'я населення і суспільну мораль (незаконне виробництво і поширення наркотичних засобів і психотропних речовин; замах на культурні цінності народів; розповсюдження порнографії); д) злочини економічного характеру (підробка грошових знаків; легалізація злочинних прибутків; злочини у виключній економічній зоні; злочини на континентальному шельфі) [148, с. 72].

Дослідник дії кримінального закону в просторі Ю. А. Зюбанов до міжнародних злочинів, які посягають на мир між народами, державами і основи безпеки всього людства відносить: геноцид; планування, підготовку, розв'язання або ведення агресивної війни; найманство тощо (тобто злочини проти миру та безпеки людства). Злочинами міжнародного характеру він вважає передбачені міжнародними угодами суспільно небезпечні діяння, що посягають на міжнародний правопорядок, які заподіюють шкоду нормальній співпраці між державами в різних областях взаємин і карані згідно з нормами національного кримінального законодавства, прийнятими відповідно до зазначених угод. Залежно від сфери міждержавного співробітництва, в якій відбуваються зазначені злочини, такі діяння Ю. А. Зюбанов класифікує таким чином:

1. Злочини у сфері універсального захисту прав і свобод людини, її фізичного і морального здоров'я (рабство, работоргівля та інститути чи звичаї, подібні з рабством, торгівля жінками і дітьми, їх експлуатація, в тому

числі проституція, незаконні операції з наркотичними і психотропними речовинами, поширення порнографічних видань).

2. Злочини у сфері політичних міждержавних відносин (тероризм у всіх проявах, включаючи посягання на осіб, які користуються міжнародним захистом, захоплення заручників тощо).

3. Злочини у сфері економічного співробітництва держав (фальшивомонетництво тощо).

4. Злочини у сфері транспорту та інших засобів зв'язку і комунікації (зіткнення морських суден і ненадання допомоги на морі, захоплення повітряних суден та інші посягання на безпеку цивільної авіації, піратство, пошкодження морського телеграфного кабелю, незаконне радіомовлення).

5. Злочини у сфері охорони навколишнього середовища (забруднення моря шкідливими речовинами) [80, с. 168].

Інший спеціаліст у галузі міжнародного права, професор В. П. Панов зауважує, що у різних джерелах «злочини міжнародного характеру» сформульовані по-різному, зокрема, «міжнародні карні злочини», «карні злочини міжнародного характеру», «міжнародні злочини карного характеру», «конвенційні злочини», «транснаціональні злочини» тощо [187, с. 67].

На думку професора В. П. Панова, ці розходження носять термінологічний характер і перераховані назви фактично є синонімами: «Зазначені злочини найчастіше посягають на внутрішньодержавний, національний порядок. Одночасно вони зачіпають інтереси інших країн або міжнародного співтовариства, підриваючи основи співробітництва держав та інші сторони міжнародних відносин. За своєю юридичною природою вони у своїй більшості можуть бути віднесені до загальнокарних злочинів, ускладнених «іноземним елементом». Таким чином, професор В. П. Панов ототожнює поняття «злочин міжнародного характеру», «загальнокарні злочини, ускладнені «іноземним елементом», та «транснаціональні злочини» [187, с. 70–71].

При цьому професор В. П. Панов пропонує доволі суперечливу класифікацію міжнародних злочинів:

1) Власне міжнародні злочини:

а) проти миру: планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивних війн тощо; б) проти людяності: вбивства, депортації, поневолення, переслідування та інші жорстокі дії щодо цивільного населення; в) військові злочини: порушення законів і звичаїв війни, вбивство військовополонених, заручників, парламентарів, безглузде знищення міст і сіл тощо; г) проти людства: геноцид, апартеїд, екоцид, расизм, колоніалізм тощо

2) Міжнародні карні злочини:

а) проти стабільності міжнародних відносин: тероризм, найманство тощо; б) такі, що завдають збитків економіці й соціальному розвиткові держав: фальшування грошей, контрабанда, дії проти навколишнього середовища тощо; в) такі, що порушують особисті права людини: рабство, работоргівля, розповсюдження порнографії, тортури тощо; г) ті, що чиняться у відкритому морі: піратство, зіткнення суден, ненадання допомоги на морі, забруднення моря шкідливими речовинами тощо; д) ті, що вчинюються в районі воєнних дій щодо цивільного населення, військовополонених, поранених, хворих, щодо культурних цінностей тощо [187, с. 70–71].

Однак, на думку вітчизняних дослідників О. О. Скрильника та А. В. Слатвицької, поділ міжнародних злочинів на конвенційні і за загальним міжнародним правом не досить прозорий, адже останні також є конвенційними. Такий метод визначення видів злочинів здійснюється за текстами міжнародних угод і показує, що сучасне міжнародне кримінальне право пов'язане не стільки з інтересами держави, скільки із захистом прав і інтересів людини. Воєнні злочини зачіпають в основному інтереси людини [217, с. 841]. Такі злочин, як уже говорилося, передбачені численними міжнародними конвенціями по боротьбі зі злочинністю, учасником яких є Україна: Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього

1948 року [114]; Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення 1972 року [112]; Паризька конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 року [113]; Конвенція про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та зв'язаного з нею персоналу 1994 року [115]; Гаазька конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 року [111]; Конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 року [165]; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року [121]; Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року [108]; Декларація Організації Об'єднаних Націй про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994 року [47]; Конвенція Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію 1999 року [129]; Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року [110]; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 року [109]; Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму 2005 року [122] тощо.

Дослідник міжнародного права Л.Г. Заблоцька стверджує, що міжнародні злочини діляться на злочини, які посягають на міжнародний мир і безпеку народів, і загальнокарні злочини міжнародного характеру, які є певними категоріями загальнокарних злочинів, здійснення яких пов'язане з наслідками, які виходять за межі окремої держави [167, с. 698–699].

Зрозуміло, що злочини міжнародного характеру неоднорідні. У більшості з них «іноземні елементи» чітко виражені. Інші знаходяться на межі з загальними карними злочинами, що не посягають безпосередньо на міжнародний правопорядок.

За своєю юридичною природою вони у своїй більшості можуть бути віднесені до загальних карних злочинів, ускладнених «іноземним елементом». На думку О. О. Скрильника та А. В. Слатвицької, залежно від того, якої ознаки злочину стосуються, «іноземні елементи» можна умовно підрозділити на окремі групи:

1) такі, що стосуються суб'єкта злочину, що буде носити міжнародний характер, якщо виконавці і їхні співучасники є громадянами декількох країн;

2) такі , що можуть бути віднесені до об'єкта злочинного посягання, що не завжди збігаєтеся з місцем вчинення злочину. За цією ознакою названі злочини нерідко іменуються транснаціональними.

3) пов'язані з об'єктивною стороною злочину, що споконвічно юридично закріплена в міжнародних договорах, конвенціях у силу їхньої міжнародної небезпеки й особливих міжнародних зобов'язань держав по боротьбі з ними. Більше нічого іноземного в них немає. Щоб підкреслити їхню особливу небезпеку, тут нерідко вказуються і санкції. Прикладом може служити відповідальність за катування, що не мають інших «іноземних елементів», крім того, що держава зобов'язана застосовувати репресивні заходи, зважаючи на те, що вона є учасником спеціального міжнародного договору. За цією ознакою аналізовані діяння називають конвенційними [217, с. 843–844].

На переконання професора Л. Д. Тимченка, злочини міжнародного характеру можна визначити, як діяння, передбачені міжнародним договором, що не відносяться до злочинів проти людства, миру і безпеки, що завдають збитків мирному співробітництву в різноманітних сферах відносин (економічній, соціально-культурній, майновій тощо), а також організаціям і громадянам, карні або відповідно до норм, встановлених у міжнародних договорах, або відповідно до норм національного кримінального законодавства відповідно до цих договорів [236, с. 432]. Таке визначення надає можливість виділити ряд особливостей аналізованих злочинів: на відміну від міжнародних злочинів відповідальність за злочини міжнародного

характеру несуть не держави, а фізичні особи, тому що міжнародна небезпека цих діянь значно нижча, ніж у міжнародних злочинах; об'єктом злочинного посягання в даному випадку виступають не міжнародний мир і безпека людства, а лише нормальні відносини, міждержавне співробітництво, права людини й інші загальнолюдські цінності, що охороняються міжнародним правом; кримінальна відповідальність за ці злочини наступає не тільки на основі міжнародних договорів, але й за національними нормами кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства [236, с. 432–433]. Така позиція є логічною, зрозумілою, але важко говорити про її універсальність.

Ще однією спробою віднайти критерій щодо систематизації злочинів міжнародного характеру стала класифікація таких діянь в залежності від об'єкта злочинного посягання, ступеня міжнародної небезпеки й інших ознак, запропонована вітчизняними дослідниками таких злочинів А. С. Мацко, О. О. Демченко [159, с. 116]. Злочини міжнародного характеру були умовно розділені на такі основні групи:

- злочини проти стабільності міжнародних відносин: міжнародний тероризм; захоплення заручників; захоплення літаків та інших авіатранспортних засобів і інші діяння, що чиняться на борту повітряного судна й у міжнародних аеропортах; розкрадання ядерного матеріалу; вербування, використання, фінансування і навчання найманців, а також участь найманця у військових діях; незаконне радіо- і телемовлення, пропаганда війни;

- діяння, що завдають збитків економічному, соціальному і культурному розвитку держав: фальшивомонетництво; легалізація злочинних прибутків; незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин; контрабанда; нелегальна еміграція і зазіхання на культурні цінності народів;

- злочинні зазіхання на особисті права людини: рабство, работоргівля; торгівля жінками, дітьми, експлуатація проституції третіми особами; поширення порнографії; катування й інші жорстокі, нелюдські або

принижуючі гідність види поводження і покарання, насильницькі зникнення тощо;

- злочини, що чиняться у відкритому морі: піратство (морський розбій); розриви або ушкодження підводного кабелю або трубопроводу; сутичка морських судів; ненадання допомоги на морі; забруднення морського середовища шкідливими речовинами; порушення правового режиму континентального шельфу і спеціальної економічної зони; по-рушення встановлених правил морських промислів;

- воєнні злочини міжнародного характеру: застосування заборонених засобів і методів ведення війни; насильство над населенням у районі військових дій; незаконне носіння або зловживання знаками Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; мародерство; погане поводження з військовополоненими; недбале виконання обов'язків відносно поранених і хворих військовополонених; учинення дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим тощо.

Зрозуміло, що наведена класифікація носить доволі умовний характер, при цьому відсутність чітких критеріїв класифікації злочинів при поділі на міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру шкодить цілісності запропонованої концепції.

Цікавою, але не незаперечною (через свою суб'єктивність та високий ступінь оцінковості) є класифікація, якої дотримується низка українських вчених-міжнародників. Згідно з нею, виділяється три види міжнародних правопорушень (ординарні міжнародні правопорушення, небезпечні міжнародні правопорушення, найтяжчі міжнародні злочини), і відносяться до категорії найтяжчих міжнародних злочинів міжнародні правопорушення, ознаки яких, як правило, чітко сформульовані в міжнародних договорах, угодах й інших актах, що грають особливо важливу роль у системі норм міжнародного права. Вони спричиняють не тільки відповідальність держави, але й міжнародну відповідальність винних посадових осіб [27, с. 187; 51, с. 286].

І, нарешті, Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року, який напрацьований ООН, визначає, що юрисдикція Міжнародного суду обмежується найсерйознішими злочинами, що викликають заклопотаність усього міжнародного співтовариства. Відповідно до статті 5 Римського статуту такий суд має юрисдикцію відносно таких злочинів:

- злочин геноциду;
- злочини проти людяності;
- воєнні злочини;
- злочин агресії [205].

Слід зазначити, що злочин агресії, який підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, лише згадується у Римському статуті і носить декларативний характер. Згідно з частиною другою статті 5 Статуту, Суд здійснює юрисдикцію відносно злочину агресії, як тільки буде прийнято у відповідності зі статтями 121 і 123 положення, що містить визначення цього злочину, та викладає умови, за яких Міжнародний кримінальний суд здійснює юрисдикцію відносно цього злочину [205].

Найбільш поміркованою та зваженою, на нашу думку, є позиція професора Є. Л. Стрельцова, який зауважує, що відповідно до прийнятої в міжнародному праві класифікації, кримінальна відповідальність фізичних осіб наступає за здійснення таких злочинів: 1) міжнародні злочини, відповідальність за які фізичні особи несуть тільки за умови, що їхні діяння пов’язані зі злочинною діяльністю держав...; 2) злочини міжнародного характеру [229, с. 424]. Щодо злочинів міжнародного характеру, професор Є. Л. Стрельцов вважає, що в цілому ці злочини не мають безпосереднього зв’язку зі злочинною діяльністю конкретної держави як злочину, зазначеного в попередній групі. Але в той же час вони посягають на міжнародний і національний правопорядок, на мирне співробітництво держав у сфері економіки, торгівлі, права й волі людини, інтереси юридичних осіб. Все це дозволяє говорити, що вони є суспільно небезпечними для багатьох держав. У

той же час у масштабі однієї держави, мабуть, неможливо здійснити весь комплекс заходів по протидії таким злочинам... За своєю юридичною природою дані злочини на відміну від міжнародних злочинів є досить «звичайними», однак у них є присутнім «іноземний елемент» [229, с. 425].

Підтримуючи позицію щодо розмежування злочинів міжнародного характеру й міжнародних злочинів, професор Є. Л. Стрельцов пропонує такі критерії: а) держава за здійснення злочинів міжнародного характеру громадянами відповідальності не несе. Кримінальній відповідальності підлягають тільки фізичні особи на основі міжнародних угод, але за карними законами іншої держави. При цьому держава-учасник угоди по боротьбі з такими злочинами повинна трансформувати норми конкретної конвенції у своє кримінальне законодавство; б) злочини міжнародного характеру здійснюються на території декількох держав, або їхніми співучасниками є іноземці, або наслідки злочину проявляються за межами держав, у яких вони були здійснені...; в) конвенційність означає, що необхідна міжнародна угода, що встановлює злочинність і караність конкретного діяння; г) ці злочини в цілому неоднорідні за характером і змістом. Частина з них перебуває мовби на межі зі «звичайними» злочинами, які передбачені в кримінальному законодавстві інших держав [229, с. 420].

Проведене дослідження сутності універсального принципу чинності кримінального закону у просторі та злочинів, які підпадають під дію цього принципу, надає можливість запропонувати власне визначення цьому кримінально-правовому явищу.

На нашу думку, універсальний (космополітичний) принцип чинності кримінального закону у просторі – це право держав-учасниць міжнародних договорів (конвенцій) реалізовувати екстратериторіальну юрисдикцію стосовно іноземців або осіб без громадянства, які вчинили міжнародні злочини або злочини міжнародного характеру, що посягають на інтереси декількох держав чи міжнародного співтовариства.

Стосовно України універсальний принцип чинності кримінального закону у просторі полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України у випадках, передбачених чинними міжнародними договорами, учасником яких є Україна та на підставі яких до КК України внесено відповідні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини, які посягають на систему та порядок охоронюваних міжнародним законодавством суспільних відносин, що забезпечують мирне співіснування держав, дотримання правил міжнародного спілкування, ведення збройних конфліктів, а також на міжнародні гарантії безпеки національних, расових, релігійних груп та людства в цілому. Це є підставою для видачі в Україну осіб, які вчинили на території іншої держави тяжкі або особливо тяжкі злочини, що порушують інтереси України.

2. 2. Реальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність України у просторі

У частині першій статті 8 КК України, серед іншого, вказано, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Це надало можливість виключити певні колізії щодо застосування норм кримінального законодавства з метою можливості правоохоронних та судових органів притягнути до відповідальності злочинців за посягання на інтереси держави, а також права і свободи громадян при необхідності застосування кримінально-правових норм за межами однієї держави, не порушуючи при цьому інтереси іншої держави, на території якої було вчинено кримінально-противпавне діяння.

Це виявляється проблематичним через те, що територіальна і екстериторіальна дія кримінального закону являє собою проблему визначення просторових меж реалізації кримінально-правових приписів тієї чи іншої держави, при якому межі реалізації кримінального закону визначаються через співвідношення тісно взаємопов'язаних між собою понять: суверенітет, територія і юрисдикція держави [269, с. 170].

Слід зауважити, що при дослідженні чинності кримінального закону у просторі за межами держави термінологічно відокремлюються екстериторіальна і екстратериторіальна дії кримінального права. І хоча термінологічна дуальність присутня як у вітчизняній, так і зарубіжній спеціальній літературі, змістовне розуміння цих термінів залишається невизначеним.

Одні вчені доходять висновку, що термін «екстратериторіальна» і термін «екстериторіальна», які застосовуються в сучасній вітчизняній юридичній літературі, в перекладі з латинської мови означають одне й те саме [268, с. 83]. Другі стверджують, що «екстратериторіальна» означає, що «виходить за межі території», а «екстериторіальна», «що знаходиться поза територією» [149, с. 251–252]. Треті дотримується тієї позиції, яка ставить під сумнів саму можливість «екстериторіальної дії», але при цьому вони не виключають ряду випадків, при яких це було можливим [263, с. 31]. Дехто переконаний, що теорія екстериторіальності зараз викликає інтерес тільки з позицій історії міжнародного права [16, с. 267].

Шукаючи компромісу, дослідник Е. В. Белякович зробила спробу розмежувати ці два терміни через їх позиціонування у вузькому і широкому розумінні. На її думку, у широкому розумінні екстериторіальність розуміється як дія правових норм за межами території держави, що їх встановила, і ототожнюється з екстратериторіальністю. У вузькому розумінні екстериторіальність означає дію правових норм однієї держави на території іншої і, відповідно, нерозповсюдження норм права останньої на правовідносини, регульовані в даному випадку нормативними правовими

актами іноземної держави. Екстратериторіальність розуміється як дія правових норм за межами держави, що їх встановила [10, с. 125].

Намагаючись з'ясувати відмінність досліджуваних термінів, професор Є. Г. Зінков зауважує, що екстратериторіальність часто плутають з екстериторіальністю, але остання відноситься тільки до імунітетів, що надаються дипломатичному агенту і особам, які його супроводять, у відповідності з міжнародним правом, у той час як перша може розглядатися як така, що припускає встановлення міжнародного сервітуту шляхом постановки національного принципу над територіальним принципом [77, с. 22].

Власне, прийменник «ex» з латини означає «поза», тобто, поняття «екстериторіальний» має на увазі стан перебування поза територією, при цьому з точки зору суб'єкта права просторові дії правового простору спрямовані на продовження граничних меж впливу права щодо об'єкта дії права. Це означає, що термін «екстериторіальний» розуміється як вихід з території у значенні подальшого внутрішнього продовження дій суб'єкта права та його правового статусу, а також і правового положення щодо об'єкта права вже у колі дії територіальної юрисдикції іншої держави. Щодо прийменник «extra», з латини він перекладається як «понад», тобто, «над територією», у значенні понад правовим простором існуючої дії права. Це означає зовнішнє проникнення на територію дії об'єкта або суб'єкта права без зміни його правового статусу та правового становища, вторгнення в чуже середовище права для формування просторових дій правового простору понад іншої дії права [77, с. 23].

Іншими словами, екстериторіальність і екстратериторіальність юрисдикції є неоднаковими поняттями: екстериторіальність юрисдикції – це вилучення правовідносин з-під юрисдикції однієї держави і встановлення стосовно них юрисдикції іншої держави, а екстратериторіальність юрисдикції – це поширення юрисдикції держави на правовідносини, які не підпадають

під її територіальну юрисдикцію, тобто за межі території цієї держави, що не означає вилучення правовідносин з-під юрисдикції іншої держави [231, с. 12].

На практиці, екстратериторіальна юрисдикція полягає в поширенні правових норм держави на діяння, вчинені поза межами держави: на території іноземної держави, у відкритому водному або повітряному просторі, у космосі, Антарктиді. Тому екстратериторіальна юрисдикція практично ніколи не буває повною, тому що являє собою прояв суверенітету держави поза межами її території. При цьому поняття «поза межами території держави» можна представити двома категоріями: 1) території іноземних держав; 2) простір з міжнародним режимом, який не належить будь-якій державі [83, с. 84].

Щодо екстратериторіальної юрисдикції в межах території іноземних держав, то вона, як правило, є законодавчою, оскільки виконавча юрисдикція за деяких обставин може здійснюватися на території іноземних держав, причому тільки за їх згодою, з урахуванням обставин кожного конкретного випадку, саме це і викликає складнощі в процесі практичного втілення реального принципу чинності кримінального закону в просторі [269, с. 171].

Таким чином, екстратериторіальна юрисдикція заснована відразу на декількох принципах чинності кримінального закону у просторі: на принципі громадянства, реальному й універсальному принципах. Тому застосування реального принципу є лише одним з можливих варіантів реалізації екстратериторіальної юрисдикції держави.

На нашу думку, екстратериторіальність є проміжною між територіальним та універсальним принципом, тоді як екстериторіальність є проміжною між територіальним та реальним принципами, коли реальний принцип виступає як виняток з територіального принципу.

В контексті цього територіальний принцип діє ширше, адже юрисдикція поширюється не тільки на територію держави, а й на пов’язані з цією територією рухомі об’єкти (морські і повітряні судна, космічні об’єкти, які в міжнародному праві називаються квазітериторією) [232]. Крім того,

територіальний принцип фактично є основою територіальної юрисдикції держави щодо прилеглих до території держави районів: континентального шельфу, виключної економічної зони, що визначаються як території зі змішаним режимом [232].

У КК України територіальний принцип закріплений у статті 6, де зазначено, що особи, які вчинили кримінальні правопорушення на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України.

Вітчизняний кримінальний закон поширює свою дію на такі території:

а) суходіл, у тому числі острови у відкритому морі, що належать Україні (при цьому острів – це природно утворений простір суходолу, оточений водою, який знаходиться вище рівня води під час припливу). Як частина берега розглядаються і виступаючі в море постійні портові споруди, що є складовою частиною даного порту (крім прибережних установок та штучних островів);

б) внутрішні води (визначені відповідними лініями або такі, що історично належать Україні, морські води, води портів, бухт, заток, губ і лиманів, гаваней і рейдів та інші водойми, частини вод річок, озер та інших водойм);

в) надра в межах кордонів України, у тому числі надра під територіальним морем (на глибину, доступну для їх геологічного освоєння);

г) повітряний простір над суходолом і водним простором, у тому числі над територіальним морем (на висоту до 100–110 км над рівнем моря);

д) територіальне море (прилеглий морський пояс) – смуга прибережних морських вод завширшки до 12 морських миль (майже 19 км), відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з’єднують відповідні точки;

е) континентальний шельф України (дно і надра під територіальним морем), у т. ч. континентальний шельф островів, що належать Україні (однак скелі, не придатні для підтримання життя людини або для самостійної

господарської діяльності, вважаються такими, що не мають континентального шельфу) [196].

Крім того, до території України прирівнюються певні об'єкти, що перебувають під її суверенітетом:

є) військові кораблі (військовий корабель – це судно, яке належить до військових сил певної держави, має зовнішні ознаки, що визначають національність судна, знаходиться під командуванням офіцера, який перебуває на службі уряду даної держави, і має екіпаж, підпорядкований регулярній військовій дисципліні) чи шлюпки, що ходять під прапором України, незалежно від того, знаходяться вони у відкритому морі, в територіальних водах іншої держави чи іноземному порту;

ж) військові повітряні об'єкти, які знаходяться в будь-якому місці за межами повітряного простору України;

з) невійськові кораблі чи шлюпки, що приписані до портів на території України та ходять під прапором України у відкритому морі (тобто за межами територіальних і внутрішніх вод іноземних держав);

и) невійськові повітряні об'єкти, зареєстровані в Україні, які знаходяться у відкритому повітряному просторі (тобто за межами території України або території іноземних держав) [176, с. 29].

Вчинення особою кримінальних правопорушень у межах перелічених територіальних просторів і на територіях перелічених об'єктів є підставою для притягнення її до кримінальної відповідальності саме за КК України, а не за кримінальним законом іншої держави, незалежно від громадянства особи і від того, чи є вона, наприклад, членом екіпажу корабля або повітряного судна тощо [176, с. 29].

У вітчизняній Юридичній енциклопедії міститься визначення території держави як простору, на який поширюється суверенітет держави. Статус такої території визначається міжнародним правом, а щодо конкретної країни – ще й внутрішньодержавним (національним) правом. Територія держави фіксується кордонами держави [281, с. 43–45]. Також у Юридичній

енциклопедії передбачається і таке поняття, як «рухома територія» – це територія, що переміщується у просторі, яка як і державна територія, є суверенною і недоторканною. Термін набув поширення у зв'язку із закріпленням у міжнародному праві чинних норм національного права щодо діянь, скоєних, зокрема, на борту цивільних повітряних і морських суден у відкритому морі, а також на борту військових кораблів та допоміжних суден ВМФ, у тому числі військових повітряних суден, незалежно від місця їх перебування. Останніми роками дедалі частіше до рухомої території відносять і штучні космічні об'єкти та повітряно-космічні літальні апарати типу «Буран», «Shuttle» та інші. Такими можуть вважатися й інші транспортні засоби пересування, зокрема автомобіль глави дипломатичної (консульської) місії тощо, які відповідно до міжнародної конвенції є недоторканними [280, с. 396–397].

Взагалі світова наукова спільнота оперує двома підходами до визначення місця вчинення кримінального правопорушення. Це суб'єктивна територіальність, коли юрисдикція держави поширюється на кримінальні правопорушення, вчинені в межах її територіальних кордонів, але завершилися або мали наслідки за її межами, та об'єктивна територіальність, коли юрисдикція держави поширюється на кримінальні правопорушення, вчинені за межами цієї держави, за умови, що наслідки вчиненого діяння мали місце на території держави [271, с. 118–119].

Вітчизняний дослідник кримінально-правової категорії «місце вчинення кримінального правопорушення» Т. В. Родіонова виділяє такі підходи до його визначення:

- визначення поняття «місце вчинення кримінального правопорушення» як території, на якій вчинено діяння та(або) настали наслідки (злочинний результат);

- визначення поняття «місце вчинення кримінального правопорушення» як території, на якій почато, продовжено, закінчено або припинено діяння (злочин);

- визначення поняття «місце вчинення кримінального правопорушення» як території, на якій почато, продовжено, закінчено або припинено діяння (злочин) або настав результат;

- визначення поняття «місце вчинення кримінального правопорушення» як території, на якій вчинено злочин;

- визначення поняття «місце вчинення кримінального правопорушення» як простору (території), на якому вчинено злочинне діяння;

- визначення поняття «місце вчинення кримінального правопорушення» як території, на якій вчинено діяння, або настали наслідки, або завершено чи припинено злочин [206, с. 39–52].

Згідно з частиною другою статті 6 КК України для того, щоб кримінальне правопорешення вважався вчиненим на території України, достатньо, щоб його було:

1) почато і закінчено на території України;

2) почато, продовжено і закінчено або припинено на території України;

3) почато на території України, а продовжено, закінчено або припинено за її межами;

4) почато і продовжено на території України, а закінчено або припинено за її межами;

5) почато на території України, продовжено за її межами, а закінчено або припинено знову на території України;

6) почато і продовжено за межами України, а закінчено або припинено на території України;

7) почато за межами України, продовжено на її території, а закінчено або припинено знову за межами України тощо [176, с. 30–31].

Відповідно до частини третьої статті 6 КК України кримінальне правопорушення вважається вчиненим на території України у разі, якщо: а) кримінальне правопорушення було почато, продовжено або закінчено на території України його виконавцем або хоча б одним із співвиконавців незалежно від їх загальної кількості – при простій формі співучасті, а також

при вчиненні злочину організованою групою чи злочинною організацією; б) виконавець (виконавці) кримінального правопорушення діяв за межами України, але принаймні один із його інших співучасників – організатор, підбурювач або посібник – діяв на території України – при співучасті з розподілом ролей [176, с. 31].

До цього, напевно, слід додати: якщо приготування і замах вчинено за межами України, а кримінальне правопрушення закінчено або злочинний результат настав на території України, це треба з'ясовувати відповідно до положень частини третьої статті 4 КК України стосовно незакінченого кримінального правопорушення (якщо кримінальне правопорушення було перервано на стадії готування чи замаху), одноактного кримінального правопорушення з формальним, у тому числі усіченим складом, кримінального правопорушення, який характеризується двома діями.

На думку Т. В. Родіонової, місце вчинення кримінального правопорушення і час вчинення кримінального правопорушення, будучи прив'язаними до території та моменту вчинення суб'єктом суспільно небезпечного діяння, поєднуються у просторово-часовому континуумі. Поняття «місце вчинення кримінального правопорушення» не можна ототожнювати з поняттям «місце закінчення кримінального правопорушення», так само, як поняття «час вчинення кримінального правопорушення» не можна ототожнювати з поняттям «час закінчення кримінального правопорушення». Річ у тім, що у кримінальних правопорушеннях з формальним складом вони співпадають, тоді як у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом – далеко не завжди. Так, ми можемо припустити наявність кримінального правопорушення з матеріальним складом, де діяння і наслідки відбуваються з дуже коротким проміжком і моментальним настанням смерті в разі вчинення вбивства. Тоді місце вчинення і місце закінчення кримінального правопорушення співпадають [206, с. 60–61].

Що ж стосується реального принципу дії кримінального закону в просторі, то він, як вже зазначалося, є засобом реалізації екстериторіальної державної юрисдикції, оскільки поширюється на кримінальні правопорушення, вчинені за межами України, що спрямовані проти інтересів України, проти прав і свобод громадян України. При цьому визначення місця вчинення кримінального правопорушення як вчиненого за межами України для поширення та розуміння дії реального принципу є обґрунтованим, оскільки саме таке формулювання охоплює, з одного боку, територію іноземних держав, а з іншого боку, дозволяє здійснювати кримінально-правову юрисдикцію України відносно всіх іноземних громадян і осіб без громадянства, які постійно не проживають в Україні, за вчинені ними за межами України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Разом з тим, не можна не погодитися з позицією окремих вчених, що, незважаючи на те, що частина перша статті 8 КК України побудована таким чином, що місце вчинення кримінального правопорушення (за межами України) є обов'язковою ознакою для реалізації реального принципу, проте місце вчинення кримінального правопорушення як правова категорія є затребуваною лише для реалізації територіального принципу, «оскільки місце вчинення з кримінального правопорушення є частиною концепції дії територіального принципу, то ми не бачимо ніяких підстав і причин, за якими ця правова категорія може бути затребувана для реалізації персонального, реального або універсального принципів дії кримінального закону в просторі, яким немає необхідності вдаватися до цієї конструкції для того, щоб національне кримінальне право могло бути застосоване до винного» [106, с. 12].

Справа в тому, що через прогрес технологій удосконалюються способи вчинення кримінального правопорушення, змінюється навіть характер самих криміально-протиправних діянь. Крім того, можливі ситуації, коли складні кримінально-протиправні дії мають місце одночасно на території різних

держав, це стосується, зокрема, кіберзлочинності, економічних кримінальних правопорушень транснаціональних корпорацій тощо.

При цьому, не викликає заперечень твердження, що місце вчинення кримінального правопорушення як основа територіального принципу дозволяє визначити місце вчинення кримінального правопорушення і за межами території держави, що дає підстави для застосування інших принципів, в тому числі і реального. Отже, встановлення місця вчинення кримінального правопорушення, при його скоєнні за межами території України, виступає важливим критерієм для з'ясування, чи підпадає вчинене діяння під дію реального принципу.

Крім того, тлумачення кримінально-правових норм не завжди буває достатньо для вирішення питання щодо визначення місця вчинення кримінального правопорушення.

Так, одні вчені вважають, що місце вчинення кримінального правопорушення означає місцезнаходження особи в момент вчинення нею злочину, незалежно від його стадій [206, с. 3], а також від часу і місця настання суспільно небезпечних наслідків; інші пропонують орієнтуватися на кримінальне законодавство держави, яка стала місцем припинення злочину [208, с. 97], що породжує протиріччя між інтересами тих держав, які постраждали в результаті вчиненого злочину, але не припинили його.

У рамках функціонування реального принципу дії кримінального закону є доцільним запропоноване дослідником Т. В. Родіоновою з'ясування певних обставини, що формують уявлення про кримінально-правове значення місця вчинення кримінального правопорушення у певних аспектах, таких як: 1) просторово-юрисдикційний (більшою мірою процесуальний) – встановлення території, де було вчинено злочин; 2) кримінально-політичний – вплив особливостей місця вчинення діяння на його криміналізацію або декриміналізацію (тобто істотне підвищення чи зменшення суспільної небезпеки чиненого залежно від певного місця, що дає підстави для визнання законодавцем відповідної поведінки злочином або правомірним вчинком); у

відповідному розумінні це стосується також пеналізації і депеналізації; 3) оцінка впливу особливостей місця вчинення діяння на визнання правомірного характеру поведінки особи (передусім стосується обставин, що виключають злочинність діяння); 4) оцінка впливу особливостей місця вчинення діяння на визнання його кримінальне правопорушення (значення особливостей місця вчинення злочину для його кваліфікації: місце вчинення кримінального правопорушення постає конститутивною ознакою основного складу злочину або ознакою кваліфікованого складу кримінального правопорушення); 5) функціонально-експлікативний, або аспект функціонального зв'язку особливостей місця вчинення кримінального правопорушення з іншими ознаками складу кримінального правопорушення, що слугує встановленню змісту цих ознак (наприклад, причинного зв'язку, вини); 6) диференційний, або аспект впливу особливостей місця вчинення кримінального правопорушення на розподіл обсягу відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення; 7) пенально-індивідуалізаційний, або аспект врахування особливостей місця вчинення кримінального правопорушення як чинника, що впливає на обрання заходу кримінально-правового впливу (виду та міри покарання), наприклад, певного компонента обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання [206, с. 4–5].

Але це не повинно бути підставою для максимального поширення при тлумаченні поняття «місце вчинення кримінального правопорушення». Так, одним з прикладів вільного розширювального розуміння цього терміна є так зване «правило прихованої екстратериторіальності» [57, с. 84] (коли за рахунок віддаленої, іноді фактично фіктивної прив'язки, діяння розглядається як юридично вчинене на території держави), будь-яке кримінальне правопорушення, вчинений за межами території такої держави, але такий, що має негативні наслідки (що може заподіяти шкоду) на території цієї держави, вважається вчиненим на її території. Формально будь-яке кримінальне правопорушення, відповідальність за який передбачена в кримінальному законодавстві певної держави, навіть в разі вчинення його за межами цієї

держави, передбачає або настання злочинних наслідків на її території, або потенційну можливість заподіяння шкоди інтересам цієї держави або її громадян. На думку вчених, така позиція веде до зміщення акцентів у бік розширювального тлумачення територіального принципу дії кримінального закону на шкоду дії принципам безпосереднім (а не прихованим, фіктивним): реальному та універсальному [152, с. 93]. Напевно, практичні труднощі в здійсненні юрисдикції щодо такого роду діянь і підштовхували до необхідності хоча б частково компенсувати її недолік дуже вільним тлумаченням територіального принципу з метою пристосувати останній для дієвої охорони держави від посягань не тільки зсередини, але і ззовні. Дослідник А. О. Макасєєва не виключає, що саме на цій основі і було сформовано вищезгадане правило, згідно з яким вчиненим на території держави визнається не тільки вчинене тут діяння, наслідки якого настали або мали настати за межами держави, але й вчинене за межами держави діяння, результат якого настав або ж повинен був настати на даній території [152, с. 94].

Крім того, застосування реального принципу вимагає не тільки визначення місця вчинення кримінального правопорушення, також необхідним є визначення кола осіб, якими вчиняються передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України. Для цього необхідно звернутися до з'ясування понять «іноземець» та «особа без громадянства, що не проживає постійно в Україні», оскільки саме вони визначені у статті 8 КК України в якості суб'єкта кримінального правопорушення.

Згідно з положеннями статті 1 Закону України від 18 січня 2001 року «Про громадянство України» іноземець визначається як «особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав», тоді як особа без громадянства – це «особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином» [195]. У Законі України від 22 вересня 2011 року «Про правовий статус іноземців та

осіб без громадянства» вони визначаються так само, але у більшості положень цього Закону мова йде про іноземців та осіб без громадянства, які з певних причин чи підстав тимчасово або постійно перебувають на території України [199]. Так само, у частині першій статті 26 Конституції України йдеться про іноземців і осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [124]. Відповідно, стаття 7 КК України має на увазі осіб без громадянства, що постійно проживають в Україні на підставі українських документів – посвідки на постійне проживання [137, с. 26].

Законом України від 13 травня 2014 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [193] статтю 8 КК України було доповнено частиною другою, згідно з якою іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з КК України, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-які кримінальн правопоруішення, передбачених у статтях 368, 368-3, 368-4, 369 і 369-2 КК України, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду. Таким чином, законодавець з метою реалізації антикорупційних заходів у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України доповнив коло осіб, на яких поширюється реальний принцип дії кримінального закону, коли через корупційні суспільно-небезпечні діяння заподіюється шкода правам і свободам громадян України або інтересам України, де б вони не вчинили такі кримінальні правопорушення, в тому числі за межами України.

Дещо ширше трактуються ці терміни у спеціальній літературі. Так, пропонується, що іноземні громадяни та особи без громадянства, що не проживають постійно в певній державі, які вчинили кримінальне правопорушення за межами цієї держави, підлягають кримінальній відповідальності за кримінальним законодавством цієї держави у випадках, якщо кримінальне правопорушення спрямований проти інтересів цієї держави, громадянина цієї держави, особи без громадянства, яка постійно проживає в цій державі або організації або громадського об'єднання цієї держави, якщо іноземні громадяни та особи без громадянства, що не проживають постійно в цій державі, не були засуджені в іноземній державі і притягуються до кримінальної відповідальності на території цієї держави [102, с. 19]. Зазначається, що «реальний принцип (принцип захисту) дії кримінального закону в просторі розширює можливості його екстериторіального застосування з метою захисту інтересів тієї чи іншої держави і її громадян. Відповідно до реального принципу держава має право притягнути до кримінальної відповідальності будь-яку особу незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення, але за умови, що ця особа виявиться у сфері її юрисдикції» [161, с. 63].

Російська дослідниця злочинності, вчиненої за межами держави, М. Г. Решняк наполягає на доповненні кримінального законодавства, зокрема, вказує, що «реальний принцип слід доповнити ... кримінальне правопорушення вчинене в іншій країні, може бути спрямоване не тільки проти інтересів Російської Федерації, громадянина Російської Федерації, особи без громадянства, яка постійно проживає в Російській Федерації а й ще альтернативно проти російської організації, громадського об'єднання або їх структурного підрозділу, зареєстрованих на території Російської Федерації» [203, с. 63]. Крім того, необхідно зазначити, що певною мірою ця проблема також вирішується на законодавчому рівні і в деяких зарубіжних джерелах, зокрема, це частина четверта параграфу 12 КК Норвегії [240, с. 31–32], стаття

4 КК Латвійської Республіки [248, с. 50–51], стаття 5 КК Республіки Болгарія [250, с. 29], стаття 2 КК Японії [262, с. 29].

Професор М. І. Хавронюк пропонує таке визначення: «Іноземцем визнається особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (чи підданим) іншої держави або держав. Іноземцем треба визнавати і колишнього громадянина України, громадянство якого було припинено внаслідок виходу з громадянства України, втрати громадянства України або за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Особою без громадянства, що не проживає постійно в Україні, є особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином і яка при цьому перебуває на території України тимчасово, без отримання посвідки на постійне проживання (транзитом, як турист, з метою тимчасового працевлаштування тощо), або взагалі ніколи не перебувала в Україні» [175, с. 34].

В подальшому професор М. І Хавронюк поширив перелік ознак особи без громадянства, що не проживає постійно в Україні як особи, «яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином і яка при цьому: а) проживає і перебуває за межами України; б) в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхала в Україну та тимчасово проживає на її території, тобто отримала посвідку на тимчасове проживання, якщо інше не встановлено законом, або тимчасово перебуває в Україні, тобто перебуває в Україні протягом дії візи або на період, установлений законодавством чи міжнародним договором України (транзитом, як біженець, як турист, з метою тимчасового працевлаштування тощо), або якщо строк її перебування на території України продовжений в установленому порядку; в) є нелегальним мігрантом» [176, с. 41].

Згідно зі статтею пункту 1 статті 1 Закону України від 08 липня 2011 року «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок

обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [192]. Тобто, в даному випадку можна погодитися з позицією професора М. І. Хавронюка про віднесення біженців як можливих суб'єктів застосування реального принципу дії кримінального закону. Однак в Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», фігурують також особа, яка потребує додаткового захисту (особа, яка не є біженцем відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 року і Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та цього Закону, але потребує захисту, оскільки така особа змушена була прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань) (п. 13 ст. 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»), та особи, які потребують тимчасового захисту (іноземці та особи без громадянства, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження) (п. 14 ст. 1 Закону

України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту») [192].

Звісно, якщо діяти відповідно до букви цього Закону, ці особи повинні знаходитися на території України, але ми ведемо мову про міжнародний статус таких осіб, тому можна було б говорити про застосування реального принципу дії кримінального закону до осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, що вчинили тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України за межами України.

Щодо нелегальних мігрантів, то Закон України від 22 вересня 2011 року «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», то пунктом 14 статті 1 цього Закону встановлюється, що нелегальний мігрант – це іноземець або особа без громадянства, які перетнули державний кордон поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску, але з уникненням прикордонного контролю і невідкладно не звернулися із заявою про надання статусу біженця чи отримання притулку в Україні, а також іноземець або особа без громадянства, які законно прибули в Україну, але після закінчення визначеного їм терміну перебування втратили підстави для подальшого перебування та ухиляються від виїзду з України. [199]. Так само, вести мову про застосування реального принципу дії кримінального закону до нелегальних мігрантів можливо, якщо вони вчинили тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України за межами України.

Окремої уваги потребує біпатрид – особа, яка є громадянином одночасно двох держав. У літературі зустрічається термін «подвійне громадянство», який вживається, щоб описати біпатризм. Але слід розрізняти біпатризм від «справжнього» подвійного громадянства, коли обидві держави визнають декілька громадянств однієї особи. Тобто людина, що має два громадянства не може називатися тією, що має подвійне громадянство, якщо кожна держава визнає її лише своїм громадянином. За великим рахунком, подвійне громадянство є результатом колізії законів про громадянство різних держав. Воно може виникнути, наприклад, при народженні дітей від батьків, що

мають різне громадянство, при натуралізації тощо. Законодавство України містить норми, що регулюють правовідносини подвійного громадянства. Так, статтею 2 Закону України від 18 січня 2001 року «Про громадянство України» передбачено: «Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України» [195].

Водночас такі факти можуть мати місце у випадках, коли інша держава не визнає своїм обов'язком повідомляти Україну про надання свого громадянства тій чи іншій особі. Якщо під час провадження кримінальної справи встановлено, що особа має, крім українського, ще й громадянство іншої держави, слід виходити із того, що набуття нею іноземного громадянства виключає її із числа громадян України (принцип єдиного громадянства) [176, с. 39].

Разом з тим, добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, згідно з частиною першою статті 19 Закону України «Про громадянство України», є підставою для припинення громадянства України [195]. Проте не слід це розцінювати як заборону подвійного громадянства, оскільки втрата громадянства України відбувається не автоматично з набуттям громадянства іншої держави, а виключно з дня видачі Указу Президента України про припинення громадянства щодо певної особи. Таким чином, твердження про заборону подвійного громадянства в Україні є помилковим.

Сучасне міжнародне право не містить єдиної загальновизнаної регламентації питань щодо подвійного громадянства. А тому можна виділити дві категорії таких договорів: про ліквідацію наслідків подвійного громадянства (при наданні дипломатичного захисту, виникненні питання про обов'язкову військову службу осіб з подвійним громадянством) і про ліквідацію та запобігання самого подвійного громадянства [42, с. 63].

Використовується також термін «множинне громадянство». Воно виникає у випадках:

а) при народженні дитини в країні, де діє «принцип крові», вона набуває громадянство своїх батьків, незалежно від місця свого народження; там, де діє «принцип ґрунту», — громадянства тієї держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків;

б) внаслідок шлюбу жінки з іноземцем, якщо законодавство її країни зберігає за нею громадянство, а законодавство країни чоловіка автоматично надає їй своє громадянство (приклади, США та Іспанія, ФРН та Ліберія);

в) при зміні громадянства шляхом натуралізації, якщо законодавство країни, громадянином якої була особа, не передбачає позбавлення громадянства в разі натуралізації його в іншій державі. Сучасне міжнародне право не знає єдиної загальновизнаної регламентації питань, що виникають у зв'язку з подвійним чи множинним громадянством. Більшість держав негативно ставиться до такого громадянства. В Україні за Конституцією, як вже зазначалося, також діє принцип єдиного громадянства. Водночас останнім часом спостерігається тенденція до лібералізації принципу громадянства (множинного) в міжнародному праві [120, с. 233]. Зокрема, відповідно до Європейської конвенції про громадянство від 06 листопада 1997 року держава-учасниця дозволяє громадянам автоматично набувати інше громадянство при одруженні, а дітям – при народженні. Конвенцією також передбачається важливе положення про те, що громадяни держави-учасниці, які мають інше громадянство, користуються на території держави-учасниці, де вони проживають, рівними правами та обов'язками з громадянами цієї держави. Винятки становлять лише деякі політичні права і виконання військового обов'язку [60].

Однак єдності щодо визначення суб'єкта реального принципу чинності кримінального закону у просторі на сьогодні у вчених-правників немає. Так, дослідник кіберзлочинності А. А. Комаров, аналізуючи дію реального принципу при вчиненні кримінального правопорушення у Інтернеті,

зауважує, що звужуються межі дії кримінальної відповідальності до суворо окресленого кола осіб: іноземні громадяни та особи без громадянства, що не проживають постійно в державі. А. А. Комаров вважає за необхідне використовувати формулювання «будь-яка особа, яка вчинила кримінальне правопорушення», спираючись на зарубіжний досвід формулювання і закріплення реального принципу, наприклад, у Німеччині [106, с. 17].

Окремим складним питанням є можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб за реальним принципом (як це має місце у деяких зарубіжних країнах), бо можуть виникнути реальні складності при дотриманні принципу non bis in idem (у разі, якщо посадові особи цієї юридичної особи виявляться на території держави за умови, що покарання за вчинене кримінальне правопорушення вони не понесли) [106, с. 17]. Дійсно, складно уявити можливість застосування до іноземних юридичних осіб положень розділу XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» Особливої частини КК України, враховуючи, що реалізація його положень є складною навіть стосовно вітчизняних юридичних осіб.

Існують також пропозиції взагалі відмовитися від необґрунтованого зрівнювання громадян держави і постійно проживаючих в цій державі осіб без громадянства. На думку дослідниці О. І. Фролової, всі апатриди, незалежно від їх проживання на території цієї держави, повинні бути прирівняні до іноземних громадян [267, с. 181].

Аналіз існуючих точок зору дає можливість відокремити певні категорії суб’єктів, на яких може бути поширена юрисдикція держави щодо реального принципу чинності кримінального закону у просторі. Це:

- іноземці – особи, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав (в тому числі, біпатриди, що не мають громадянства України, біженці-іноземці чи особи-іноземці, які потребують додаткового або тимчасового захисту, які не перебували в України на момент вчинення кримінального правопорушення) і які не проживають постійно на території України;

- особи без громадянства – особи, яких жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином (в тому числі, біженці без громадянства чи особи без громадянства, які потребують додаткового або тимчасового захисту, які не перебували в України на момент вчинення кримінального правопорушення) і які не проживають постійно на території України.

Важливою умовою застосування реального принципу чинності кримінального закону у просторі є умова, що громадяни іноземної держави чи особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні, не були засуджені в іноземній державі та притягнуті до кримінальної відповідальності на території України за той самий кримінальне правопорушення (ст. 2, 9 КК України).

Наступною змістовною складовою реального принципу є інтереси України та права і свободи громадян України, які постраждали в результаті вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів.

До недавнього часу у вітчизняному законодавстві було відсутнє нормативне закріплення поняття «інтереси України». Однак з прийняттям Закону України від 21 червня 2018 року «Про національну безпеку України» [198], в рамках створення та функціонування нової стратегії національної безпеки і оборони, визначенням цілей та основних засад державної політики, яка б гарантувала суспільству і кожному громадянину захист від загроз, було запропоновано визначення національних інтересів України як життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (п. 10 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України») [198].

Пункт 3 статті 3 Закону України «Про національну безпеку України» фундаментальними національними інтересами України визначає:

1) державний суверенітет і територіальну цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

При цьому державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо (ч. 4 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України») [198].

Загрози національній безпеці України визначені як явища, тенденції і чинники, що унеможливлюють чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України (п. 6 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України») [198].

Існує точка зору, що інтересами держави є інтереси особистості, суспільства та держави, що захищені від зовнішніх та внутрішніх загроз, а національна безпека є показником здатності суспільства і держави стримувати або усувати внутрішні і зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу, економічному розвиткові [49, с. 26], і така позиція є прийнятною з позиції нового Закону України «Про національну безпеку України» [198]. Окрім того, така юридична конструкція, як «внутрішні і зовнішні загрози», безумовно, охоплює широке коло усіх реальних та потенційних загроз національній безпеці України [125, с. 91].

Якщо виходити з поняття національної безпеки, що міститься в Законі України «Про національну безпеку України», стає зрозумілим, що дане розширювальне формулювання (з великою кількістю чітко невизначених, узагальнюючих термінів) в поєднанні з визначенням, яке міститься в частині першій статті 8 КК України, здебільшого не спрощує процес тлумачення і

правозастосування, а ускладнює його, адже реальний принцип, виходячи з положень Закону України «Про національну безпеку України», має досить широкі межі застосування цього принципу.

Отже, як зазначалося вище, фундаментальними національними інтересами України є державний суверенітет (незалежність державної влади від будь-якої іншої влади в середині країни та поза нею, що виражена в її винятковому, монопольному праві самостійно і вільно вирішувати всі свої справи) [15, с. 7] і територіальна цілісність (принцип міжнародного публічного права, згідно з яким територія держави є недоторканною від посягань з боку інших держав шляхом застосування військової сили або загрози силою) [67, с. 27], демократичний конституційний лад (встановлений Основним Законом порядок організації і функціонування інститутів держави і суспільства, система суспільних відносин, що гарантуються, забезпечуються і регулюються законами, прийнятими відповідно до Конституції) [123, с. 121], недопущення втручання у внутрішні справи України. Такі інтереси України є об'єктом кримінально-правової охорони розділу I КК України «Злочини проти основ національної безпеки України» (статті 109–114-1 КК України), розділу XIV «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» (статті 328–337 КК України). Певним чином, це суспільно-небезпечні діяння розділу IX «Злочини проти громадської безпеки», розділу XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів», розділу XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» та інші.

Також фундаментальним національним інтересом України виступає сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення. Це означає, що небезпека інтересам України може бути завдана через вчинення

злочинів, передбачених розділом VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», та інші суспільно небезпечні діяння економічної спрямованості.

Отже, певна невизначеність щодо змісту інтересів держави при реалізації реального принципу дії кримінального закону може викликати непорозуміння при застосуванні положень статті 8 КК України. Вчені-правники неодноразово наполягали на вирішенні цієї проблеми. Так, одні вважають, що при тлумаченні поняття «інтереси держави» виникають труднощі, оскільки з тексту закону незрозуміло, чи це оціночне поняття, чи таке, що має сувору логічну конструкцію [278, с. 127]. Інші стверджують, що необхідно вказати в законі, що реальний принцип повинен застосовуватися тільки при вчиненні злочинів проти основ конституційного ладу і безпеки держави чи перерахувати всі державні інтереси [128, с. 95].

Так само, це стосується наведеного у тексті статті 8 КК України формулювання про небезпеку правам та свободам громадян України. Конституція України містить положення про те, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність , недоторканність і безпека в Україні визначені як вища соціальна цінність, а права і свободи людини та їхня гарантія визначають сенс і спрямування діяльності держави. Затвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов’язком держави (ст. 3 Конституції України) [124].

Свобода людини – вихідне поняття у проблемі прав людини і громадянина. Розрізняють природні права людини, тобто пов'язані з самим її існуванням і розвитком, і набуті, що в основному характеризують соціально-політичний статус людини і громадянина (інститут громадянства, право на участь у вирішенні державних справ тощо). Звісна річ, за відсутності у людини свободи вона не може володіти і реально користуватися своїми правами. Саме свобода створює умови для реального набуття прав та їх реалізації, З іншого боку, права людини закріплюють і конкретизують можливість діяти в межах, установлених її правовим статусом. Свободу

людини визначають певні ознаки. Так, люди є вільними від народження, ніхто не має права порушувати їх природні права. До того ж у демократичному суспільстві саме держава є головним гарантом свободи людини. За своїм обсягом поняття «свобода людини» повно відображає принцип, закладений у статті 19 Конституції України, згідно з яким людина має право робити все, за винятком того, що прямо заборонено чинним законодавством. Свободу людини характеризує й принцип рівних правових можливостей, правового сприяння і правової охорони, що його закріплюють демократичні конституції, у тому числі й Конституція України [124].

Відповідно до Конституції України основне право громадянина – це його можливість здійснювати певні дії для задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, установлених державою і закріплених у Конституції та інших нормативно-правових актах. Насамперед, це ті права і свободи, які передбачено розділом ІІ Конституції України (право на життя, свободу, особисту недоторканність і недоторканність житла, таємницю листування та іншої кореспонденції, конфіденційність особистого і сімейного життя, об'єднання у громадські організації та політичні партії, проведення зборів, мітингів та інших масових акцій, працю, відпочинок, страйк, соціальний захист, житло, охорону здоров'я, а також право обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, доступу до державної та муніципальної служби, право власності, свобода пересування, свобода слова і думки, свобода совісті та інші). Крім того, права і свободи громадян встановлені й іншими, крім Основного, законами України. Кримінально-правова охорона тих чи інших прав і свобод людини та громадянина застосовується за наявності суспільної потреби у такій охороні [176, с. 8].

Цікавою і значною мірою справедливою є думка дослідника Н. Г. Іванова, який переконаний, що декларація політиків на тему «інтереси громадян є інтересами держави, на практиці залишається схоластикою і по суті нічого не виражає, тому на законодавчому рівні необхідно чітко

розділяти інтереси, які стосуються держави в цілому: її економічна стабільність, озброєність, економічна і політична безпека тощо та інтереси, які стосуються окремого громадянина (його честі та гідності, життя і здоров'я, майнові та фінансові відносини) [81, с. 41].

Деякі вчені пропонують розширити поняття інтересів держави і права і свободи громадян при застосуванні реального принципу, додатково включивши інтереси юридичних осіб [148, с. 45]. Вважаємо таку пропозицію надлишковою, яка може спричинити ще додаткові складнощі в реалізації положень статті 8 КК України.

Суттєвим критерієм для визначення випадків, коли є підстави для застосування реального принципу дії кримінального закону є формулювання у статті 8 КК України: «якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини».

Згідно зі статтею 12 КК України, злочини, в залежності від ступеня тяжкості поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Норму частини четвертої статті 12 КК України слід розуміти так, що тяжким злочином є злочин, за який : верхня межа основного покарання у виді штрафу перевищує десять тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, але не перевищує двадцять п'ять тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян (наприклад, тяжкими злочинами згідно із Законом від 15 листопада 2011 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [194] стали за цією ознакою злочини, передбачені частиною третьою статті 206, частиною третьою статті 212, частиною третьою статті 212-1, частиною третьою статті 224, частиною третьою статті 229, частиною другою статті 364-1, частиною другою статті 365-1, частиною четвертою статті 365-2, частиною четвертою статті 368-3, частиною четвертою статті ст. 368-4 КК України); верхня межа покарання у виді позбавлення волі перевищує п'ять років, але не перевищує десять років – незалежно від того, чи передбачено санкцією за цей злочин будь-яке інше

основне покарання, у тому числі штраф. Тяжким злочином вважається у тому числі злочин, за який санкцією статті (частини статті) передбачено основне покарання у виді штрафу, розмір якого перевищує двадцять п’ять тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, або позбавлення волі на строк не більше десяти років. Це випливає із правила, визначеного у частині шостій статті 12 КК України. Якщо ж санкцією статті (частини статті) за певний злочин передбачено основне покарання у виді штрафу, розмір якого не перевищує двадцять п’ять тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк понад десять років, то цей злочин вважається особливо тяжким злочином [176, с. 56].

Особливо тяжким злочином, відповідно до частини четвертої статті 12 КК України, є злочин, за який: верхня межа основного покарання у виді штрафу перевищує двадцять п’ять тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Наприклад, особливо тяжкими злочинами є злочини, передбачені частинами першою і другою статті 203-2, частиною другою статті 233 КК України, з цього – з урахуванням аксіоматичного і незаперечного по своїй суті положення, яке випливає з принципів справедливості і пропорційності покарання і згідно з яким за злочини більшого ступеня тяжкості, порівняно зі злочинами меншого ступеня тяжкості, має бути передбачене більш суворе покарання – випливає парадоксальний факт: зайняття гральним бізнесом, у тому числі без кваліфікуючих ознак, згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [194] трансформовано зі злочину невеликої тяжкості в особливо тяжкий злочин і при цьому визнано більш тяжким злочином, ніж, скажімо, дії, спрямовані на повалення конституційного ладу (ч. 1 ст. 109 КК України), або тяжке тілесне ушкодження, що вчинене шляхом мучення і спричинило смерть одного чи кількох потерпілих (ч. 2 ст. 121 КК України), або груповий розбій (ч. 2 ст. 187 КК України), або терористичний акт (ч. 1 ст. 258 КК України), або порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особою, яка

керує транспортним засобом, що спричинило загибель кількох осіб (ч. 3 ст. 286 КК України) тощо. Те саме стосується і злочину, передбаченого частиною другою статті 233 КК України – незаконна приватизація майна за кваліфікуючих обставин; верхня межа покарання у виді позбавлення волі перевищує десять років – незалежно від того, чи передбачено санкцією за цей злочин будь-яке інше основне покарання, у тому числі штраф; передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі [176, с. 56–57].

Окремо, у частині другій статті 8 КК України, вказуються кримінальні правопорушення, в разі вчинення яких може бути реалізований реальний принцип дії кримінального закону, зокрема, це передбачено у статтях 368, 368-3, 368-4, 369 і 369-2 КК України.

На нашу думку, екстратериторіальність є проміжною між територіальним та універсальним принципом, тоді як екстериторіальність є проміжною між територіальним та реальним принципами, коли реальний принцип виступає як виняток з територіального принципу.

Аналіз існуючих точок зору дає можливість відокремити певні категорії суб’єктів, на яких може бути поширена юрисдикція держави щодо реального принципу чинності кримінального закону у просторі. Це іноземці – особи, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав, так само біпатриди, що не мають громадянства України, біженці-іноземці чи особи-іноземці, які потребують додаткового або тимчасового захисту, які не перебували в України на момент вчинення кримінальні правопорушення і які не проживають постійно на території України; особи без громадянства – особи, яких жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином, так само біженці без громадянства чи особи без громадянства, які потребують додаткового або тимчасового захисту, які не перебували в України на момент вчинення кримінального правопорушення і які не проживають постійно на території України.

Важливою умовою застосування реального принципу чинності кримінального закону у просторі є умова, що громадяни іноземної держави чи особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні, не були засуджені в іноземній державі та притягнуті до кримінальної відповідальності на території України за те саме кримінальне правопорушення (ст. 2, 9 КК України).

Враховуючи наведені позиції та положення нового вітчизняного безпекового законодавства, пропонуємо під інтересами України, в контексті статті 8 КК України, вважати інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та територіальну цілісність України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України.

Під правами та свободами громадян України є комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, які мають природну сутність, є невід'ємними від індивіда і дозволяють кожному громадянину користуватися економічними й соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах.

Реальний принцип чинності кримінального закону в просторі – це право будь-якої держави реалізовувати свою екстериторіальну юрисдикцію стосовно іноземців або осіб без громадянства, які вчинили передбачені кримінальним законом цієї держави тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод її громадян або інтересів цієї держави.

Стосовно України реальний принцип чинності кримінального закону у просторі полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, і які за її межами вчинили передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти життєво важливих прав і свобод людини і громадянина України, інтересів суспільства і держави,

реалізація яких гарантує державний суверенітет та територіальну цілісність України, а також безпечні умови життєдіяльності і добробуту її громадян, захист від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру. Це є підставою для видачі в Україну осіб, які вчинили на території іншої держави передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини, що порушують права і свободи громадян України або інтереси України.

РОЗДІЛ 3
ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО І РЕАЛЬНОГО ПРИНЦИПІВ ЧИННОСТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОСТОРІ

3. 1. Нормативні та прикладні аспекти вдосконалення реалізації універсального і реального принципів чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі

Універсальний та реальний принципи відповідають загальновизнаним нормам і принципам міжнародного права, суть яких полягає в тому, що будь-яка держава має право карати діяння, які здійснені іноземцями за межами їх території і порушують кримінальні закони, якщо ці діяння роблять замах на основні права і свободи громадян або ставлять під загрозу безпеку держави.

Так, згідно із статтею 8 КК іноземці і особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні, які скоїли кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності відповідно до КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України, або здійснені ними злочини кваліфікуються як особливо тяжкі і направлені проти прав і свобод громадян України або проти інтересів України (реальний принцип) [131, с. 52].

Випадки, передбачені міжнародними договорами, передбачають, що:

а) вчинені злочини відносяться до міжнародних злочинів або злочинів міжнародного характеру;

б) згідно з міжнародними угодами України іноземець або особа без громадянства, що не проживають постійно в Україні та вчинили вказані злочини, не користуються імунітетом від кримінальної відповідальності і можуть бути видані Україні [132, с. 34].

Злочини міжнародного характеру в юридичній літературі називаються неоднаково: «міжнародні кримінальні злочини», «кримінальні злочини

міжнародного характеру», «конвенційні злочини» тощо. Але можна погодитися з думкою професора В. П. Панова: ці розбіжності носять суто термінологічний характер і перераховані назви фактично є синонімами.

Деякі із злочинів міжнародного характеру ще раніше аналізувались ученими як міжнародні, інші з'явилися тільки останнім часом, окремі модифікувалися, набули нових ознак.

Характерним для цих злочинів є те, що вони посягають на міждержавні інтереси, тобто мають міжнародний характер. Очевидним є те, що проти злочинів міжнародного характеру жодна держава світу не може самостійно вести боротьбу в силу особливостей цих протиправних діянь, що вчиняються на території різних країн. У багатьох випадках держави вже досягли згоди щодо співпраці у боротьбі зі злочинами міжнародного характеру шляхом укладення відповідних міжнародно-правових договорів [86, с. 101].

Ще на початку XX століття проблему міжнародних злочинів досліджували, зокрема, Н. Коркунов, Ф. Діст, Ф. Мартенс та інші вчені. До таких злочинів вони відносили прагнення одних держав до поневолення інших та всесвітнього панування, напад без оголошення війни та достатнього приводу.

Багато юристів висловлювали власні думки щодо визначення поняття міжнародних злочинів. Так, професор П. С. Ромашкін говорив, що ці злочини спрямовані на основи міжнародних відносин. Професор А. М. Трайнін міжнародні злочини називав злочинами проти людства. Дослідник М. Л. Лазарев зазначав, що вони посягають на незалежність кожного народу і мирні відносини між ними. Дослідник Д. Б. Левін такі злочини розглядав як посягання на свободу народів світу, інтереси всього прогресивного людства, основи міжнародного спілкування, права та інтереси всіх держав. Дослідник Л. А. Моджорян вказував, що вони є посяганнями на саме існування держави і нації.

Професор В. П. Панов зазначив, що міжнародними злочинами визнаються особливо небезпечні для людської цивілізації порушення

принципів і норм міжнародного права, які мають вирішальне значення для забезпечення миру, захисту особи та інтересів міжнародного співтовариства в цілому [187, с. 115].

Вперше перелік таких злочинів було запропоновано Статутом Нюрнберзького Міжнародного воєнного трибуналу 1945 року. У статті 6 Статуту до категорії міжнародних віднесено три групи злочинів проти людства:

1) злочини проти миру, а саме: планування, підготовка, розв'язування чи ведення агресивної війни в порушення міжнародних договорів, угод чи запевнень або участь у спільному плані чи змові, які спрямовуються на здійснення будь-якої із вищезазначених дій;

2) воєнні злочини, а саме: порушення законів чи звичаїв війни, в тому числі вбивства, тортури чи захоплення в рабство чи з іншою метою цивільного населення окупованої території, вбивства чи тортури військовополонених чи осіб, які знаходяться в морі, вбивства заручників, пограбування суспільної чи приватної власності, безглузді руйнування міст і сіл, розорення, що не виправдані воєнною необхідністю, та інші злочини;

3) злочини проти людства, а саме: вбивства, винищування, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до чи під час війни, або переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами з метою здійснення чи у зв'язку із будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були вчинені, чи ні.

Зазначена класифікація міжнародних злочинів мала велике значення як перший документ міжнародного кримінального права, спрямований на захист миру і безпеки людства.

Із часом класифікація ускладнювалася, зокрема, Конвенція про запобігання злочинності геноциду і покарання за нього 1948 року віднесла до категорії цих злочинів також геноцид. Цим поняттям визначалися дії, вчинені із наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну,

расову чи релігійну групу як таку.

Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 року та Додатковим протоколом I до них 1977 року було суттєво доповнено перелік воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

У 1968 році Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства назвала серед міжнародних злочинів злочини проти людства, вигнання в результаті збройного нападу чи окупації, нелюдські дії, які є наслідком політики апартеїду, а також геноциду.

Детально та обґрунтовано визначив цю групу злочинів професор І. І. Карпець. На його думку, це – діяння, передбачені міжнародними угодами (конвенціями), що не відносяться до злочинів проти людства, але посягають на нормальні відносини між державами, завдають шкоду мирному співробітництву в різних галузях суспільних відносин (економічних, соціально-культурних, майнових тощо), а також організаціям і громадянам, карані або згідно з нормами, встановленими у міжнародних угодах (конвенціях), ратифікованих в установленому порядку, або згідно з нормами національного кримінального законодавства згідно з цими угодами.

Доречно звернути увагу на деякі особливості злочинів, що розглядаються:

По-перше, відповідальність за злочини міжнародного характеру несуть фізичні особи.

По-друге, об’єктом злочинного посягання в даному випадку виступають нормальні відносини, міждержавне співробітництво, права людини та інші загальнолюдські цінності.

По-третє, кримінальна відповідальність за ці злочини міжнародного характеру настає за національними нормами кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства.

Треба зауважити, що за своїм характером, ступенем небезпеки і змістом злочини міжнародного характеру є неоднорідними, Цим пояснюється наявність різних підходів до переліку та класифікації таких діянь [160, с. 157].

Професор І. І. Карпець систематизував та виділив чотири групи злочинів міжнародного характеру.

Перша – злочини, що завдають шкоди мирному співробітництву і нормальному здійсненню міждержавних відносин. До них автор відносить тероризм і близькі за складом до цього злочину, такі як захоплення літаків, незаконну радіотрансляцію тощо.

Друга група – це злочини, що завдають шкоди міжнародному економічному і соціально-культурному розвитку. До них віднесені злочини, що завдають шкоду навколишньому середовищу, злочини проти національно-культурної спадщини народів у найрізноманітніших формах, контрабанду і нелегальну еміграцію, розповсюдження і торгівлю наркотиками, підробку грошей і цінних паперів та деякі інші,

Третя група – це злочини, що завдають шкоди особі, приватній, державній власності і моральним цінностям. До них можна віднести торгівлю людьми, піратство, розповсюдження порнографії і деякі інші злочини, щодо яких є міжнародні конвенції і угоди.

Четверта – інші злочини міжнародного характеру. До них можна віднести злочини, вчинені на борту повітряного судна, розрив чи пошкодження підводного кабелю, зіткнення морських суден і ненадання допомоги на морі [160, с. 158].

Однією з перших найбільш повно дослідила злочини, що посягають на міжнародний правопорядок і щодо яких на той час були укладені міжнародні угоди між державами, дослідник Л. Н. Галенська.

До таких злочинів вона віднесла: рабство, работоргівлю, інститути і звичаї, подібні їм; торгівлю жінками і дітьми; фальшування монет; розповсюдження порнографічних видань; незаконну торгівлю і вживання наркотиків; «піратське» радіомовлення; піратство; розрив чи пошкодження підводного кабелю; зіткнення морських суден і ненадання допомоги на морі; злочини, що вчиняються на борту повітряного судна.

Останнім часом перелік злочинів міжнародного характеру поповнюється.

Професор В. П. Панов, зокрема, зазначає, що при постійному зростанні міжнародної злочинності і невтішних прогнозах спеціалістів у цій галузі перелік злочинів міжнародного характеру не може бути вичерпним. Автор не виключає появи змін у їх якісних та кількісних характеристиках в умовах посилення нестабільності міждержавних відносин [187, с. 38].

Отже, в залежності від об'єкта злочинного посягання, ступеня міжнародної небезпеки та інших ознак В. П. Панов поділяє злочини міжнародного характеру на такі основні групи:

1. Злочини проти стабільності міжнародних відносин: міжнародний тероризм; захоплення заручників; захоплення літаків та інших повітряних транспортних засобів та інші діяння, вчинені на борту повітряного судна і в міжнародних аеропортах; розкрадання ядерного матеріалу; вербування, використання, фінансування і навчання найманців, а також участь найманця у воєнних діях: незаконна радіо- і телетрансляція; пропаганда війни.

2. Діяння, що завдають шкоди економічному, соціальному і культурному розвитку держав: фальшування монет; легалізація злочинних прибутків; незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин; контрабанда; нелегальна міграція і посягання на культурні цінності народів.

3. Злочинні посягання на особисті права людини: рабство, работоргівля; торгівля жінками, дітьми, експлуатація проституції третіми особами; розповсюдження порнографії; катування та інші жорстокі, нелюдські чи принижуючі гідність види ставлення і покарання, а також, передбачені в проекті Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, «систематичні і масові порушення прав людини», насильницькі зникнення та інші.

4. Злочини, вчинені у відкритому морі: піратство (морський розбій); розрив або пошкодження підводного кабелю чи трубопроводу; зіткнення морських суден; ненадання допомоги на морі; забруднення морського середовища шкідливими речовинами; порушення правового режиму континентального шельфу і спеціальної економічної зони; порушення встановлених правил морських промислів.

5. Воєнні злочини міжнародного характеру: застосування заборонених засобів і методів ведення війни; насильство над населенням у районі воєнних дій; незаконне носіння чи зловживання знаками Червоного Хреста і Червоного Напівмісяця; мародерство; погане поводження з військовополоненими; недбале виконання обов'язків щодо поранених і хворих військовополонених, вчинення дій. спрямованих на шкоду іншим військовополоненим [187, с. 39].

Отже, до цього часу чітких критеріїв, за якими ті чи інші діяння можна було б віднести до злочинів міжнародного характеру, все ще не вироблено. Дослідник Л. Н. Галенська справедливо зазначила, що такого роду багатосторонні договори, як правило, укладаються у випадках, коли злочинні діяння вчиняються на території декількох держав або на території, що не знаходиться під юрисдикцією ні однієї держави, що обумовлює зацікавленість декількох або багатьох суб'єктів; коли злочин носить тривалий характер, що не дозволяє визначити, на території якої держави він вчинений (кримінальне правопорушення, вчинені на борту повітряного судна); коли злочинні діяння ускладнені іноземним елементом, тобто є іноземці-співучасники, наслідки злочину, вчиненого за кордоном, настали на території даної держави тощо [39, с. 78].

Державами світу укладені угоди, об'єктом яких стали міждержавні відносини щодо визначення деяких протиправних діянь як злочинів міжнародного характеру. Держави співпрацюють у запобіганні таких діянь і покаранні за їх вчинення.

Україна, виконуючи свої міжнародні зобов'язання в галузі кримінального права, внесла суттєві зміни і доповнення до Кримінального кодексу, який набрав чинності з 1 вересня 2001 року.

Ці статті включені в КК України на підставі договорів, укладених ще СРСР, але оскільки Україна після проголошення незалежності стала правонаступником законодавства СРСР в частині, що не суперечить її національному законодавству і суверенітету, то і зараз такі норми КК можуть

застосовуватися на підставі космополітичного (універсального) принципу не тільки до громадян України і до осіб без громадянства, які постійно в ній проживають, але й до іноземних громадян і осіб без громадянства, які постійно в ній не проживають.

Універсальний принцип дії кримінального закону в просторі в сучасному звучанні розроблений наукою в період кінця XIX–початку XX ст. Сутність його полягає в тому, що «будь-яка держава може здійснювати свою юрисдикцію над будь-яким злочинцем, що знаходиться в її межах, незалежно від того, де і проти кого він вчинив злочин» [17, с. 23].

На початку процесу розвитку концепції універсального принципу дії кримінального закону в просторі актуальними були питання регулювання взаємовідносин між державами. Значним проміжним результатом цього процесу слід назвати прийняття в 1907 році тринадцяти Гаазьких конвенцій, що регулювали ведення воєн, найзначнішою з яких була Конвенція «Про закони і звичаї сухопутної війни».

Після лиха, завданого Першою світовою війною, прийшло усвідомлення необхідності не тільки введення військових дій у будь-які рамки, але й повної відмови від застосування сили при виникненні суперечок між державами. Це інституйований Пакт Бріана-Келлога (1928 р.), який проголосив злочином агресію однієї держави проти іншої (інших держав). При цьому визначення агресії дано не було.

У 1929 році була прийнята третя Женевська конвенція, спрямована на захист жертв війни.

Саме ці два документи (Пакт Бріана-Келлога і Женевська конвенція 1929 г.), а також Гаазька конвенції 1907 р послужили ідеологічними джерелами права при вирішенні питання про відповідальність головних військових злочинців періоду Другої світової війни. Перша в історії спроба кодифікації міжнародного кримінального права містилася в Статуті Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу (МВТ), прийнятому влітку 1945 року на дипломатичній конференції в Лондоні.

Принцип дії кримінального закону в просторі отримав новий зміст. Якщо раніше правозастосовуючим суб'єктом була конкретна держава, що імплементувала норми міжнародного кримінального права в національну правову систему, то в разі вирішення питання про покарання вищих посадових осіб гітлерівської Німеччини право застосовував спеціальний наддержавний судовий орган – Міжнародний військовий трибунал. Підготовка і проведення процесу, постанова вироку в ході роботи МВТ – це другий етап у розвитку універсального принципу дії кримінального закону в просторі.

Якщо до Першої світової війни основними питаннями були: а) усвідомлення злочинності агресивних воєн і декларація їх заборони (агресія – перший власне міжнародний злочин) і б) розробка основних «складів» військових злочинів, то після Другої світової війни було вирішено питання правозастосовуючого суб'єкта. Ним став трибунал ad hoc – Нюрнберзький міжнародний військовий трибунал.

У 1946 році був створений Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токійській) Певні проблеми щодо функціонування міжнародних судових установ були вирішені шляхом створення Міжнародного суду ООН на підставі її Статуту. За час своєї роботи він розглянув понад 70 справ у спорах між державами, в основному з приводу кордонів між ними. Спроби Сербії порушити процес проти ряду держав, які застосовували силу проти неї, в даному судовому органі закінчилися невдачею.

Паралельно з роботою Міжнародного суду ООН йшла розробка норм матеріального міжнародного кримінального права в рамках діяльності Комісії з міжнародного права при ООН. У 1954 році були підведені деякі підсумки роботи цієї комісії зі створення міжнародного кримінального кодексу, вони були визнані незадовільними, і діяльність вчених в цьому напрямку була заморожена. До питання про міжнародний кримінальний кодекс повернулися

вже в 1974 році, відновивши активну роботу Комісії з міжнародного права при ООН [169, с. 577].

Надалі процес реалізації універсального принципу дії кримінального закону в просторі розвивався за двома зазначеними напрямками: кодифікація міжнародного кримінального права з подальшою імплементацією в національні правові системи та інституційний розвиток вищевказаного принципу.

Суб'єктами злочину в даному випадку є іноземні громадяни та особи без громадянства, що не проживають постійно на території України; застосовуваний нормативний правовий акт – це імплементація міжнародного договору України, причому злочини можуть відноситися до міжнародного кримінального права і мати міжнародний характер; суб'єктом, який застосовує нормативний акт, є Україна; підставою застосування служить вчинення злочину поза межами України.

У світовій правовій практиці історично першою спробою реалізувати універсальний принцип дії кримінального закону в просторі в його сучасному звучанні була спроба притягнути до відповідальності німецького імператора Вільгельма II Гогенцоллерна за розв'язання Першої світової війни. Готувалися документи для проведення процесу, але він в силу ряду причин не відбувся.

У період між двома світовими війнами юридична наука узагальнила досвід і виробила механізм реалізації універсального принципу. Після Другої світової війни це вилилося в проведення двох міжнародних процесів над військовими злочинцями, які здійснили Нюрнберзький і Токійський трибунали.

Надалі кримінально-правова теорія і практика рухалися в напрямку створення і загальних, і спеціальних складів злочинів, що мають своїм об'єктом міжнародні інтереси.

У процесуальному плані розвиток пішов по лінії створення наднаціональних судових органів.

У 1993 році при ООН було створено Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії, який оперативно і досить ефективно зреагував на кризову ситуацію в цій країні [88, с. 218].

За час своєї роботи цей орган почав розгляд справ по Уганді, Демократичній республіці Конго, Центральноафриканській Республіці. В стадії прийняття до провадження розгляд ситуації в західній провінції Судану Дарфурі.

Компетенція Міжнародного кримінального суду обмежена такими питаннями: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини. Питання про включення до компетенції Міжнародного кримінального суду справ по агресії не вирішене, тому що не узгоджено саме поняття.

Можливо, що розробку змісту поняття «агресія» необхідно вести одночасно з виробленням норм, які містять обставини, що виключають оцінку діянь, зовні схожих на агресію, як злочинних.

В юридичному плані відмінність у змісті реалізації універсального принципу в сучасних умовах від початкового полягає у тому, що суб'єктом правозастосовчої практики є не конкретна держава, а наддержавний судовий орган, який створюється, або ad hoc – Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії і Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді, або діє на постійній основі – Міжнародний кримінальний суд на підставі Римського Статуту [205].

Для сучасної ситуації також характерна наявність досконалого матеріального кримінального права.

Тому в кримінальному процесі не варто застосовувати проблеми кримінального права post factum. Така ситуація має своїм результатом значний ефект загальної превенції по відношенню до більшості міжнародно визнаних злочинів проти миру і безпеки людства.

Подальші процеси глобалізації ставлять перед кримінальною наукою і практикою нові проблеми, головна з яких полягає в тому, як ефективно впливати на кримінальну ситуацію, якщо серед суб'єктів правозастосовчої

практики відсутній той, який реально домінує над рештою учасників процесу. Це незважаючи на значний вплив США і НАТО в політичному і військовому сенсі.

У політичному контексті ця проблема формулюється як проблема побудови багатополярного світу. Більш конкретно проблем кілька, і серед них такі, як: ісламський фундаменталізм, сепаратизм, соціально-економічні протиріччя, антиглобалізм і, звичайно, екологічні проблеми (глобальне потепління і виснаження природних ресурсів).

Універсальний принцип полягає в застосуванні національного кримінального закону до іноземних громадян і приватних осіб без громадянства, що знаходяться на території держави і які вчинили за її межами злочин, які посягають відповідно до міждержавних угод на міжнародний правопорядок. Цей принцип є винятком як із загального територіального принципу дії кримінального закону в просторі, так і з принципу громадянства. Суть його полягає в тому, що особи притягаються до кримінальної відповідальності будь-якими державами за своїм національним законодавством незалежно від того, де вчинено злочин і громадянами якої держави є злочинці. Застосування універсального принципу пов’язано, перш за все, з необхідністю боротьби з міжнародними злочинами і деякими злочинами міжнародного характеру, припинення яких є обов’язком держав, що беруть участь у відповідних конвенціях, і кримінальна відповідальність за які не обмежується ні територією, ні громадянством.

Ці критерії дають можливість будь-якій державі встановлювати юрисдикцію щодо осіб, кримінально протиправні діяння яких, маючи місце за її межами, не зачіпають прямо ні дану державу, ні її громадян [19, с. 95].

Проблема його дії полягає в тому, що раніше радянським кримінальним законодавством були встановлені «вельми обмежені межі дії кримінального закону щодо кримінально-протиправних діянь, вчинених за межами Союзу РСР іноземцями» [17, с. 185].

Цілісність і взаємопов’язаність сучасної цивілізації зумовили

необхідність правового регулювання на універсальній основі.

Міжнародне співробітництво в галузі захисту прав і основних свобод людини почало формуватися в період Другої світової війни в рамках держав антигітлерівської коаліції як реакція на брутальне порушення прав людини нацистською Німеччиною. У прийнятому в 1945 р Статуті ООН вперше в історії був зафіксований обов'язок співпраці у сфері прав людини на багатосторонній договірній основі [264].

Універсальний принцип дії кримінального закону в просторі випливає з міжнародно-правових зобов'язань України у сфері боротьби з міжнародною злочинністю. Цей принцип є результатом того, що «міждержавне співробітництво в області прав людини набуло універсального характеру» [274, с. 74].

Дослідник М. М. Мойсеєв вважає, що «припущення про якісь універсальні «права людини», однаково придатні для населення всієї планети, є такою ж ілюзією, як і уявлення про можливості однозначної інтерпретації уявлення про добро». ... Еталону не може бути в природі! Звісно ж, що спроба уніфікації поняття прав людини говорить лише про незрілість нашої планетарної цивілізації, або, краще сказати, – цивілізацій, нерозуміння того загального процесу самоорганізації, який визначає розвиток суспільства. Заперечуючи можливість уніфікації цього поняття, в той же час не заперечую, можливості і, більш того, необхідності існування деяких універсалій у відносинах між людьми, частиною яких є і права людини» [170, с. 37].

У статті 2 Загальної Декларації йдеться, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені нею. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь обмеженою у своєму суверенітеті [66]. Україна приєдналася до більшості універсальних міжнародних правових актів, прийнятих на основі Загальної декларації прав людини.

Дослідник С. С. Алексєєв вважає, що, з одного боку, правова основа – це право, яке досягло високого, мабуть, приголомшливого за своєю гуманістичною значущістю кордону – право людини як об'єктивної реальності (з піднесенням цього права людини, як це випливає зі справи Піночета, на «наддержавний» рівень, коли стверджується ідея універсальної юрисдикції – можливість дієвого правового захисту при порушенні прав людини незалежно від державних кордонів) [5, с. 92].

І в той же час – тривожна «інша сторона» даної ситуації. Це можливість довільного, в тому числі з опорою на збройне насильство, використання передових юридичних форм і що випливає звідси можливість серйозних негативних наслідків в тих випадках, коли начебто б обґрунтовано, знову «незалежно від державних кордонів», застосовуються жорсткі насильницькі заходи з благою метою – належним чином відреагувати на порушення прав і свобод людини, на факти геноциду, злочини проти людяності. А в зв'язку з цим – свого роду кульмінація драми права, новий «прорив» насильства в життя людей, до того ж під благообразним прикриттям правових категорій вищої юридичної значущості. Як це сталося в Югославії в 1999 році, коли НАТО, у відповідь на факти геноциду югославської влади, застосував збройні сили щодо суверенної держави [5, с. 93].

Серед науковців універсальну теорію підтримувало чимало авторів, серед яких Н. П. Даневський, М. Д. Сергієвський, М. С. Таганцев та інші. Професор Ф. Ф. Мартенс писав, що «кожна держава має право і зобов'язана карати завжди і всякого за вчинений ним злочин, без відношення до місця його вчинення і підданства злочинця, бо будь-який злочин є посяганням на загальний правовий порядок, що обіймає всі держави» [241, с. 117].

Універсальна теорія, без сумніву, стояла і стоїть на дуже піднесеній точці зору – універсального панування порядку і права. Однак до недавнього часу вона не мала під собою позитивного підґрунтя. Вона грішила проти основного положення міжнародного права, що не всі держави на земній кулі знаходяться між собою в правильному спілкуванні, і тому не можна їх

зобов'язувати переслідувати будь-яке порушення права. Справедливо оцінюючи недоліки цієї теорії на початку XX століття, професор Ф. Ф. Мартенс зазначив: «Не у всіх навіть цивілізованих народів існують тотожні кримінальні закони, і не все, що вважається злочинним в одній державі, буде незаконним у всіх інших. Та й по відношенню до загально карних діянь, як вбивство, крадіжка та ін. Не для кожної держави існує обов'язок суду над злочинцем. Покладемо, особа, біжить і ховається за кордоном. Якщо злочинець буде викритий, то може бути мова тільки про видачу його своїй держави і взагалі про надання останньому належної судової допомоги в переслідуванні винного. Тим часом, з універсальної точки зору держава повинна не тільки сприяти розкриттю злочину і його покаранню, а й виконувати обов'язки за іншого в сфері кримінального правосуддя» [157, с. 216].

Професор М. Д. Сергієвський розкриваючи сутність цього принципу, писав: «Колишня роз'єднаність держав і національностей в даний час віджила свій вік, і прагнення нового життя направляється до того, щоб замінити її ідеєю громадського інтересу, спрямованою щодо охорони загального порядку загальними силами. Виходячи від уявлення про таку спільність інтересів всіх народів щодо охорони порядку, теорія права може виставити принцип універсальної підсудності, зміст якого виражається афоризмом: всяке кримінально-протиправне діяння, де б і ким би воно вчинене не було, може бути судимим кожною державою, у владі якої виявиться злочинець» [214, с. 277].

Універсальна юрисдикція стала реалізовуватися в Україні лише з 1906 року, коли в статті 172 Уложення (в редакції 1885 р.) було внесено примітку. Відповідно до неї українські кримінальні закони стали поширюватися і на ті злочини, які скоювали іноземні піддані проти іноземних же підданих, за які винні іноземці підлягали осуду і піддавалися покаранню в Україні в силу укладених міжнародних договорів [161, с. 196].

Відродився же універсальний принцип, але вже в іншій якості, як

підстава для юрисдикції за передбачені міжнародними договорами злочини, які держави-учасники зобов'язалися припиняти незалежно від місця їх вчинення і громадянства винного в Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 року [19, с. 92].

У сучасних умовах для встановлення боротьби з міжнародними злочиними та злочинами міжнародного характеру значно частіше, ніж раніше, держави укладають міжнародні конвенції, що визначають караність окремих злочинів. Підписуючи такі конвенції, кожна держава бере на себе міжнародно-правове зобов'язання видати кримінальні закони.

Щоб визначити дію універсального принципу розглянемо можливість застосування кожної з перерахованих вище умов.

Під «особою, яка вчинила злочин», кримінальний закон розуміє громадян України, осіб без громадянства та іноземних громадян. Стосовно кримінальної відповідальності за універсальним принципом особа обов'язково має бути іноземним громадянином або апатридом, що не проживають постійно в Україні, за винятком дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які користуються імунітетом.

Нюрнберзький процес затвердив принцип кримінальної відповідальності окремих фізичних осіб за міжнародні злочини. У його вироку записано, що «злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними категоріями, і тільки шляхом покарання окремих осіб, які вчиняють такі злочини, можуть бути дотримані встановлення міжнародного права» [187, с. 40].

Відповідно до статті 13 проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства офіційний статус особи, яка вчинила злочин проти миру і безпеки людства, і, зокрема, той факт, що вона є главою держави або уряду, не звільняє її від кримінальної відповідальності [187, с. 40].

Відповідальності підлягають особи, які вчинили міжнародні злочини, незалежно від того, чи беруть участь держави, громадянами яких вони є, у відповідних конвенціях. Юридично ця норма заснована на тому, що

злочинність цих дій визнана міжнародним співтовариством і норми, спрямовані на боротьбу з ними, – імперативні норми міжнародного права.

У правовій літературі висловлена думка, що суб'єктами міжнародних злочинів можуть бути одночасно держави і фізичні особи: суб'єктами такого міжнародного злочину, як тероризм, є: виконавець – фізична особа, основний суб'єкт – держава – учасник міжнародних правовідносин.

У статті 5 проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, що називається «Відповідальність держав» говориться, що судове переслідування будь-якої особи за злочин проти миру і безпеки людства не звільняє державу від відповідальності за міжнародним правом за дію або бездіяльність [187, с. 41].

Для реалізації відповідальності за універсальним принципом необхідно, щоб міжнародний злочин було вчинено за межами України. У разі вчинення такого злочину в межах території України відповідальність настає на підставі територіального принципу дії кримінального закону в просторі.

У даний час міжнародними злочинами визнаються особливо небезпечні для людської цивілізації порушення принципів і норм міжнародного права, що мають основоположне значення для забезпечення миру, захисту особи і життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства в цілому [187, с. 42].

Женевські конвенції накладають на держав-учасниць обов'язок ввести в дію законодавство, необхідне для забезпечення ефективного кримінального покарання військових злочинців. Багато держав світу застосовували таке законодавство.

Злочини міжнародного характеру – протиправні діяння з наявністю іноземного елемента, вчинені, як правило, особою або групою осіб і порушують нормальний розвиток міжнародних відносин або створюють загрозу цьому розвитку. Вказані злочини найчастіше посягають на внутрішньодержавний, національний правопорядок. Одночасно вони зачіпають інтереси інших країн або міжнародного співтовариства,

підриваючи основи співробітництва держав та інші сторони міжнародних відносин [187, с. 43].

На сьогодні Україна ратифікувала десятки універсальних міжнародних договорів про боротьбу зі злочинами, що представляють міжнародну небезпеку. За вказані злочини встановлюється універсальна юрисдикція незалежно від місця його вчинення та громадянства злочинця.

Права людини стають діючим правом на глобальному, «наднаціональному», наддержавному рівні. Отже, права людини мають, скажімо так, універсальну юридичну силу, і тому з питань прав людини стверджується ідея універсальної юрисдикції. І головне – відповідно до пріоритетів міжнародного права кожна національна юридична система покликана будуватися відповідно до принципів і критеріїв права людини.

Можливо, що в найближчі роки юрисдикція щодо злочинів міжнародного характеру зміниться. Комісія міжнародного права ООН підготувала проект Статуту міжнародного кримінального суду, який буде мати силу міжнародного договору з юрисдикцією щодо розглянутих злочинів. Такий постійно діючий суд з обов'язковою юрисдикцією покликаний істотно підвищити рівень і ефективність боротьби з міжнародною злочинністю [205].

Керуючись принципами універсальності покарання за міжнародні злочини і незастосування до них терміну давності, в національних судах засуджуються особи незалежно від дотеперішніх принципів судової юрисдикції держави, і ніщо не заважає такому суду застосувати існуюче міжнародне право, встановлюючи за вчинені міжнародні злочини конкретні санкції. Таким чином, повинен буде діяти і міжнародний кримінальний суд.

Багато вчених і практичні працівники правоохоронних органів висловлюються за його створення. Дослідник Р. А. Каламкарян вважає, що ідея міжнародного суду має право на існування. Умовою його створення має бути згода держав і це, безсумнівно, сприяло б боротьбі з міжнародними злочинами [87, с. 69].

Однак не всі держави підтримують ідею створення такого кримінального

суду, вважаючи його знаряддям втручання у свої внутрішні справи. Тому в даний час основні проблеми в цьому плані вирішують національні правоохоронні органи, які діють відповідно до сучасних правових цінностей.

Обов'язковою умовою для притягнення до кримінальної відповідальності за універсальним принципом має бути знаходження особи, яка вчинила злочин, на території України. При цьому іноземні громадяни і особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні, можуть як законно, так і незаконно прибути і тимчасово проживати в межах української території. Незалежно від цього на них в повному обсязі поширюється дія українських кримінальних законів і настає відповідальність за злочини, вчинені поза межами України і передбачені міжнародними договорами України.

Іноземні громадяни та особи без громадянства, які вчинили злочин за кордоном і які зазнали там покарання, не можуть знову притягатися до відповідальності за законодавством України. Раніше в діючому кримінальному кодексі Української РСР та інших союзних республік було закріплено, що згідно з державним суверенітетом країни кримінальний закон іншої держави, а тим більше вирок іноземного суду не має ніякої обов'язкової сили для радянського суду.

Говорячи про це, професор Б. В. Волженкін вказував, що в сучасних умовах це положення є неприйнятним, перш за все, тому, що воно порушує відомий з давніх часів гуманістичний принцип неприпустимості подвійного покарання за один і той же злочин [37, с. 89].

Японському праву властиві територіальний принцип, принципи громадянства і захисту. Перший носить універсальний, два інших – виборчий характер. У 1987 році було зроблено доповнення інституту дії закону в просторі. Цей захід відображав потребу вдосконалити міжнародну систему боротьби із захопленнями і вбивствами дипломатів і з іншими актами тероризму, був відгуком на підготовку міждержавної угоди про запобігання злочинів проти міжнародно охоронюваних осіб (включаючи дипломатів)

[262].

КК ФРН в § 6 передбачає перелік злочинів (дев'ять пунктів), за які відповідальність настає незалежно від права місця вчинення діяння, які вчиняються за кордоном. Серед них такі злочини як: геноцид; торгівля людьми; злочини, пов'язані з ядерною енергією; напад на повітряне або річкове судно; незаконний збут наркотичних засобів; підробка грошей і цінних паперів та інші [25].

КК Франції 1993 року включає ряд статей, що передбачають відповідальність за злочини проти людства. Відповідно до ст. 213-5 цього КК до даних злочинів і призначених за них покарань не застосовують термін давності [261].

В частині 10 КПК Франції «Злочини, вчинені поза територією Республіки» міститься вісім статей, що регламентують компетенцію французьких юрисдикцій при застосуванні міжнародних конвенцій. Так, ст. 689-1 свідчить, що при застосуванні міжнародних конвенцій, зазначених у цих статтях, французькими юрисдикціями може проводитися кримінальне переслідування і судовий розгляд стосовно будь-якої особи, яка знаходиться на території Франції і винна у вчиненні поза територією Республіки одного із кримінально-протиправних діянь, названих в даних статтях. Положення цієї статті підлягають застосуванню при здійсненні замаху на ці кримінально-протиправні діяння в кожному випадку, коли такий замах є караним [261].

Процес універсалізації прав і основних свобод людини, під якою ми маємо на увазі узаконення певних свобод і прав, якими люди користуються незалежно від країни їх проживання, які гарантуються Міжнародним співтовариством і чиє дотримання обов'язкове для держав-членів ООН торкнувся і країн СНД [37, с. 90]. Остаточно подолавши невідповідність положення особи в цих країнах міжнародним стандартам в галузі прав людини, нові Конституції закріпили універсальний характер прав людини і громадянина.

Найбільш детальну та розгорнуту регламентацію формулювання

універсального принципу дії кримінального закону в просторі отримало в КК Республіки Білорусь. Так в ч. 3 ст. 6 записано, що Кодекс застосовується незалежно від кримінального права місця вчинення діяння щодо таких злочинів: 1) геноцид (стаття 127); 2) злочини проти безпеки людства (стаття 128); 3) виробництво, накопичення або розповсюдження заборонених засобів ведення війни (стаття 129); 4) екоцид (стаття 131); 5) застосування зброї масового ураження (стаття 134); 6) порушення законів і звичаїв війни (стаття 135); 7) злочинні порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів (стаття 136); 8) бездіяльність або віддання злочинного наказу під час збройного конфлікту (стаття 137); 9) інші злочини, здійснені поза межами Республіки Білорусь, підлягають переслідуванню на підставі обов'язкового для Республіки Білорусь міжнародного договору [134]. У результаті такого формулювання істотних уточнень і доповнень зазнав універсальний принцип дії кримінального закону в просторі [107, с. 19].

Кримінальний кодекс Латвії доповнений Главою першою – А, в якій всього три статті: 681 – злочини проти людства, геноцид; 682 – злочини проти миру; 683 – військові злочини. У статті 61 КК «Дія кримінального закону в часі щодо злочинів проти людства, геноциду, злочинів проти миру і військових злочинів» закріплено, що особи, які вчинили злочини проти людства, які здійснили геноцид, які вчинили злочини проти миру і військові злочини, підлягають покаранню незалежно від часу здійснення цих злочинів» [24, с. 32].

Процеси інтернаціоналізації злочинності, тобто зростання в ній питомої ваги іноземних і міжнародних елементів (вчинення злочину на території двох і більше держав, спроби злочинців сховатися від правосуддя або збути викрадене за кордоном тощо), об'єктивно зумовлюють необхідність розширення застосування українського кримінального закону за межами України на підставі універсального принципу.

У юридичній літературі неодноразово звертається увага на те, що для ефективної реалізації закону на будь-якому просторі необхідно не тільки

створити досконалі норми, але й забезпечити їх дію [156]. Очевидно, що основні принципи дії кримінального закону (територіальний, персональний) не в повній мірі здатні впоратися з цим завданням. Зокрема, щодо злочинів, вчинених проти інтересів своїх громадян, а також проти інтересів держави. Торкаючись подібних проблемних питань, хотілося б сказати, що свого часу (кінець XIX ст.) Realschutzprinzip (prinzipe de realite, prinzipe de defense) виступив з теоретичною моделлю, яка повинна була подолати недоліки вищевказаних принципів дії кримінального закону. Обґрунтовано таке оптимістичне закінчення було тим, що існування реального принципу направлено на реалізацію національного кримінального закону поза територією своєї держави. Про це говорить і чинна редакція статті 7 КК України, поширюючи його на злочини, вчинені «поза межами України», що мається на увазі як міжнародний простір. Разом з тим, акцент в кримінально-правових засобах захисту був явно перенесений на сам об'єкт злочину (сформульований конкретним національним правом), де б він не знаходився – всередині країни або ж за її межами. Мабуть, у зв'язку з цим він знайшов велику кількість прихильників серед юристів позаминулого століття як за кордоном, так і в державі: А. Вільфор; Е. Пессіна; К-Біндінг, Е. Белінга; П.П. Пусторослєв та інші [230]. На думку зазначених правознавців, будь-яка особа, де б вона свій злочин не вчинила, має нести кримінальну відповідальність перед державою, інтересам якої заподіяно шкоду. Власне кажучи, з цього випливає важлива для нашого випадку посилка: спочатку реальний принцип не знає прив'язки до конкретної території. Така проблема виникла пізніше, до початку минулого століття. По-перше, вона була обґрунтована практичною неможливістю реалізувати такий принцип дії кримінального закону. По-друге, в працях все тих же прихильників реального принципу спостерігалися невпинні спроби обґрунтувати його співвідносність з принципом територіальним, як єдино визнаним на той момент. Саме тому, реальний принцип і отримав виключно екстратериторіальні закріплення. Варто зауважити, що окремі радянські юристи: М. Д. Шаргородський,

Н. Д. Дурманов, А. Н. Трайнін, М. І. Блум, А. А. Тілле також виступали на підтримку реального принципу, незважаючи на те, що радянському кримінальному праву він був фактично чужий [17]. Однак їх принциповою позицією служила та підстава, що включення реального принципу в чинне кримінальне законодавство також лише заповнює недоліки вже існуючих – територіального та персонального принципів.

Отже, спочатку сформульований принцип «Realschutzprinzip» має на увазі безумовний примат національного кримінального права в будь-якій точці світу, в тому випадку, якщо під загрозу поставлені правоохоронювані інтереси конкретної держави. Теоретично межі кримінально-правової юрисдикції тут відсутні, чого не можна сказати про практичну сторону питання. Як правильно зазначив дослідник Р. Р. Хаснутдінов, мова тут йде про співвідношення законодавчої та виконавчої юрисдикції держави [268, с. 24]. Сам реальний принцип має в теорії права двояку назву. Багато криміналістів використовують термін – «принцип захисту»: захисту держави від ворожих посягань ззовні. Один з критиків реального принципу Фредерік Шварц (Friedrich Oskar Schwarze), як і багато його сучасників, навіть вважав, що наявність подібного положення в законодавстві Німеччини та інших європейських країн обґрунтовано виключно політичною волею, без достатніх доктринальних підстав [62, с. 31]. Сутність реального принципу полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні і вчинили злочини за її межами, підлягають відповідальності за чинним КК України у випадках, коли вони вчинили особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян або інтересів України. Реальний принцип ґрунтується на загальновизнаних нормах і принципах міжнародного права, згідно з якими будь-яка держава має право переслідувати осіб за діяння, що вчинені іноземцями за межами її території, але порушують її кримінальні закони і посягають на основні права і свободи її громадян або ставлять під загрозу інтереси держави. Застосування цього принципу можливе за умови, якщо іноземці чи особи без громадянства, які в Україні не проживають

постійно, не були засуджені в іноземній державі та притягуються до кримінальної відповідальності на території України (ст. 8 КК України). Наприклад, особа може бути притягнена до кримінальної відповідальності за вчинення вбивства громадянина України на території іншої держави або за вчинення на території іншої держави терористичного акту з метою провокації воєнного конфлікту між Україною та іншою державою тощо [176, с. 41].

У цілому при формулюванні даного принципу дії кримінального закону на передній план була висунута значущість об'єкта кримінально-правової охорони, інтереси захисту встановленого державою правопорядку від посягання ззовні. Це дає можливість подолати недосконаліть територіального та персонального принципів і забезпечує охорону інтересів держави, зокрема поза її межами, якщо мало місце посягання на них через кордон. Іншими словами, реальна дія кримінального закону забезпечує як захист об'єктів кримінально-правової охорони, що знаходяться в межах держави, так і їх захист незалежно від місця знаходження.

Проте, професор Ф. Ф. Мартенс наголошував на тому, що не можна визнати за державою ні права, ні обов'язку карати іноземців за всі злочини, вчинені на чужій території [157, с. 428].

Необхідно виходити з того принципу, що право це існує у держави тільки в тому випадку, якщо між нею і злочинною дією іноземця є які-небудь правові відносини. Такі відносини виявляються у двох випадках: 1) якщо іноземець вчинив за кордоном злочин проти державного порядку або прав країни, в межах якої він перебуває; 2) якщо злочин вчинено проти підданих цієї держави. У цих двох випадках право покарання існує.

З одного боку, реальний принцип заповнює прогалину територіального принципу та принципу громадянства, оскільки передбачає злочинність і караність вчиненого поза межами України діяння іноземців та осіб без громадянства, які постійно не проживають на території України. З іншого боку, колізія реального і територіального принципу іноземної держави, на території якої було вчинено злочин, а також принципу громадянства

іноземної держави, громадянин (підданий) якої скоїв поза межами своєї держави злочин проти інтересів України, вирішена в кримінальному кодексі України на користь реального.

Реальний принцип (принцип захисту) дії кримінального закону в просторі розширює можливості його екстериторіального застосування в цілях захисту інтересів України. Відповідно до цього принципу держава вправі притягнути до кримінальної відповідальності будь-яку особу, незалежно від місця вчинення злочину, але за умови, що така особа опиниться у сфері її юрисдикції [176, с. 42].

Законом України від 13 травня 2014 року № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» реальний принцип конкретизовано стосовно злочинів корупційної спрямованості, і стаття 8 КК України доповнена частиною другою, відповідно до якої іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-який із злочинів, передбачених у статтях 368, 368-3, 368-4, 369 і 369-2 КК, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду [193].

В одному із останніх підручників з кримінального права України професор В. І. Борисов вказує, що в частині другій статті 8 КК реальний принцип чинності кримінального закону в просторі «конкретизовано стосовно злочинів корупційної спрямованості» [176, с. 41].

На користь цієї тези начебто свідчить і п. 81 Пояснювальної записки до Конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 1999 року, в якому сказано, що «в основі підпункту «с» пункту 1 покладено як принцип захисту (національних інтересів), так і громадянства». Деякі вчені вважають, що

відсутні підстави ототожнювати положення частини другої статті 8 КК України з реальним принципом чинності кримінального закону в просторі, перш за все, тому, що останній поширюється на «злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України». За змістом же частини другої статті 8 КК України підлягають кримінальній відповідальності за відповідними положеннями КК іноземці та особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, за злочини, які можуть і не посягати на права і свободи громадян України або інтереси України. Наприклад, іноземець поза межами території України надає неправомірну вигоду громадянину України, що є службовою особою юридичної особи приватного права за законодавством іншої держави (посадовою особою міжнародної організації чи міжнародної судової установи). Положення частини другої статті 8 КК України поширює юрисдикцію України навіть на більш широке коло злочинів, аніж того вимагає Конвенція, але при цьому законодавець вийшов за рамки реального принципу (принципу захисту) як в розумінні частини першої статті 8 КК України, так і в розумінні Конвенції, та de facto запровадив у кримінальне право України новий принцип чинності кримінального закону в просторі, який умовно пропонується іменувати «антикорупційним» [68, с. 16].

Для того, щоб правильно застосовувати положення Закону України про кримінальну відповідальність, треба визначитися з такими поняттями, як: «випадки, передбачені міжнародним договором», «тяжкий або особливо тяжкий злочин», «злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України». Під випадками, передбаченими міжнародними договорами, розуміється те, що: 1) вчинені злочини належать до міжнародних злочинів або злочинів міжнародного характеру; 2) відповідно до міжнародних договорів України іноземець або особа без громадянства, яка не проживає постійно в Україні, які вчинили вказані злочини, не користуються імунітетом від кримінальної відповідальності і можуть бути видані.

Отже, за реальним принципом дії у просторі, іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочини, передбачені КК, за її межами, підлягають

в Україні відповідальності за КК України лише у випадках, коли: 1) це прямо передбачено міжнародними договорами; 2) вчинені ними злочини є тяжкими чи особливо тяжкими і спрямованими проти прав і свобод громадян України або проти інтересів України. Застосування реального принципу можливе за умови, якщо іноземці або особи без громадянства, які в Україні не проживають, не були засуджені в іноземній державі і притягаються до кримінальної відповідальності на території України [176, с. 41].

Реальний принцип являє собою засіб, що дозволяє усунути недоліки територіального та національного принципу, які повною мірою не можуть забезпечити охорону інтересів держави та її громадян від посягань на них із-за кордону і поза її межами. Його наявність забезпечує захист об'єктів, що знаходяться в межах держави та за її межами. Також він розширює можливості його екстериторіального застосування в цілях захисту інтересів тієї чи іншої держави, її громадян. Відповідно до цього принципу держава вправі притягнути до кримінальної відповідальності будь-яку особу, незалежно від місця вчинення злочину, але за умови, що вона виявиться у сфері її юрисдикції.

Таким чином, універсальний принцип чинності кримінального закону у просторі, незважаючи на його, переважно, конвенційний характер, має низку невизначеностей, пов'язаних з особливостями імплементації положень міжнародних нормативно-правових актів, процедурних питань реалізації цього принципу в національному законодавстві. Через те, що універсальний принцип є субсидіарним, він діє у тих випадках, коли фактично унеможливлене застосування територіального принципу та принципу громадянства. Змістовна та формальна недосконаліть регламентації універсального принципу, звичаєвий підхід у формулюванні міжнародних норм з необхідністю їх додаткового тлумачення веде до конкуренції між нормами міжнародного та національного права, а іноді й прямого конфлікту на міждержавному рівні. Механізм реалізації універсального принципу повинен бути побудований таким чином, щоб виключити можливість колізії

між різними видами юрисдикцій держав-учасниць при вчиненні кримінально-правового делікту, який потребує їх втручання. Це можливо через встановлення ієрархії юрисдикцій на підставі міжнародного та міждержавного узгодження змістовних та формалізованих засад реалізації універсального принципу чинності кримінального закону у просторі.

Це надасть можливість, при дотриманні матеріальних і процесуальних гарантій взаємодії міжнародних та національних систем слідства та правосуддя, які встановлюються нормами міжнародного кримінального права та Статутом Міжнародного кримінального суду, забезпечити невідворотність кримінальної відповідальності тих осіб, які вчинили злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку та інші злочини, за які можливість притягнення до відповідальності в Україні передбачена міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Реальний принцип фактично є засобом, що усуває недоліки інших принципів чинності кримінального закону в просторі, що дозволяє в повній мірі забезпечити захист інтересів не тільки держави Україна, а й українських громадян за кордоном, що свідчить про тісний взаємозв'язок реалізації даного принципу з інститутом екстрадиції. Однак кримінальне законодавство більшості країн нормативно закріплює заборону видачі своїх громадян, тому застосування реального принципу в певних випадках представляється проблематичним. Так, чинна редакція частини першої статті 8 КК України, через невизначеність своїх положень, розмиває межі застосування реального принципу чинності кримінального закону в просторі. Зокрема, більш прийнятним підходом було б забезпечення оптимальної конкретизації підстави застосування реального принципу шляхом наведення певного переліку злочинів, вчинення яких іноземними громадянами або особами без громадянства за межами її території дозволяло б застосувати реальний принцип чинності кримінального закону в просторі. Це злочини проти основ

національної безпеки України та злочини проти громадянина України, які охоплюються частинами четвертою та п’ятою статті 12 КК України.

Також слід погодитись з думкою, згідно з якою на практиці може виникнути проблема щодо застосування положень статті 8 КК України у зв’язку з тим, що поняття «громадяни» у цій нормі вжито у множині, адже це може призвести до виникнення негативних прецедентів у судовій практиці. Тому необхідно внесення змін до статті 8 КК України шляхом заміни слова «громадян» на слово «громадянина».

3. 2. *Реалізація універсального і реального принципів чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі при застосуванні законодавства щодо видачі осіб*

Кримінально-правове розуміння та юридичні підстави видачі та передачі особи, що обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, та особи, яка засуджена за вчинення кримінального правопорушення, закріплені у статті 10 КК України. У частині першій цієї статті законодавець відтворив положення частини другої статті 25 Конституції України щодо неприпустимості видачі Україною іншій державі своїх громадян [124]. Це положення відповідає загальновизнаному у світі принципу невидачі власних громадян, що відображено в багатьох міжнародних актах універсального, регіонального характеру з питань антикримінальної діяльності та співробітництва держав у даній сфері, зокрема, у статті 6 Європейської конвенції про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року [59], статті 4 Типової угоди про видачу від 14 грудня 1990 року, затвердженої Резолюцією 45/116 Генеральної Асамблеї Організації Об’єднаних Націй [201]. Також міжнародні стандарти видачі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (екстрадиції) знаходять своє втілення у Римському статуті Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року [205], Європейській конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року [58]; Берлінській конвенції про передачу осіб,

засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є, від 19 травня 1978 року [116] тощо. До того ж Україною вже ратифіковані Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року і Додаткові протоколи 1975 року та 1978 року до Конвенції, Європейська конвенція про передачу засуджених осіб 1983 року, Додатковий протокол 1997 року, укладено декілька десятків договорів з іншими державами. Порядок виконання цих конвенцій визначався на території України Інструкцією про порядок виконання європейських конвенцій з питань кримінального судочинства від 29 червня 1999 року [197] до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, який регулює ці питання у статтях 573–594 [140].

Проте, на думку вчених, таке відтворення слід вважати неповним, оскільки згідно із частиною першою статті 10 КК України не допускається видача громадян України лише для покладення на них кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені ними за межами України [32, с. 13–15]. Адже залежно від мети надання правової допомоги у формі видачі розрізняють такі її видові прояви:

1) видачу для покладення на особу кримінальної відповідальності;

2) видачу для приведення до виконання постановленого судом запитуючої держави і такого, що набрав законної сили, обвинувального вироку [213, с. 190].

На сьогоднішній день міждержавна практика сформувала дві основні правові моделі екстрадиції: європейську, яка об’єднує правові системи романо-германської правової сім’ї континентальної Європи, Латинської Америки, та американську, до якої входять правові системи сім’ї загального права [177, с. 302].

Треба зауважити, що питання про видачу, як правило, вирішуються з поєднанням територіального (місце вчинення діяння і місце перебування особи) і персонального (громадянство злочинця) принципів. Для держав з європейською моделлю екстрадиції вирішальним є персональний принцип

відповідальності, для держав з американською моделлю – територіальний принцип. Також особливістю європейської моделі екстрадиції є наявність сталої системи чітко визначених принципів, що сформувалися на основі загальноприйнятих норм кримінального права, які були узагальнені Європейської конвенцією про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року [59] та сформульовані у такі правила: подвійної кримінальності або тотожності (видача правопорушників здійснюється у зв'язку з правопорушеннями, які караються за законами запитуючої і запитуваної держав) (ч. 1 ст. 2 Конвенції); спеціалізації (відповідність діянь, за вчинення яких здійснюється видача, конкретним вимогам) (ч. 1 ст. 2 Конвенції); конкретності (видана особа може переслідуватися та засуджуватися тільки за злочин, за який вона була видана) (ст. 14 Конвенції); переконливості (держава, яка висунула вимогу про видачу, повинна надати переконливі докази вчинення злочину) (ст. 12 Конвенції); невидачі за вчинення політичних, військових (передбачені військовим правом і не є злочинами за звичайним кримінальним правом) та фінансових (пов'язані з податками, зборами, митом, валютою тощо) злочинів, крім передбачених міжнародними угодами випадків (статті 3, 4, 5 Конвенції); заборони подвійної відповідальності або non bis in idem (видача не здійснюється, якщо компетентні органи запитуваної держави проголосили остаточне рішення щодо відповідної особи у зв'язку зі злочином, за який вимагається видача; таке ж правило застосовується, якщо компетентні органи запитуваної держави ухвалили рішення або не порушувати, або припинити переслідування у зв'язку з таким самим злочином) (ст. 9 Конвенції); невидачі у зв'язку із закінченням строків давності кримінальної відповідальності та відбування покарання за законодавством запитуючої і запитуваної держав (ст. 10 Конвенції); невидачі власних громадян (держава має право відмовити у видачі своїх громадян, громадянство яких визначається під час ухвалення рішення щодо видачі злочинця) (ст. 6 Конвенції); невидачі в державу, що застосовує смертну кару (ст. 11 Конвенції) [59].

У взаємовідносинах її сторін Конвенція замінює положення будь-яких двосторонніх договорів, конвенцій або угод, які регулюють видачу між будь-якими сторонами Конвенції. Держави укладають між собою двосторонні або багатосторонні угоди для доповнення положень цієї Конвенції або сприяння застосуванню принципів, що в ній містяться [56, с. 637–658].

Якщо між двома або декількома сторонами цієї Конвенції видача правопорушників здійснюється на основі однакового законодавства, сторони можуть вільно регулювати свої взаємні відносини щодо видачі правопорушників винятково згідно з такою системою, незважаючи на положення цієї Конвенції. Наприклад, в Італії, Франції, за відсутності міжнародних договорів, національне право є достатньою підставою для видачі правопорушника [277, с. 302].

Взагалі, держави європейської моделі екстрадиції дотримуються правила невидачі власних громадян, крім випадків, передбачених міжнародними угодами, однак це не стосується міжнародної юрисдикції. І такі держави, як правило, включають певні норми про екстрадицію в національні конституції, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство; зокрема, Австрія, Німеччина, Швеція у прийнятих законах про видачу правопорушників деталізували конвенційні принципи та передбачили можливість відмови у видачі на підставі невідповідності судової системи запитуючої держави вимогам Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини від 04 листопада 1950 року [61].

Якщо виникають колізії між вимогами про видачу злочинця, питання вирішуються на власний розсуд держави, до якої вони звернені, тобто, якщо видача злочинця запитується одночасно декількома державами за одне й те ж діяння або за різні діяння, запитувана держава ухвалює своє рішення з урахуванням усіх обставин і особливо відносної серйозності та місця вчинення злочинів, дат надходження запитів, громадянства відповідної особи та можливості подальшої видачі злочинця іншій державі [277, с. 302].

Слід зауважити, що вітчизняні вчені-правники мають різні точки зору щодо правової природи видачі правопорушників. Зокрема, має місце позиція, що екстрадиція є інститутом виключно кримінально- процесуального права [13; 48]. Не заперечуючи значущості процедурного аспекту екстрадиції, наголосимо, що документально її репрезентовано в кількох правових галузях одночасно: її підстави, принципи, об'єкти, суб'єкти й інші елементи визначено кримінально-процесуальним, кримінальним, міжнародним, адміністративним, конституційним правом. Її практична реалізація без залучення комплексу різногалузевих приписів (як матеріально-правового, так і процедурного змісту) неможлива.

Однак, на нашу думку, екстрадиція, крім процедурних аспектів, з точки зору змісту її підстав, принципів, об'єктів, суб'єктів містить певні матеріально-правові елементи у конституційному кримінальному, адміністративному, міжнародному праві тощо.

Так, екстрадиція в міжнародному праві передбачає розгляд справи про відправлення злочинця на батьківщину навіть у тому випадку, якщо договір не підписаний. У цьому випадку приймаюча держава повинна надати певну послугу тій країні, яка згодна передати злочинця, тобто держава сама вирішує, чи варто здійснювати таку процедуру. І так у багатьох питаннях досі не вдалося сформувати систему екстрадиції універсального характеру. Тому головна роль у забезпеченні питання видачі злочинців зараз належить регіональним механізмам (Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року [59], або Міжамериканська конвенція про екстрадицію від 25 лютого 1981 року [284], або Конвенція Співдружності незалежних держав про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року [117] тощо) [79, с. 187].

При вирішенні питання про видачу тієї або іншої особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, необхідно враховувати всі можливі наслідки її екстрадиції, при цьому вивчити такі обставини: яка держава

направила запит про екстрадицію особи; чи існують у державі жорстокі, нелюдські або інші покарання; чи існують на території цієї держави міжнародні правозахисні організації; чи існують між запитуваною і запитуючою державою укладені двосторонні міжнародні договори про правову взаємодопомогу; вивчення світової практики співпраці з даними державами.

З'ясування зазначених обставин надає можливість правильного вирішення завдання екстрадиції особи, а так само недопущення застосування жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, покарань відносно цієї особи.

При виконанні екстрадиції осіб, які вчинили злочини, можуть виникнути питання, пов'язані із захистом її прав, у тому числі, що стосуються права на життя, здоров'я, права на свободу, права на повагу до гідності, право на свободу світогляду і віросповідання. Вони передбачені, зокрема, Конституцією України та низкою міжнародних договорів, що регулюють екстрадицію таким чином, щоб суди та органи виконавчої влади водночас враховували як права особи, яка видається, так і інтереси правового переслідування [124].

Існують певні умови, за яких можлива екстрадиція:

- зустрічна сторона гарантує збереження життя і здоров'я висланої особи(особливо ця умова актуальна в тому випадку, якщо в країні узаконена смертна кара);
- держава надала достатню кількість доказів вини переслідуваного;
- якщо підстав для екстрадиції немає, то людина не повинна переслідуватися або бути обмеженою у своїй свободі [59].

В екстрадиції може бути відмовлено у таких випадках:

- злочинець попросив політичного притулку і вважається біженцем;
- термін давності злочину вже минув;
- якщо особа, яка вчинила протиправне діяння, є громадянином країни, в якій вона ховається;

- якщо законних підстав для порушення кримінального провадження немає або ж до людини пред'являються претензії приватного характеру [59]. Так, підставою для відмови у видачі є політичні правопорушення. Видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким вона запитується, розглядається запитуваною стороною як політичне правопорушення або правопорушення, пов'язане з політичним правопорушенням. Таке ж правило застосовується, якщо запитувана сторона має достатньо підстав вважати, що запит про видачу правопорушника за вчинення звичайного кримінального правопорушення був зроблений з метою переслідування або покарання особи на підставі її раси, релігії, національної приналежності чи політичних переконань або що становище такої особи може бути погіршене з будь-якої з цих причин (пункти 1, 2 ст. 3 Європейської конвенцією про видачу правопорушників 1957 року) [59].

Частина перша статті 10 КК України містить заборону видавати іноземній державі громадянина України, в той час як у наступних її частинах законодавець виділяє, крім видачі, ще й передачу особи іншій державі. Під видачею в контексті положень частин другої та третьої указаної статті слід розуміти віддання Україною певної особи у сферу судової юрисдикції іншої держави (для притягнення до кримінальної відповідальності, віддання до суду), під передачею – віддання у сферу юрисдикції виконавської (для відбування покарання) [65, с. 96].

Видача Україною особи для приведення вироку, що набрав законної сили, до виконання у назві статті 10 КК України не отримала самостійної правової регламентації, адже потреба у видачі такого виду (з певними модифікаціями), може виникнути й у випадках покладення у запитуючій державі на особу кримінальної відповідальності із застосуванням щодо неї такого заходу кримінально-правового впливу, як умовне незастосування покарання (умовне засудження). Таким чином, зміст терміна «видача» у назві й тексті частини першої статті 10 КК України відрізняється від змісту, наданого йому в другій і третій її частинах. На це звертають увагу дослідники

кримінально-правових аспектів екстрадиції М. П. Свистуленко та А. А. Вознюк, які пропонують закріпити в кримінальному законі заборону здійснення нашою державою обох наведених видів екстрадиції щодо своїх громадян [213; 36]. На думку вчених-правників, спостерігається недотримання українським законодавцем вимог законодавчої техніки, оскільки зміст статті 10 КК України не відповідає її назві, яка не містить жодної згадки про передачу засуджених осіб. Щодо самої передачі засуджених осіб, то це, як уже зазначалося, окремий правовий інститут, нормами якого регулюються відносини, пов'язані із наданням засуджень до позбавлення волі особі можливості відбути у власному суспільстві, як правило, на території держави, громадянином якої вона є, призначене їй покарання. Більш того, закріплена у частині другій статті 10 КК України норма регламентує передачу іноземців, «які вчинили злочини на території України і засуджені за них на підставі цього Кодексу». У силу частини другої статті 6 КК України вчиненим на території України вважається злочин, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України (ч. 3 ст. 6 КК України). Це вказує на неповноту вирішення на рівні кримінального закону питання щодо кола суб'єктів, які можуть бути передані іншій державі для відбування покарання [213, с. 195].

Таким чином, дослідження сучасних вітчизняних вчених показали, що проблемними, з точки зору співвідношення універсального принципу чинності кримінального закону та екстрадиції, є питання щодо врахування в приписах КК України про екстрадицію положень міжнародно-правових документів про передачу Україною особи, яка вчинила злочин, в тому числі і власних громадян. Зокрема, при вчиненні міжнародних злочинів та злочинів міжнародного характеру держави у зв'язку зі спільною участю в підтриманні миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку покладають на себе обов'язки щодо співпраці з міжнародними судовими установами в частині

видачі цим установам з території України суб'єктів злочинів, в тому числі власних громадян, якщо вчинені ними злочини знаходяться у юрисдикції таких установ, і це повинно бути відображено в національному законодавстві.

Реальний принцип чинності кримінального закону в просторі дає змогу відповідним українським правоохоронним органам, за наявності належних підстав, заявляти клопотання про видачу Україні (екстрадицію) іноземців або осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, якщо вони вчинили передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України. Так само, реальний принцип дає змогу відмовити у видачі зазначених суб'єктів у разі звернення іноземної держави із запитом про видачу.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження методологічних, теоретичних та практичних аспектів універсального та реального принципів чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі дозволяє зробити такі висновки:

1. Принципи права є системоутворюючою, фундаментальною, універсальною категорією, яка визначає зміст і напрямки правового регулювання і поширюється на всіх суб'єктів права. Вони пов'язують між собою правову систему та учасників суспільних відносин з метою гармонізації інтересів громадян, суспільства і держави. Правові принципи поділяються на загальноправові, тобто властиві праву в цілому, і на галузеві, притаманні окремим галузям права, таким як принципи чинності кримінального закону в просторі, серед яких виділяють територіальний принцип, принцип громадянства, універсальний та реальний принципи. Ознаками цих галузевих принципів є їх об'єктивно-суб'єктивний, спеціально-юридичний, нормативний характер, фундаментальність та системність. Становлення інституту чинності кримінального закону в просторі в зарубіжному та у вітчизняному кримінальному праві зайняло тривалий період часу. Спочатку в основному існував персональний принцип, відповідно до якого, кожен підкорявся своїм законам, де б він не знаходився. Так, у період раннього середньовіччя сила кримінальних законів, як і законів взагалі, була задіяна не на певну територію, а на певну національність, і тому на території однієї і тієї ж держави на різні національності розповсюджували силу різні закони. Перші договори давньоруських князівств з сусідніми державами свідчать про закріплення в них принципу землі, згідно з яким кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення встановлювалася і наставала за нормами місця вчинення кримінального правопорушення. «Руська правда» Ярослава Мудрого відбила зростання князівської влади взагалі і територіальної юрисдикції зокрема.

В подальшому, відповідно до статті 179 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року піддані Російської імперії, що знаходилися поза межами держави, де вчинили злочин проти прав Державної влади своєї батьківщини або цілісності, безпеки держави, або ж у порушення прав одного або кількох із співвітчизників своїх, підлягали під дію цього Уложення. У випадках, коли іноземці вчиняли злочини проти Російської імперії за її межами, то вони підпадали під дії кримінального законодавства царської Росії. Значний внесок у розвиток просторової дії кримінально-правових норм зробило Кримінальне уложення 1903 року. В Уложенні закріплювалися відомі вже за колишніми законодавчими джерелами принципи дії кримінального закону в просторі: територіальний, персональний, реальний, видачі правопорушника (ст. 4-13 Кримінального уложення 1903 року). Вже за радянських часів у статті 3 КК УСРР 1927 року встановлювалося правило, згідно з яким за вчинені на території Союзу ССР кримінальні правопорушення громадяни союзних республік підлягали кримінальної відповідальності за законом місця вчинення кримінального правопорушення. Питання про кримінальну відповідальність іноземних громадян, які користуються правом екстериторіальності, вирішувалося не за загальним правилом, а кожен раз підлягало вирішенню дипломатичним шляхом (ст. 5 КК УСРР 1927 року). Кримінальний кодекс УРСР 1960 року передбачав, що громадяни України, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо вони притягнуті до кримінальної відповідальності або віддані до суду на території України. На тих же підставах несуть відповідальність перебуваючі в Україні особи без громадянства, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України. У 1983 році статтю 5 КК УРСР 1960 року доповнили частиною четвертою. Іноземні громадяни за кримінальні правопорушення, вчинені поза межами України, підлягали відповідальності за кримінальними законами України у випадках, передбачених міжнародними договорами. Чинне українське кримінальне законодавство зберегло спадковість при

закріпленні виключення територіального принципу, передбачивши, що питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які згідно з чинними законами і міжнародними угодами не підсудні в кримінальних справах радянським судовим установам на території Української РСР, вирішувалося дипломатичним шляхом. Щодо практики міжнародного співробітництва у боротьбі зі кримінальними правопорушеннями, що зачіпали інтереси декількох країн, то вона зародилась ще на Вселенських зборах XII-XIII століття, коли були визначені спільні заходи щодо боротьби з піратством, міжнародні договори у цій сфері почали інтенсивно укладатись лише у другій половині XIX століття. Свого часу Нюрнберзький процес затвердив універсальний принцип – принцип кримінальної відповідальності окремих фізичних осіб за міжнародні злочини. У міжнародному та національному праві особливістю універсального принципу є те, що відповідно до нього визначається злочинність і караність найбільш небезпечних міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру. При цьому не має значення місце вчинення злочину, громадянська належність винної особи. Відмінною рисою багатьох міжнародних актів, ратифікованих Україною, є наявність вимоги про встановлення своєї юрисдикції над злочином при реалізації реального принципу чинності кримінального закону у просторі. З аналізу міжнародно-правових договорів виходить, що міжнародна спільнота захищає не тільки державні інтереси, але й інтереси своїх громадян, організацій даної держави. Цей захист ще називається принципом пасивного громадянства і випливає з обов’язку держави захистити власних громадян та організації за кордоном. Проведене порівняльно-правове дослідження кримінального законодавства зарубіжних країн, в якому в різний спосіб закріплено універсальний та реальний принципи чинності кримінального закону в просторі, доводить, що кримінальне законодавство зарубіжних країн по-різному визначає коло тих діянь, які підпадають під дію цих принципів, способи їх законодавчого закріплення через перелікову фіксацію кримінальні

правопорушення, на які поширюють свою дію ці принципи, або рамкове закріплення з фіксацією лише об'єкта кримінально-правової охорони, або змішаний підхід з указівкою на конкретний перелік об'єктів, при посяганні на які можливо застосування зазначених принципів чинності кримінального закону в просторі. Це може відбуватися через фіксування універсального та реального принципів як самостійних, нормативно визначених, таких, що закріплюють право держави і її окремих громадян на захист своїх інтересів за межами територіальної юрисдикції кримінального закону цієї держави. Це вимагає від законодавця не тільки чіткого визначення кола інтересів, відносно яких вчиняється посягання, а й визначення кола діянь, на які універсальний та реальний принцип поширюються. Зокрема, змістовне наповнення та нормативне закріплення універсального та реального принципів у кримінальних законах країн романо-германської правової сім'ї (Франція, Німеччина, Італія, Польща, країни колишнього СРСР) відрізняється відносною тотожністю формулювання цих принципів, що, вочевидь, обумовлено історичною спільністю розвитку цих кримінально-правових субінститутів у цих країнах, подібністю у формуванні державної політики щодо дії власних законів за межами держави та єдністю європейської та міжнародно-правової нормативної бази. Разом з тим, це не виключає значних відмінностей у формулюванні конкретних норм, в яких безпосередньо викладено положення про чинність кримінального закону в просторі. Це пов'язано з особливостями законодавчої техніки, національними правовими традиціями, визначеністю та легітимністю у певних державах загальних принципів права. Зокрема, це виражається в тому, що в кримінальних законах деяких держав (Білорусь, Казахстан) шляхом застосування міжнародного та реального принципів формально захищаються лише державні інтереси, тоді як у більшості країн романо-германської правової сім'ї ці принципи стоять на захисті як інтересів цих держав, так і їх окремих громадян (Німеччина, Франція, Польща, Вірменія, Молдова, Таджикистан, Україна).

В інших державах, зокрема у країнах англосаксонської правової сім'ї, універсальний та реальний принципи за рахунок специфіки законодавчої техніки та правової традиції кримінально-правий захист державних інтересів та інтересів своїх громадян забезпечується шляхом розширювального тлумачення цих принципів суддями та іншими правоохоронними органами. Крім того, наявність федерального законодавства та законодавства окремих штатів США ускладнює єдність у питаннях застосування цих принципів, особливо це показово на прикладі реального принципу чинності кримінального закону в просторі, який судами США застосовується значно рідше, ніж у країнах континентальної Європи. Тобто, найбільш спірним для реалізації екстериторіальної юрисдикції вченими-дослідниками з США визначається пасивний персональний принцип. Універсальний та реальний принципи знайшли своє закріплення і в кримінальному законодавстві країн мусульманського права, далекосхідної, а також змішаної правових сімей. Але, як правило, захищаються тільки інтереси держави, а пасивний персональний принцип не знаходить свого вираження (наприклад, у Ісламській Республіці Іран). Однак формування загального міжнародно-правового та міждержавного законодавства щодо екстратериторіальної та екстериторіальної юрисдикції законів дає надію на поступове зближення кримінального законодавства різних правових систем в питаннях застосування універсального та реального принципів чинності кримінального закону у просторі.

2. На нашу думку, екстратериторіальність є проміжною між територіальним та універсальним принципом, тоді як екстериторіальність є проміжною між територіальним та реальним принципами, коли реальний принцип виступає як виняток з територіального принципу. Універсальний (космополітичний) принцип чинності кримінального закону в просторі – це право держав-учасниць міжнародних договорів (конвенцій) реалізовувати екстратериторіальну юрисдикцію стосовно іноземців або осіб без громадянства, які вчинили міжнародні злочини або злочини міжнародного

характеру, що посягають на інтереси декількох держав чи міжнародного співтовариства. Стосовно України універсальний принцип чинності кримінального закону в просторі полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України у випадках, передбачених чинними міжнародними договорами, учасником яких є Україна та на підставі яких до КК України внесено відповідні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини, які посягають на систему та порядок охоронюваних міжнародним законодавством суспільних відносин, що забезпечують мирне співіснування держав, дотримання правил міжнародного спілкування, ведення збройних конфліктів, а також на міжнародні гарантії безпеки національних, расових, релігійних груп та людства в цілому. Це є підставою для видачі в Україну осіб, які вчинили на території іншої держави тяжкі або особливо тяжкі злочини, що порушують інтереси України. Аналіз існуючих точок зору дає можливість відокремити певні категорії суб'єктів, на яких може бути поширена юрисдикція держави щодо реального принципу чинності кримінального закону в просторі. Це іноземці – особи, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав, так само біпатриди, що не мають громадянства України, біженці-іноземці чи особи-іноземці, які потребують додаткового або тимчасового захисту, які не перебували в України на момент вчинення кримінального правопорушення, і які не проживають постійно на території України; особи без громадянства – особи, яких жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином, так само біженці без громадянства чи особи без громадянства, які потребують додаткового або тимчасового захисту, які не перебували в України на момент вчинення кримінального правопорушення, і які не проживають постійно на території України. Важливою умовою застосування реального принципу чинності кримінального закону у просторі є умова, що громадяни іноземної держави чи особи без громадянства, які не

проживають постійно в Україні, не були засуджені в іноземній державі та притягнуті до кримінальної відповідальності на території України за той самий злочин (ст. 2, 9 КК України). Враховуючи наведені позиції та положення нового вітчизняного безпекового законодавства пропонуємо під інтересами України, в контексті статті 8 КК України, вважати інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та територіальну цілісність України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру, які можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. Під правами та свободами громадян України розуміється комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, які мають природну сутність, є невід'ємними від індивіда і дозволяють кожному громадянину користуватися економічними й соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах. Реальний принцип чинності кримінального закону у просторі – це право будь-якої держави реалізовувати свою екстериторіальну юрисдикцію стосовно іноземців або осіб без громадянства, якщо вони вчинили передбачені кримінальним законом цієї держави тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод її громадян або інтересів цієї держави. Стосовно України реальний принцип чинності кримінального закону в просторі полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні і вчинили за її межами передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти життєво важливих прав і свобод людини і громадянина України, інтересів суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет та територіальну цілісність України, а також безпечні умови життєдіяльності і добробуту її громадян, захист від реальних і потенційних загроз воєнного чи невоєнного характеру. Це є підставою для видачі в Україну осіб, які вчинили на території іншої держави передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини, що

порушують права і свободи громадян України або інтереси України. 3. Універсальний принцип чинності кримінального закону в просторі, незважаючи на його переважно конвенційний характер, має низку невизначеностей, пов'язаних з особливостями імплементації положень міжнародних нормативно-правових актів, процедурних питань реалізації цього принципу в національному законодавстві. Через те, що універсальний принцип є субсидіарним, він діє у тих випадках, коли фактично унеможливлене застосування територіального принципу та принципу громадянства. Змістовна та формальна недосконаліть регламентації універсального принципу, звичаєвий підхід у формулюванні міжнародних норм з необхідністю їх додаткового тлумачення веде до конкуренції між нормами міжнародного та національного права, а іноді й прямого конфлікту на міждержавному рівні. Механізм реалізації універсального принципу повинен бути побудований таким чином, щоб виключити можливість колізії між різними видами юрисдикцій держав-учасниць при вчиненні кримінально-правового делікту, який потребує їх втручання. Це можливо через встановлення ієрархії юрисдикцій на підставі міжнародного та міждержавного узгодження змістовних та формалізованих засад реалізації універсального принципу чинності кримінального закону в просторі. Це надасть можливість, при дотриманні матеріальних і процесуальних гарантій взаємодії міжнародних та національних систем слідства та правосуддя, які встановлюються нормами міжнародного кримінального права та Статутом Міжнародного кримінального суду, забезпечити невідворотність кримінальної відповідальності тих осіб, які вчинили злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку та інші злочини, за які можливість притягнення до відповідальності в Україні передбачена міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Реальний принцип фактично є засобом, що усуває недоліки інших принципів чинності кримінального закону в просторі, що дозволяє повною мірою забезпечити захист інтересів не тільки держави Україна, а й

українських громадян за кордоном, що свідчить про тісний взаємозв'язок реалізації даного принципу з інститутом екстрадиції. Однак кримінальне законодавство більшості країн нормативно закріплює заборону видачі своїх громадян, тому застосування реального принципу в певних випадках представляється проблематичним. Так, чинна редакція частини першої статті 8 КК України, через невизначеність своїх положень, розмиває межі застосування реального принципу чинності кримінального закону в просторі. Зокрема, більш прийнятним підходом було б забезпечення оптимальної конкретизації підстави застосування реального принципу шляхом наведення певного переліку кримінальних правопорушень, вчинення яких іноземними громадянами або особами без громадянства за межами її території дозволяло б застосувати реальний принцип чинності кримінального закону в просторі. Це злочини проти основ національної безпеки України та злочини проти громадянина України, які охоплюються частинами четвертою та п'ятою статті 12 КК України. Також, слід погодитись з думкою, згідно з якою на практиці може виникнути проблема щодо застосування положень статті 8 КК України у зв'язку з тим, що поняття «громадяни» у цій нормі вжито у множині, адже це може призвести до виникнення негативних прецедентів у судовій практиці. Тому необхідно внесення змін до статті 8 КК України шляхом заміни слова «громадян» на слово «громадянина». Дослідження сучасних вітчизняних вчених показали, що проблемними, з точки зору співвідношення універсального принципу чинності кримінального закону та екстрадиції, є питання щодо врахування в приписах КК України про екстрадицію положень міжнародно-правових документів про передачу Україною особи, яка вчинила злочин, в тому числі і власних громадян. Зокрема, при вчиненні міжнародних злочинів та злочинів міжнародного характеру держави у зв'язку зі спільною участю в підтриманні миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку покладають на себе обов'язки щодо співпраці з міжнародними судовими установами в частині видачі цим установам з території України суб'єктів злочинів, у тому числі власних

громадян, якщо вчинені ними злочини знаходяться у юрисдикції таких установ, і це повинно бути відображено у національному законодавстві. Реальний принцип чинності кримінального закону в просторі дає змогу відповідним українським правоохоронним органам, за наявності належних підстав, заявляти клопотання про видачу Україні (екстрадицію) іноземців або осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, якщо вони вчинили передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України. Так само, реальний принцип дає змогу відмовити у видачі зазначених суб'єктів у разі звернення іноземної держави із запитом про видачу.

На підставі викладених положень і висновків пропонуються зміни до чинного Кримінального кодексу України:

1. Частину першу статті 8 КК України «Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України» слід викласти в такій редакції:

«Стаття 8. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України

1. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом, якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами, або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадянина України».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашидзе А. Х., Васильев Ю. Г. Институт экстрадиции в современном международном праве. *Международное публичное право*. 2003. № 3. С. 3–14.

2. Актуальные проблемы уголовного права. Часть Общая: учебник для магистрантов / под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай. Москва : Издательство Проспект, 2015. 188 с.

3. Александров Ю. В., Клименко В. А. Кримінальне право України: Заг. частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2004. 328 с.

4. Алексеев С. С. Проблемы теории права. Свердловск, 1972. 396 с.

5. Алексеев С. С. Теория права: поиск новых подходов. Учебное пособие, Екатеринбург : Издательство АМБ. 2000. 250 с.

6. Антологія української юридичної думки : в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. Історія держави і права України : Руська Правда: Т. 2. 2002. 592 с.

7. Арендаренко А. В. Принцип социальной справедливости в уголовном праве Российской Федерации. Теоретико-правовые аспекты: монография. Москва : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2009. 359 с.

8. Барнашов А. М. Общепризнанные принципы и нормы международного права и взаимодействие с нормами российского законодательства. *Общепризнанные принципы и нормы международного права, международные договоры в практике конституционного правосудия*: материалы Всерос. совещ., Москва, 24 дек. 2002 г. / под. ред.

М. А. Митюкова, С. В. Кабышева, В. К. Бобровой, А. В. Сычевой. Москва : Международ. отношения, 2004. С. 62-69.

9. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. – Москва :. ИНФА-М, 2004. 184 с.

10. Белякович Е. В. Пространственное действие правовых норм : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ом. гос. ун-т им. Ф.М. Достоевского. Иркутск, 2009. 186 с.

11. Березняк В. С. Актуальні питання екстрадиції осіб, які вчинили злочин. *Юридична наука та правоохоронна діяльність* : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. молодих учених, Дніпропетровськ, 18 травня 2005 р. Вип. 6. Дніпропетровськ, 2005. С. 159–162.

12. Березняк В. С. Функції та принципи інституту екстрадиції: поняття і ознаки. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. № 2. С. 320–325.

13. Березняк В. С. Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

14. Берман Г. Д. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва : ИНФРА-М, 1994. 592 с.

15. Бєлєвцева В. Державний суверенітет, його ознаки та властивості. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 7–10.

16. Блищенко И.П. Дипломатическое право: учеб. пособие. 2-е изд., испр., и доп. Москва : Высш. шк., 1990. 287 с.

17. Блум М. И. Действие советского уголовного закона в пространстве. Рига : Изд-во Латв. ун-та, 1974. 262 с.

18. Бойцов А. И. Выдача преступников. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 795 с.

19. Бойцов А. И. Действие уголовного закона во времени и пространстве. – Санкт-Петербург : Изд.-во СПбГУ, 1995. 257 с.

20. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ИНФРА-М, 2002. 703 с.

21. Броневицька О. М. Кримінально-правова юрисдикція України згідно з принципом пріоритету міжнародних договорів. Юридичні і політичні науки. 2011. Вип. 51 . С. 553–561.

22. Броневицька О. М. Кримінально-правова юрисдикція України згідно з принципом пріоритету міжнародних договорів. Держава і право: зб. наук, праць. *Юридичні і політичні науки*. 2011. Вип. 51. С. 553–560.

23. Бугоменский М. В. Значение международно-правовой юрисдикции в борьбе с организованной преступностью. *Збірник наукових праць Харківського Центру з вивчення організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні*. Вип. 2. Харків : Право, 2001. С. 48–67.

24. Бунин О. Ю. Справедливость уголовного закона. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки»*. Том 26 (65). 2013. № 2-2. С. 257–265.

25. Бурганов Р. С. Принципы уголовного права и принципы назначения наказания : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2006. 22 с.

26. Валеев Р. М. Выдача преступников в современном международном праве (некоторые вопросы теории и практики). Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1976. 126 с.

27. Василенко В. А. Ответственность государства за международные правонарушения. Киев : Вища шк., 1976. 267 с.

28. Васильев А. М. О правовых идеях-принципах. *Советское государство и право*. 1975. № 3. С. 11–18.

29. Васильев Ю. Г. Региональные системы института выдачи преступников (экстрадиции). *Право и политика*. 2002. № 10. С. 96–109.

30. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. Станом на вересень 2011 р. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 320 с.

31. Вечерова Є. М. Принципи кримінального права: нормативний вимір. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 14. С. 134–141.

32. Виноградова О. І. Видача (екстрадиція) осіб, які вчинили злочини. *Адвокат*. 1999. № 5. С.13–15.

33. Вихрист С. М. Видача осіб в аспекті співвідношення міжнародного та національного права : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2003. 185 с.

34. Віленський Б. В. Підготовка судової реформи 20 листопада 1864 в Росії. Саратов, 1963. 125 с.

35. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Москва: Территория будущего, 2005. 800 с.

36. Вознюк А. А. Питання кримінально-правового регулювання видачі та передачі осіб, які вчинили злочини. Вісник Верховного Суду України. 2011. № 4 (128). С. 38–44.

37. Волженкин Б. В. Пояснительная записка к модельному уголовному кодексу для государств-участников Содружества независимых

государств. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 1996. № 1 (212). С. 88–90.

38. Вступ до філософії / Л. О. Алєксєєва, та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 250 с.

39. Галенская Л. Н. Международная борьба с преступностью. Москва : Междунар. отношения, 1972. 168 с.

40. Гетьман-Павлова И. В. Наука международного частного права: итальянская школа бартолистов XIV-XV вв. *Журнал международного и частного публичного права*. – 2009. № 3. С. 41–46.

41. Гефтер А.-В. Европейское международное право / пер.: К. Таубе; Предисл.: Ф.Ф. Мартенс. – Санкт-Петербург : Тип. В. Безобразова и Комп., 1880. 619 с.

42. Гнатовський М. Біпатриди. *Політична енциклопедія* / редкол. : Ю. Левенець, Ю. Шаповал. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 807 с.

43. Голяков И. Т. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР: 1917-1952 г.г. / под. ред. И. Т. Голякова. Москва : Госуд. изд-во юрид. лит., 1953. 463 с.

44. Гревнова И. А. Вина как принцип уголовного права Российской Федерации : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Саратовский юрид. и-т МВД РФ. Саратов, 2001. 182 с.

45. Гроций Г. О праве войны и мира / Пер. с лат. А. Л. Саккетти. Москва : Научно-издательский центр «Ладомир», 1994. 868 с.

46. Даль В. Толковый словарь живого Великорусского языка. Москва : Русский язык, 1990. – 576 с.

47. Декларація ООН про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму : Декларація Організації Об’єднаних Націй від 09 грудн. 1994 р.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_502 (дата звернення: 22.01.2020).

48. Демидюк О. Б. Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права. Вісник Академії адвокатури України. 2011. № 2 (21). С. 134–138.

49. Дзьобань О. П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс. Харків : Майдан, 2007. 284 с.

50. Дигесты Юстиниана. *Библиотека Гумер*: : веб-сайт. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/digest/index.php. (дата звернення: 12. 12. 2019).

51. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право : навч. посібник. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 638 с.

52. Дремина-Волок Н. В. Установление и осуществление уголовной юрисдикции как международно-правовое обязательство государства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 59. С. 76–83.

53. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2005. 240 с.

54. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

55. Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон. Москва: Издательство Московского университета, 1967. 320 с.

56. Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: в 2 т. / ред. В. А. Туманов и др. Москва : Норма, 2000. Т. 1. : XIV. 841 с.

57. Есаков Г. А. Экстратерриториальное действие уголовного закона: современные мировые тенденции. *Закон*. 2015. № 8. С. 82–89.

58. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах : Конвенція Ради Європи від 20 квітня 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036 (дата звернення: 12. 03. 2020).

59. Європейська конвенція про видачу правопорушників : Конвенція Ради Європи від 13 грудня 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033 (дата звернення: 12. 03. 2020).

60. Європейська конвенція про громадянство : Конвенція Ради Європи від 06 листопада 1997 р. № ETS N 166. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004/ed20090527/find?text (дата звернення: 23. 11. 2019).

61. Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини : Конвенція Ради Європи від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 12. 03. 2020).

62. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право Москва : Велби, Проспект, 2006. 560 с.

63. Житний О. О. Деякі проблеми застосування законодавства України про кримінальну відповідальність згідно з універсальним принципом. *Митна справа*. 2014. № 1(2.1). С. 122–129.

64. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків : Одіссей, 2013. 376 с.

65. Житний О. О. Деякі проблеми узгодження кримінально-правових та міжнародно-правових аспектів екстрадиції в законодавстві України. *Право і безпека*. 2012. № 2 (44). С. 94–98.

66. Загальна декларація прав людини : Декларація Організації Об’єднаних Націй від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 12. 03. 2020).

67. Задорожній О. В. Недоторканності державного кордону принцип. Українська дипломатична енциклопедія : У 2-х т./ редкол. : Л. В. Губерський та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.

68. Задоя К. П. Проблеми приведення у відповідність до рекомендацій GRECO кримінального законодавства України, що передбачає відповідальність за корупційні злочини (на прикладі законопроекту № 2033 від 17 січня 2013 р.). *Адвокат*. 2013. № 3. С. 15–18.

69. Закон об исламских уголовных наказаниях Исламской Республики Иран / пер. с перс. М. С. Пелевина. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. 343 с.

70. Закон об уголовном праве Израиля / предисл., пер М. Дрофмана; науч. ред. Н. И. Манцнева. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2005. 409 с.

71. Замудрякова О. В. Проблеми визначення кримінально-правової юрисдикції України щодо злочинів, вчинених за її межами. *Адвокат*. 2010. № 4. С. 44–48.

72. Захарова К. С. Системные связи принципов права: теоретические проблемы : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2009. 23 с.

73. Звирбуль В. К., Шупилов В. П. Выдача уголовных преступников. — Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1974. 100 с.

74. Зелинская Н. А. Транснациональное преступление и транснациональное право. Актуальні проблеми політики : зб. наукових праць. 2002. Вип. 15. С. 287–293.

75. Зелинская Н. А. Политические преступления в системе международной преступности. Одесса : ФЕНІКС, 2003. 400 с.

76. Зелинский А. Ф. Криминология. Учебное пособие. Харьков : Рубикон, 2000. 240 с.

77. Зинков Е. Г. Особенности действия правового пространства. *Общество и право*. 2012. № 3 (40). С. 20–25.

78. Златарский Васил Н. История бъгарската държава презь средните в векове : в 2 т. / под ред. на Димитър Ангелов. , София : Наука и изкуство, 1972. т. II. 483 с.

79. Зуєв В. В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження: монографія. Харків : Оберіг, 2017. 204 с.

80. Зюбанов Ю. А. Действие уголовного закона в пространстве (Опыт сравнительного анализа уголовного законодательства стран СНГ) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Международн. независим. эколого-политологический ун-т. Москва, 2001. 198 с.

81. Иванов Н. Г. Модельный уголовный кодекс. Общая часть. Опус № 1: Монография / гл. ред.: Н. Д. Эриашвили. Москва : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 169 с.

82. Ильина А. И. К вопросу о значении сравнительно-правового метода для совершенствования правил экстерриториального действия российского уголовного закона в пространстве. *Вестник Башкирского университета*. 2011. Т. 16. № 4. С. 1441–1444.

83. Иногамова-Хегай Л. В. Международное уголовное право. СПб : Юридический центр, 2003. 208 с.

84. Ислам в законодательстве России. Сборник законодательных актов, постановлений и распоряжений правительства России: Учебное пособие / под ред. А. Б. Юнусовой. Уфа : Изд-во Башктирского университета, 1998. 119 с.

85. Іващенко В. Проблеми відповідальності за міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру. *Юридичний журнал*. 2005. № 6. С. 17–22.

86. Іващенко В. Проблеми правового регулювання боротьби зі злочинами міжнародного характеру. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 12. С.101–103.

87. Каламкарян Р.А. Международный суд ООН: становление и развитие. *Государство и право*. 2011. № 5. С. 62–71.

88. Каменецький М. С. Міжнародний трибунал для колишньої Югославії. *Українська дипломатична енциклопедія*: У 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 2 812 с.

89. Каюмова А. Р. Уголовная юрисдикция в международном праве : вопросы теории и практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Казанский (Приволжский) федеральн. ун-т. Казань, 2016. 448 с.

90. Кедик В. П. Визначення місця здійснення злочину і межі дії кримінального закону. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Юридичні науки*. 2015. Вип. 2. Том 3. С. 19–22.

91. Кедик В. П. Застосування принципу non bis in idem у випадках вчинення злочину за межами України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2015. Вип. 33. Том 2. С. 105–107.

92. Кедик В. П. Колізія територіального та персонального принципу, або можливість подвійної кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 69. С. 317–322.

93. Кедик В. П. Основні засади реального принципу просторової дії кримінального закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 149–152. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2015/43.pdf (дата звернення: 17.11.2015).

94. Кедик В. П. Підстави притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені поза межами України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 88–91.

95. Кедик В. П. Умови притягнення до кримінальної відповідальності за універсальним принципом. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 8. С. 123–129.

96. Келина С. Г. Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва : Наука, 1988. 176 с.

97. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Киев : ип. И. и А. Давиденко, 1882. 972 с.

98. Князев А. Г. Действие уголовного закона в пространстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ульяновский гос. ун-т. Ульяновск, 2006. 179 с.

99. Князев А. Г. Действие уголовного закона в пространстве : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Ульяновский гос. ун–т. Ульяновськ, 2006. 179 с.

100. Ковалев М. И. Советское уголовное право : курс лекций. Выпуск 2. Советский уголовный закон. Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1974. 226 с.

101. Ковалев М. И. Советское уголовное право: Курс лекций. Выпуск 1: Введение в уголовное право. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1971. 146 с.

102. Ковальова Т. І. Реальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі за КК України. *Юридична наука*. 2017. № 10 (76). С. 12–25.

103. Коверзнєв М. С., Коверзнєва Г. П. Відповідальність держав у міжнародному праві. Альманах міжнародного права. 2016. Випуск 13. С. 49–56.

104. Козочкин И. Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2007. 476 с.

105. Коломієць Ю. Ю. Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження. Арциз : ФОП Петров О. С., 2019. 467 с.

106. Комаров А. А. К вопросу о возможности применения реального принципа действия уголовного закона в пространстве по отношению к преступности в сети Интернет. Юридические исследования. 2017. № 3. С. 10–20.

107. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / Н. Ф. Ахраменка и др. ; под общ. ред. А. В. Баркова. Минск : Тесей, 2003. 1200 с.

108. Конвенція Організації Об’єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 20 грудн. 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096 (дата звернення: 22.01.2020).

109. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 31 жовт. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 22.01.2020).

110. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 15 жовт. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 22.01.2020).

111. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 16 грудн. 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_167 (дата звернення: 22.01.2020).

112. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 10 квіт. 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_054 (дата звернення: 22.01.2020).

113. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 13 січн. 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182 (дата звернення: 22.01.2020).

114. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 09 грудн. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (дата звернення: 22.01.2020).

115. Конвенція про охорону персоналу Організації Об’єднаних Націй та зв’язаного з нею персоналу : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 09 грудн. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_025 (дата звернення: 22.01.2020).

116. Конвенція про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 19 травня 1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_831 (дата звернення: 12. 03. 2020).

117. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах : Конвенція Співдружності незалежних держав від 22 січня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009 (дата звернення: 12. 03. 2020).

118. Конвенція про правопорушення та деякі інші дії, вчинені на борту повітряного судна : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 14 вересня 1963 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_244 (дата звернення: 22.01.2020).

119. Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 30 листоп. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_149 (дата звернення: 22.01.2020).

120. Конвенція про скорочення випадків множинного громадянства і військовий обов’язок у випадках множинного громадянства. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3 : К–М. 792 с.

121. Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 10 грудн. 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 22.01.2020).

122. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування

тероризму : Конвенція Ради Європи від 16 травн. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948 (дата звернення: 22.01.2020).

123. Конституційний лад. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 3 : К–М. 792 с.

124. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 30. 11. 2019).

125. Кончук Н. С. Об'єкт складу злочину «Державна зрада». *Європейські перспективи*. 2015. Вип. 4. С. 89–95.

126. Королев Г. А. Универсальная юрисдикция государств в отношении серьезных нарушений норм международного права : основания применения и порядок осуществления : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2010. 18 с.

127. Костенко Н. И. Международное уголовное право: современные теоретические проблемы: Москва : Юрлитинформ, 2004. 448 с.

128. Кострова Б. Б. Лингвистические аспекты уголовного законодательства. *Российский юридический журнал*. 2000. № 4. С. 90–99.

129. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією : Конвенція Ради Європи від 27 січн. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101 (дата звернення: 22.01.2020).

130. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Баулін Ю. В. та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. 4-е, перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

131. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров та ін ; ред. Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Правові джерела, 2002. 432 с.

132. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров та ін. ; ред. М. І. Мельник, В. А. Клименко Вид. 4-те, перероб. та доп. Київ : Атіка, 2008. 375 с.

133. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов та ін. ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2002. 416 с.

134. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь, Кримінальний кодекс Республіки Молдова : [збірник] / під ред. В. Л. Менчинського ; пер. на укр. мову Т. В. Руденко. Київ : ОВК, 2016. 462 с.

135. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського ; пер. на укр. мову В. С. Станіч. Київ : ОВК, 2016. 138 с.

136. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 24.01.2019).

137. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Баулін Ю. В. та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.

138. Кримінальний кодекс Української РСР / Редактори-упорядники В. В. Меленевський, С. С. Яценко. Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1961. 210 с.

139. Кримінальний кодекс УСРР: у редакції 1927 року. 3-тє офіц. вид. Харків: Юридичне Видавництво Наркомюсту УСРР, 1927. 109 с.

140. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 12. 03. 2020).

141. Кузьминець О., Калиновський В., Дігтяр П. Історія держави і права України. Київ : Україна, 2000. 429 с.

142. Куцевич М. П. Значення національного принципу чинності кримінального кодексу України для захисту інтересів громадян України за кордоном. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2010. № 83. С. 38–40.

143. Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Львів, 2009. 20 с.

144. Лаврусь С. Ю. Реализация принципов права в юридической практике : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.01. Волгоград, 2005. 30 с.

145. Лопашенко Н. А. Основы уголовно-правового воздействия : уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика: монография. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 337 с.

146. Лукашук И. Действие уголовного закона в пространстве. *Рос. юстиция*. 1994. №4. С. 37–39.

147. Лукашук И. И. Уголовная юрисдикция. *Государство и право*. 1998. № 2. С. 112–116.

148. Лукашук И. И., Наумов А. В. Международное уголовное право : учеб. Москва : Спарк, 1999. 287 с.

149. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учебник для студентов юридических факультетов и вузов. Изд. 3-е, перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 432 с.

150. Лунеев В. В. Преступность XX века : мировые, региональные и российские тенденции. Изд. 2 перераб. и доп. Москва : Вотерс Клувер, 2005. 912 с.

151. Лунц Л. А. Международное частное право. Общая часть. Москва : Госюриздат, 1959. 271 с.

152. Макасеева А. А. Реальный принцип действия уголовного закона в пространстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Всероссийск. гос. ун-т юстиции (РПА Минюста России). Москва, 2019. 199 с.

153. Макасеева А. А. Реальный принцип пространственного действия уголовного закона: сравнительно-правовой анализ уголовного законодательства стран СНГ. *Проблемы права*. 2016. № 1 (55). С. 172–176.

154. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. Санкт-Петербург : Издательство Юридический центр Пресс, 2004. 694 с.

155. Малышев К. Курс общего гражданского права России. Том первый. Санкт-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича,1878. 355 с.

156. Мамай Е. А. Эффективность правоприменительных процедур: (теория, практика, техника) : монография / науч. ред. В. А. Толстика. Москва : Юрлитинформ, 2012. 221 с.

157. Мартенс Ф. Ф.Современное международное право цивилизованных народов. Издание пятое. – Том 2. – СПб.: Типография А. Бенке, 1905. – 438 с.

158. Мартенсъ Ф. Ф. Современное международное право цивилизованныхъ народовъ / Ф. Мартенсъ. – Изд. третье, испр. и доп. – СПб. : Тип. А. Бенке, 1896. 609 с.

159. Мацко А. С., Демченко О. О. Співробітництво держав щодо встановлення міжнародної відповідальності за найманство. *Часопис Київськ. ун-ту права*. 2004. № 3. С. 114–119.

160. Международное уголовное право / Блищенко И. П. и др.; отв. ред.: В. Н. Кудрявцев. Москва : Наука, 1995. 172 с.

161. Мельников М. Г. Действие уголовного закона во времени и пространстве : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Рязанский ин-т права и экономики. Рязань, 1999. 192 с.

162. Мельников М. Г. Действие уголовного закона в пространстве. Рязань: изд-во Акад. права и управления Минюста России, 2003. 80 с.

163. Михельсон А. Д. Объяснение 25 000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней. Москва : Издание книгопродавца А. И. Манухина, 1865. с.

164. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 09 грудн. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518 (дата звернення: 22.01.2020).

165. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників : Конвенція Організації Об’єднаних Націй від 17 грудн. 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_087 (дата звернення: 22.01.2020).

166. Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил щодо кримінальної юрисдикції зі справ зіткнення суден та інших подій, зв'язаних з судноплавством : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 10 травн. 1952 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_564 (дата звернення: 22.01.2020).

167. Міжнародне право : основні галузі : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2004. 816 с.

168. Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону / за ред. А. Довгерта. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 352 с.

169. Міжнародний суд ООН. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3 : К–М. 792 с.

170. Моисеев Н. Н. Эволюция цивилизаций и права человека: взгляд с позиции естествознания. *Права человека в России*. Москва : МНЭПУ, 1999. 475 с.

171. Моісеєв О. І. Кримінально-правова юрисдикція України щодо злочинів, вчинених за її межами: дис. …канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 217 с.

172. Мокринский С. Юридическая природа выдачи преступников и типовая конвенция СССР. *Советское право*. 1924. № 6 (12). С. 49–52.

173. Монтескье Ш. О духе законов. Избранные произведения. Москва : Госполитиздат, 1955. 803 с.

174. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / П. П. Андрушко та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2009. Т. 1. 964 с.

175. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2005. 1064 с.

176. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Вид. 10-тє, переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

177. Нестеренко С. Правова природа інституту екстрадиції (видачі). *Кримінальне право*. 2009. № 11. С. 167–169.

178. Нестеренко С. С. До визначення поняття екстрадиції у міжнародному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 5. С. 311–315.

179. Никольский Д. П. О выдаче преступников по началам международного права. Санкт-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1884. 540 с.

180. Ньютон И. Математические начала натуральной философии. Москва : Наука, 1989. 32 с.

181. Общая теории права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. 3 -є изд., перераб.и доп. Москва : Юристъ, 2001. 520 с.

182. Одайник Б. М. Проблемні питання розвитку інституту екстрадиції. *Правова держава*. 2009. № 1. С. 195–198.

183. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. Изд. 23-е, перераб. Москва : Русский язык, 1990. 915 с.

184. Оппенгейм Ласса Френсис Лоуренс. Международное право : в 4 т. / пер. с 6-го англ. изд., доп. Г. Лаутерпахтом ; под ред. и с предисл. С. Б. Крылова. Москва : Гос. изд-во иностр. лит., 1948-1950. Т. 1: Мир. Полутом 1. 1948. 408 с.

185. Ответственность за военные преступления и преступления против человечества. Сборник документов / сост.: Александров Г.Н. и др. ; под общ. ред.: О.Н. Хлестова. Москва, 1969. 94 с.

186. Памятники права Киевского государства X-XII вв. *Памятники русского права* / под ред. С. В. Юшкова ; сост. А. А. Зимин. Москва : Гос. изд. юр. лит-ры, 1952. 287 с.

187. Панов В. П. Международное уголовное право : учеб. пособие. Москва : ИНФРА-М, 1997. 320 с.

188. Підгородинська А. В. Використання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів у кримінальному процесі України : монографія. Одеса : Юрид. літ-ра, 2013. 189 с.

189. Полонка І. А. Нормативність права: загальнотеоретичний аналіз : дис. … канд. Юрид. наук : 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. 221 с.

190. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі. Київ : Атіка, 2005. 288 с.

191. Попов М. Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке. Москва : Изд-во И. Д. Сытина, 1904. 458 с.

192. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08 липня 2011 р. № 3671-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17 (дата звернення: 20. 11. 2019).

193. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв’язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 13 травня 2014 р. № 1261-VII. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1261-18#n18 (дата звернення: 10. 12. 2019).

194. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15 листопада 2011 р. № 4025-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17 (дата звернення: 30. 01. 2020).

195. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14 (дата звернення: 21. 11. 2019).

196. Про державний кордон України : Закон України від 04 листопада 1991 р. № 1777-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12 (дата звернення: 18. 11. 2019).

197. Про затвердження Інструкції про порядок виконання європейських конвенцій з питань кримінального судочинства : Наказ Міністерство юстиції України, Генеральна прокуратура України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Верховний Суд України, Державна податкова адміністрація України, Державний департамент України з питань виконання покарань від 29 червня 1999 р. № 34/5/22/130/512/326/73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0446-99 (дата звернення: 12. 03. 2020).

198. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2469-19 (дата звернення: 23. 11. 2019).

199. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17 (дата звернення: 18. 11. 2019).

200. Рамочное решение Совета Европейского Союза «О европейском ордере на арест и процедуры передачи лиц между государствами-членами» от 13.06.2002 г. *Journal officiel des Communautés européennes*. L 190 du 18.07.2002. – P. 1.

201. Резолюція 45/116 Генеральної Асамблеї ООН «Типовий договір про видачу» : Резолюція Організації Об'єднаних Націй від 14 грудня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_687 (дата звернення: 12. 03. 2020).

202. Решняк М. Г. Действие уголовного закона во времени как принцип права. *Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата*. 2011. № 3. С. 99–103.

203. Решняк М. Г. Современные проблемы действия уголовного закона в пространстве : монография. Москва : Юрлитинформ, 2013. 160 с.

204. Римское частное право / И. С. Петерский, В. А. Краснокутский, Е. А. Флейшиц и др. ; науч. ред.: Новицкий И. Б., Перетерский И. С. Москва : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 583 с.

205. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Організації Об'єднаних Націй від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 12. 03. 2020).

206. Родіонова Т. В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеськ. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2018. 247 с.

207. Ромашев Ю. С., Фетищев Д. В. Юрисдикция. государств в правоохранительной сфере : монография. Москва : Научная книга, 2009. 48 с.

208. Российское уголовное право. Общая часть : учебник для вузов / Коняхин В. П. и др. ; под ред. В. П. Коняхина, М. Л. Прохоровой. Москва : Контракт, 2014. 560 с.

209. Сафаров Н. А. Экстрадиция и права человека: поиск оптимального баланса. *Современное право*. 2007. № 3. С. 31–38.

210. Сборник документов и материалов по истории СССР советского периода (1917-1958 гг.) / отв. ред. И.М. Волков. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1966. 622 с.

211. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР, 1917-1952 гг. / сост.: А. А. Герцензон ; под ред. И. Т. Голякова. Москва : Госюриздат, 1953. 464 с.

212. Свистуленко М. П. Екстрадиція (видача злочинців) як правова категорія. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2004. Вип. 57. С. 86–89.

213. Свистуленко М. П. Екстрадиція в правовій системі України: основні кримінально-правові аспекти: дис…канд. юрид. наук: 12.00.08 / Академія адвокатури України. Київ. 2005. 200 с.

214. Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право. Пособие к лекциям. Часть общая. 10-е изд. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1913. 398 с.

215. Симсон Э. К. О невыдаче собственных подданных. Санкт-Петербург, 1892. 420 с.

216. Ситникова А. И. Соборное уложение 1649 г. как законописный правовой памятник. История государства и права. 2010. № 22. С. 24–26.

217. Скрильник О. О., Слатвицька А. В. Класифікація злочинів у міжнародному праві: теоретико-правовий аспект. Форум права. 2011. № 2. С. 839–847. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11cootpa.pdf.

218. Скрипилев Е.А. Права человека в истории России. *Права человека в России: декларации, нормы и жизнь*. Материалы Международной научной конференции, посвященной 50-летию Всеобщей декларации прав человека. Москва : МНЭПУ, 1999. С. 35–36.

219. Слінько С. В. Принципи кримінального процесу: теорія та практика співвідношення з нормами міжнародного права. *Право і безпека*. 2001. № 4 (41). С.124–127.

220. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка / под ред. А. Н. Чудинова. Санкт-Петербург : Издание книгопродавца В. И. Губинского, Типография С.Н. Худекова, 1894. 1004 с.

221. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений / под ред. Н. Абрамова. Москва : Русские словари, 1999. 433 с.

222. Словник української мови : в 11 т. / голов. редкол. : Білодід І. К. та ін. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 7 : П. 1976. 723 с.

223. Смирнов Е. А. О понятии и системе принципов советского уголовного права. *Труды Киевской высшей школы МВД СССР*. 1970. Вып. 4. С. 137–158.

224. Современный словарь иностранных слов : Ок. 20000 слов. Москва : Рус. яз., 1992. 740 с.

225. Степаненко В. И. Влияние международных договоров на содержание и сферу действия советского уголовного права : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. юрид. наук : 12.00.08. Свердловск, 1982. 16 с.

226. Степаненко О. В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 252 с.

227. Степаненко О. В. Реалізація принципу доцільності кримінального права в сфері кримінальної законотворчості. *Порівняльно-аналітичне право*: електронне наукове фахове видання. 2015. № 1. С. 277–281.

228. Страхов М. М. Історія держави та права зарубіжних країн. Харків: Право, 1999. 416 с.

229. Стрельцов Є. Л. Економічні злочини: внутрішньодержавні та міжнародні аспекти : навч. посіб. Одеса : Астропринт, 2000. 476 с.

230. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая: Лекции. Издание второе, пересмотр. и доп. – Санкт-Петербург : Государственная типография, 1902. 815с.

231. Татаринов М. К. Пространственное действие уголовной юрисдикции. Международное право. 2019. № 2. С. 1–13.

232. Територія у міжнародному праві. Мультимедійний посібник з навчальної дисципліни «Міжнародне право». URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_5.html (дата звернення: 01.11. 2019).

233. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України. Навчальний посібник. Львів: Ліга–Прес, 2007. 92 с.

234. Тилле А. А. Время, пространство, закон. Москва : Юрид. лит., 1965. 203 с.

235. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. Київ : Знання, 2012. 631 с.

236. Тимченко Л. Д. Международное право : учебник. 3-е изд. стереотип. Харків : Консум. 2004. 528 с.

237. Трайнин А. Н. Защита мира и борьба с преступлениями против человечества. Москва : Изд-во АН СССР, 1956. 299 с.

238. Трайнин А. Н. Избранные произведения. Защита мира и уголовный закон / под ред. Р. А. Руденко. Москва : Наука, 1969. 454 с.

239. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Атіка, 2003. 144 с.

240. Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. ст. Ю. В. Голика; пер. с норвежского А. В. Жмени. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 375 с.

241. Уголовное право : учеб. для вузов / Дьяков С. В., Игнатьев А. А., Лунеев В. В., Никулин С. И. Москва : Издательская группа «Норма-Инфра М», 1999. 406 с.

242. Уголовное уложение 22 марта 1903 г.: с мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии представления Мин. Юстиции в Государственном Совете и журналов – особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания Государственного Совета. СПб. : Издание Н. С. Таганцева, 1904. 1124 с. Новое уголовное уложение, Высочайше утвержденное 22 марта 1903 года. СПб.: Изд. В. П. Анисимова, 250 с.

243. Уголовный (Пенитенциарный) кодекс Эстонской Республики. *Правовые акты Эстонии*. 2005. № 17. С. 1103–1220.

244. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред., вступ. ст. С.В.Милюкова ; предисл. Эрнста Ойгена Фабрици; пер. с нем. Л.С.Вихровой. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 550 с.

245. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. Утвержден Законом Азербайджанской республики от 30 декабря 1999 г. Вступил в силу с 1 сентября 2001 г. : Перевод с азербайджанского / науч. ред. И. М. Рагимов (Предисл.) ; Пер. Б. Э. Аббасов. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 313 с.

246. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. : Б. В. Волженкин ; перевод с английского И. В. Миронова. Изд. 2-е. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 510 с.

247. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики. Перевод с китайского / под ред.: Коробеев А. И.; Пер.: Вичиков Д. В. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 303 с.

248. Уголовный кодекс Латвийской Республики. Принят 8 июля 1998 г. Введен в действие с 1 апреля 1999 г. С изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г. : Перевод с латышского / Науч. ред. : Лукашов А. И. (пер.), Саркисова Э. А. С.-Пб. : Юрид. центр Пресс, 2001. 313 с.

249. Уголовный кодекс Республики Армения. Принят Законом Республики Армения от 18 апреля 2003 года. Введен в действие 1 августа 2003 года / науч. ред. : Е. Р. Азарян, Н. И. Мацнев ; перевод с армянского Р. З. Авакяна. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 450 с.

250. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. А. И. Лукашова ; пер. с болг. Д. В. Милушева и др. ; Вступ. ст. Й. И. Айдарова. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 296 с.

251. Уголовный кодекс Республики Болгария / Науч. ред. А. И. Лукашова; пер. с болг. Д. В. Милушева и др.; вступ. ст. Й. И. Айдарова. – Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 296 с.

252. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 с изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г. / предисл. : И. И. Рогов. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 466 с.

253. Уголовный кодекс Республики Молдова. Принят Парламентом Республики Молдова 18 апереля 2002 года, введен в действие 21 июня 2002 года. С изменениями и дополнениями на 19 декабря 2002 года / вступ. ст. А. И. Лукашов. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 408 с.

254. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. А. Н. Лукашов, Н. Ф. Кузнєцова ; вступ. статья Э. А. Саркисовой ; пер. с польского Д. А. Барилович. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 234 с.

255. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / предисл. А. В. Федорова. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 408 с.

256. Уголовный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой Российской Федерации 13 июня 1996 г. *Consultant.ru* : веб-сайт. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 03.04.2019).

257. Уголовный кодекс Турции: Принят Великим Национальным Собранием Турции 1 марта 1926 г. ; с изм. и доп. на 3 августа 2002 г. / науч. ред. и предисл. Н. Сафарова, Х. Аджарка ; пер. с турецкого Н. Сафарова, Х. Бабаева. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 374 с.

258. Уголовный кодекс Украины : научно-практический комментарий / отв. ред. С. С. Яценко. Изд. 3-е исправл. и дополн. Киев : А.С.К., 2003. 1088 с.

259. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. ред., вступ. ст. Д. А. Шестакова ; предисл. Г.-Г. Йешека ; пер. с нем. Н. С. Рачковой. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 522 с.

260. Уголовный кодекс Финляндии (с изменениями и дополнениями по состоянию на 2015 г.) // Интернет-портал правовой информации ОБСЕ. : сайт. URL : https://www.legislationline.org/download/id/6375/file/Finland_CC_1889_am2015_en.pdf (дата звернення: 03.01.2020).

261. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головко, Н. Е. Крыловой ; предисл., пер. с фр. Н. Е. Крыловой. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. 648 с.

262. Уголовный кодекс Японии. С изменениями и дополнениями на 1 января 2002 г. : перевод с японского / Науч. ред. : Коробеев А. И.; пер. : Еремин В. Н. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. 226 с.

263. Усенко Е. Т. Проблемы экстерриториального действия национального закона. *Московский журнал международного права*. 1996. № 2. С. 17–45.

264. Устав ООН. *Международные акты о правах человека. Сборник документов*. Москва : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 784 с. С. 78–84.

265. Филимонов В. Д. Принципы уголовного права. Москва : Центр ЮрИнфоР, 2002. 139 с.

266. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : Атіка, 2009. 512 с.

267. Фролова А. И. Действие российского уголовного закона в пространстве: законодательная регламентация и перспективы ее совершенствования с учетом опыта уголовного законодательства зарубежных стран : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ур. гос. юрид. акад. Уфа, 2013. 230 с.

268. Хаснутдинов Р. Р. Территориальное и экстерриториальное действие уголовного права : дис… канд. юр. наук : 12.00.08 / Казан. гос. ун-т. Казань, 2007. 183 с.

269. Хаснутдинов Р. Р. К вопросу о понятии уголовно-правовой юрисдикции. *Вектор науки ТГУ*. 2010. № 2 (2). С. 167–174.

270. Хрестоматія з історії держави і права України..: навч. посіб. для юрид. вищих навчальних закладів і фак. : у 2 т. / В. Д. Гончаренко та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Том 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст.Київ : 1997. 464 с.

271. Цай К. А. Уголовно-правовая юрисдикция: теоретические вопросы действия уголовного закона в пространстве : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Высш. школа экономики. Москва, 2017. 312 с.

272. Чанышев А. Н. Философия Древнего мира: Учеб. для вузов. Москва : Высш. шк., 1999. 703 с.

273. Черниченко О. С. Международно-правовые аспекты юрисдикции государтв : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2003. 31 с.

274. Черниченко С. В. ООН и права человека. *Материалы Международной научной конференции, посвященной 50-летию Всеобщей декларации прав человека*, 17-18 февраля 1999 г. Москва : Издательство: Международный независимый эколого-политологический университет, 1999. С. 47–50.

275. Шаргородский М. Д. Курс уголовного права : в 3 т. / под ред. М. Д. Шаргородского. Т. 3. Уголовный закон. Москва : Юрид. изд-во, 1948. 312 с.

276. Шармар О. М., Бабаніна В. В. Виникнення та розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність. Митна справа. 2012. № 1 (79). Ч. 2. Кн. 2. С. 82–89.

277. Шевченко О. Т. Порівняльний метод у міжнародному кримінальному праві (на прикладі порівняння правових моделей екстрадиції). *Порівняльно-правові дослідження*. 2007, № 1/2. С. 301–303.

278. Шепельков В. Ф. Уголовный закон: преодоления противоречий и неполноты / под ред. Н. И. Пикурова. Москва : Юрлитинформ, 2003. 416 с.

279. Энциклопедический словарь / под ред. проф. И. Е. Андреевского. Санкт-Петербург : Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1890-1907. Т. 25 : Праяга - Просрочка отпуска. 1898. 478 с.

280. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П–С. 2003. 736 с.

281. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 6: Т–Я. 2004. 768 с.

282. Юртаєва К. В. Злочини міжнародного характеру: з чого все почалося. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 27. С. 32–38.

283. Юшков С. В. Русская правда. Происхождение, источники, ее значение. Москва : Зерцало-М, 2002. 378 с.

284. Bruce Zagaris, Shaila Lakhani Ohri. The Emergence Of An International Enforcement Regime On Transnational Corruption In The Americas. *Law and Policy in International Business.* 1999. P. 53–76.

285. Council of Europe, European Committee on Crime Problems. Extraterritorian Criminal Jurisdiction. Strasbourg : European Committee on Crime Problems, 1990. 42 p.

286. Doc. UN A/CONF.169/15/Add. 1.

287. Geoffrey R. Watson. The Passive Personality Principle. Vol. 28:1. 1993. P. 4–14.

288. Heinrich A. Das passive Personalitätsprinzip im deutschen Strafrecht. Freiburg im Breisgau, 1994. 312 p.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Публікації здобувача за темою дисертації:

1. Кедик В. П. Колізія територіального та персонального принципу, або можливість подвійної кримінальної відповідальності. Актуальні проблеми держави і права. 2013. Вип. 69. С. 317–322.

2. Кедик В. П. Визначення місця здійснення злочину і межі дії кримінального закону. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Юридичні науки. 2015. Вип. 2. Том 3. С. 19–22.

3. Кедик В. П. Застосування принципу non bis in idem у випадках вчинення злочину за межами України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право. 2015. Вип. 33. Том 2. С. 105–107.

4. Кедик В. П. Основні засади реального принципу просторової дії кримінального закону. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 3. С. 149–152. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2015/43.pdf

5. Кедик В. П. Підстави притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені поза межами України. Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 1. С. 88–91.

6. Кедик В. П. Умови притягнення до кримінальної відповідальності за універсальним принципом. Альманах міжнародного права. 2015. Вип. 8. С. 123–129.

7. Кедик В. П. Сукупність умов, за яких правові наслідки вироку суду іноземної держави можуть бути враховані в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 1. URL: http://www.pap.in.ua/1_2015/75.pdf.

8. Кедик В.П. Implementation of the universal and real principles of the law of ukraine on criminal liability in space in relation to the application of the law on extradition Visegrad journal on human rights. № 6 (volume 1). 2020. С. 169-173.

9. Кедик В.П. Понятие универсального принципа действия уголовного закона в пространстве. Legea Si Viata. 2015/6. С. 49-52.

10.Кедик В. П. Універсальний принцип дії кримінального закону про кримінальну відповідальність. Сучасне кримінальне право України: наукові нариси: монографія / за ред. Н. А. Мирошниченко, Є.Л.Стрельцова; передмова С. В. Ківалова. Одеса : Юридична література, 2017. С. 207–224. 16

11.Кедик В. П. Понятие уголовно-правового иммунитета Правове життя сучасної України : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. професорсько-викладацького складу, 20–21 квіт. 2012 р. Т. 2. Одеса : Фенікс, 2012. С. 298–300.

12.Кедик В. П. Деякі питання щодо просторової юрисдикції у кримінальному праві України. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матеріали Міжнародної наук.- практ. конф., присв. 15-річчу Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права, 30 лист. 2012 р. Одеса, 2012. С. 234–235.

13.Кедик В. П. Принцип громадянства як один із елементів дії кримінального закону у просторі. Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 22–23 бер. 2013 р. Львів, 2013. С. 22–23.

14.Кедик В. П. Особливості кримінальної відповідальності громадян України та осіб без громадянства у випадках вчинення злочину за межами України. Рівень ефективності та необхідність впливу науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 23–24 бер. 2013 р. Одеса, 2013. С. 100–101.

15.Кедик В. П. Дія кримінального закону у просторі. Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання

взаємодії : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 30–31 бер., 2013 р. Ужгород, 2013. С. 182–183.

16.Кедик В. П. Визначення місця вчинення злочину і межі дії кримінального закону. Сучасні проблеми криміналістики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 27–28 трав. 2013 р. Одеса, 2013. С. 151–156.

17.Кедик В. П. Визначення місця здійснення злочину. Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі : матеріали Інтернет-конф., присв. пам'яті Л. В. Багрій-Шахматова, 27 груд. 2013 р. Одеса, 2013. С. 53–56.

18.Кедик В. П. Об'єкт кримінально-правової охорони при реалізації реального принципу. Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 7 лют. 2014 р. Одеса : Фенікс, 2014. С. 108–109.

19.Кедик В. П. Колізія територіального та персонального принципу. Юридична наука і практика виклику часу : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 13 бер. 2014 р. Одеса, 2014. С. 35–38.

20.Кедик В. П. Принципи кримінальної відповідальності осіб, які понесли покарання за межами України. Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 трав. 2014 р. Т. 1. Одеса : Фенікс, 2014. С. 610–612.

21.Кедик В. П. Підстави кримінальної відповідальності за злочини, вчинені громадянами України за її межами. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали круглого столу, 30 трав. 2014 р. Одеса : Юридична література, 2014. С. 105–107. 17

22.Кедик В. П. Межі дії Європейської конвенції з прав людини у просторі. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19–20 вер. 2014 р. Одеса : Фенікс, 2014. С. 47–49.

23.Кедик В. П. Дія кримінального закону в просторі у Римській імперії. Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 28–29 листопада 2014 р. Запоріжжя, 2014. С. 115–117.

24.Кедик В. П. Кримінальна відповідальність громадян України за злочини, вчинені за межами країни. Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті : матер. Міжн. наук.-практ. конф., 5–6 груд. 2014 р. Дніпропетровськ, 2014. С. 108–109.

25.Кедик В. П. Ознаки принципів кримінальної відповідальності за злочини, вчинені за межами України. Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє : матер. Міжн. наук.-практ. конф., 5–6 груд. 2014 р. Харків : 2014. С. 33–36.

26.Кедик В. П. Концептуальні засади дослідження принципів відповідальності за злочини, вчинені за кордоном України. Тенденції та пріоритети реформування законодавства України : матеріали Міжн. наук.-практ. конф., 12–13 груд. 2014 р. Одеса : 2014. С. 89–91.

27.Кедик В. П. Принцип громадянства як один із елементів дії кримінального закону у просторі. Закон, проступок, відповідальність : зб. наукових праць : присв. 85-річчю Л. В. Багрій-Шахматова. Одеса : Юридична література, 2014. С. 47–49.

28.Кедик В. П. Кримінально-правові наслідки вчинення злочину за межами України. Інтернет-конф. : Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права. 20 квіт. 2015 р. Одеса, 2015. С. 196–201.

29.Кедик В. П. Проблеми врахування правових наслідків засудження особи іноземної держави щодо особи, яка вчинила новий злочин на території України. Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : Матеріали Міжн. наук.-практ. конф., 15–16 трав. 2015 р. Т. 2. Одеса : Юридична література, 2015. С. 230–233.

30.Кедик В. П. Щодо необхідності врахування національними судами тих чи інших правових наслідків засудження особи за межами країни. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали круглого столу : 24 трав. 2018 р. Одеса : Юридична література, 2018. С. 135–137.

31.Кедик В. П. Поняття кримінально-правових принципів, що діють за межами України. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів. Матеріали круглого столу : 29 трав. 2015 р. Одеса : Юридична література, 2015. С. 45–48.

32.Кедик В. П. Вирішення питання про кримінальну відповідальність осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за законодавством іноземної держави і перебувають на території України. Кримінальне право в 18 умовах глобалізації : матер. Міжн. наук.-практ. конф., 25 трав. 2018 р. Одеса, 2018. С. 105–108.

33.Кедик В. П. Виконання в Україні вироків, винесених іноземними судами чи міжнародними судовими установами. Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови : матер. Міжн. наук.-практ. конф., 16 черв. 2018 р. Одеса, 2018. С. 331–334.

34.Кедик В. П. Захист суверенітету держави у кримінально-правовому вимірі. Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації : матер. Міжн. наук.-практ. конф., 26 жовт. 2018 р. Одеса, 2018. С. 106–109.

35.Кедик В. П. Принципи кримінально-правової політики України щодо категорії осіб, визначених у статті 9 КК України. Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17 трав. 2019 р. Т. 2. Одеса : Гельветика, 2019. С. 547–550.

36.Кедик В. П. Застосування принципів «NON BIS IN IDEM» та «Подвійної кримінальності» при врахуванні вироку суду іноземної держави. Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний

виміри : матеріали Міжнарод. наук-практ. конф., 24 травня 2019 р. Одеса : Юридична література, 2019. С. 171–173.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Основні положення, теоретичні та практичні висновки дисертаційної роботи апробовані під час обговорення дисертації та окремих її розділів на засіданнях кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», а також у доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.); Міжнародній науковопрактичній конференції «Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі» (м. Одеса, 27 грудня 2013 р.); Міжнародній науковопрактичній конференції «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (м. Одеса, 22–23 березня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні» (м. Одеса, 30–31 березня грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми криміналістики» (м. Одеса, 27–28 травня жовтня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку» (м. Одеса, 28–29 листопада вересня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Дніпропетровськ, 5–6 грудня травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права» (м. Одеса, 20 квітня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського

суду з прав людини» (м. Одеса, 19–20 вересня 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування» (м. Одеса, 7 лютого 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє» (м. Донецьк, 5–6 грудня 2014 р.); Круглому столі «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів» (м. Одеса, 30 травня 7 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.); Міжнародній науковопрактичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Юридична наука і практика виклику часу» (м. Одеса, 13 березня 2014 р.); Круглому столі «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів» (м. Одеса, 29 травня 2015 р.); Круглому столі «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів» (м. Одеса, 24 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне право в умовах глобалізації» (м. Одеса, 25 травня 2018 р.); Міжнародній науковопрактичній конференції «Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови» (м. Одеса, 16 червня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації» (м. Одеса, 26 жовтня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри» (м. Одеса, 24 травня 2019 р.).

Додаток 2

«Затверджую»
Керівник Одеської місцевої прокуратури №1
_____ К.П. Царелунга
«___» _____ 2020 р.

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи

«Універсальний та реальний принципи чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі»

здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінальне-виконавче право

Кедик Вероніки Петрівни

Цей акт засвідчує упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Кедик Вероніки Петрівни «Універсальний та реальний принципи чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі» у процес підготовки працівників Одеської місцевої прокуратури №1 упродовж 2019 р.

Дисертація «Універсальний та реальний принципи чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі» має практичне значення, оскільки надає працівникам прокуратури можливість засвоєння формування та реалізації універсального та реального принципів чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі, що сприяє професійному розвитку юристів-практиків, допомагає поглибити їх знання, що, в свою чергу, сприяє поліпшенню ефективності боротьби із злочинністю.

Матеріали дослідження Кедик Вероніки Петрівни реалізуються при проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників прокуратури.

Додаток З

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор Національного університету
«Одеська національна юридична академія»
професор Загородній В. Є.
«___» _____2020 р.

АКТ
про впровадження результатів дисертації
Кедик Вероніки Петрівни
«Універсальний та реальний принципи чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі»
здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) зі спеціальності 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право»
у навчальний процес
Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: **голови** – проректора з навчальної роботи, професора Г.О. Ульянової, **членів комісії** – в. о. декана факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції), доцента С.В. Стародубова; завідувача кафедри кримінального права, професора Є.Л. Стрельцова, начальника навчально-методичного відділу Л.В. Кузнецової, склали цей акт про те, що монографія та наукові статті за результатами дисертації доцента, к.ю.н., доцента кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» В.П. Кедик «Універсальний та реальний принципи чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» впровадженні у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» у рамках викладання занять всіх видів зі студентами з дисциплін: «Кримінальне право України», «Сучасні проблеми Загальної частини кримінального права України», «Підстави кримінальної відповідальності», а також у науково-дослідній роботі студентів університету.

Рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації В.П. Кедик:

1. Кедик В.П Визначення місця здійснення злочину і межі дії кримінального закону / В.П. Кедик // «Evropský politický a právní diskurz»(«Европейский политико-правовой дискурс».
2. Кедик В.П. Визначення місця здійснення злочину і межі дії кримінального закону [текст] / В.П. Кедик // Науковий вісник Херсонського державного університету № 2 / редкол.: Стратонов В.М. (голов. ред.) та ін., - Херсон, 2015 – С. 19-23.
3. Кедик В.П. Дія європейської конвенції з прав людини у просторі / В.П. Кедик // «Ученые записки Таврического национального университета имени

В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки» осуществляет прием статей в Том 27 (66), № 4

4. Кедик В.П. Застосування принципу NON BIS IN IDEM у випадках вчинення злочину за межами України [текст] / В.П. Кедик // Науковий вісник Ужгородського національного університету №33 / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.) та ін., – Ужгород, 2015 – С. 93-96.

5. Кедик В.П. Колізія територіального та персонального принципу або можливість подвійної кримінальної відповідальності // Актуальні проблеми держави і права №69 – 2013р.,

6. Кедик В.П. Основні засади реального принципу дії просторової дії кримінального закону [текст] / В.П. Кедик // Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал» № 3 / редкол. Коломоєць Т.О. (голов. ред.) та ін., - Запоріжжя, – режим доступу: http://lsej.org.ua/3_2015/42.pdf.

7. Кедик В.П. Особливості призначення покарання за злочини вчинені за межами України / В.П. Кедик // «Порівняльно-аналітичне право» № 6, 2014 р.

8. Кедик В.П. Підстави притягнення до кримінальної відповідальності за злочини вчинені за межами України / Південноукраїнський правничий часопис № 1 / редкол. Волощук А.М. (голов. ред.) та ін.., - Одеса, 2015 С. 88-92

9. Кедик В.П. Умови врахування кримінально-правових наслідків вчинення злочину за межами України / В.П. Кедик // Актуальні питання публічного та приватного права» № 3(08)2014 р.

10. Кедик В.П. Умови притягнення до кримінальної відповідальності за універсальним принципом [текст] / В.П. Кедик // Альманах міжнародного права « 8 / редкол. Ківалова Т.С. (голов. ред.) та ін., - Одеса, 2015 – С. 123-130

11. Кедик В.П.Сукупність умов, за яких правові наслідки вироку суду іноземної держави можуть бути враховані в Україні [текст] / В.П. Кедик // Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право» № 1 / редкол. Бисяна Ю.М. (голов. ред.) та ін., - м. Ужгород, - режим доступу : http://www.pap.in.ua/1_2015/75.pdf.

12. Розділ у колективній монографії – Кедик В.П. Універсальний принцип дії кримінального закону про кримінальну відповідальність // Сучасне кримінальне право України: наукові нариси: монографія / за ред. Н.А. Мирошниченко, Є.Л. Стрельцова; передмова С.В. Ківалова. – Одеса: Юридична література, 2017. – с. 207-224

13. Кедик В.П. Деякі питання щодо просторової юрисдикції у кримінальному праві України [текст] / В.П. Кедик // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, що присвяченої 15-річчу національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчу Одеської школи права (м. Одеса, 30 листопада 2012 року). – О., 2012. – С. 234-235

14. Кедик В.П. Понятие уголовно-правового иммунитета [Текст] / В.П. Кедик // Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу (Одеса, 20 – 21 квітня 2012 р.), Т. 2 / відп. за випуск ред. д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін // Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О: Фенікс, 2012. – С. 298-300.

15. Кедик В.П. Визначення місця здійснення злочину [Текст] / В.П. Кедик // Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі: Матеріали Інтернет-конференції, присвяченої пам'яті видатного українського криміналіста, професора Л.В. Багрій-Шахматова (м. Одеса, 27 грудня 2013 року). – О., 2013,
16. Кедик В.П. Принцип громадянства як один із елементів дії кримінального закону у просторі [Текст] / В.П. Кедик // Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (22-23 березня 2013 року). – Львів., 2013. – С. 22-23
17. Кедик В.П. Особливості кримінальної відповідальності громадян України та осіб без громадянства у випадках вчинення злочину за межами України [Текст] / В.П. Кедик // Рівень ефективності та необхідність впливу науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (23-24 березня 2013 року). – 2013. – С. 100-101
18. Кедик В.П. Дія кримінального закону у просторі [Текст] / В.П. Кедик // Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії (30-31 березня, м. Ужгород). 2013 р. – С. 182-183
19. Кедик В.П. Визначення місця вчинення злочину і межі дії кримінального закону [Текст] / В.П. Кедик // Сучасні проблеми криміналістики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. ()27-28 травня 2013 р.) м. Одеса. С. 151-156
20. Кедик В.П. Дія кримінального закону в просторі у Римській імперії / В.П. Кедик // Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 28-29 листопада 2014 р.) – С. 115-117
21. Кедик В.П. Концептуальні засади дослідження принципів відповідальності за злочини, вчинені за кордоном України [текст] / В. П. Кедик // «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України»: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 12-13 грудня 2014 р.). – О. : 2014. С. 89-91
22. Кедик В.П. Кримінальна відповідальність громадян України за злочини, вчинені за межами країни [текст] / В. П. Кедик // Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті: матер. междунар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 5-6 грудня 2014 р.). – Д. : 2014. С. 108-109
23. Кедик В.П. Кримінально-правові наслідки вчинення злочину за межами України [текст] / В.П. Кедик // Інтернет - конференція: «Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права» – Одеса, 20 квітня 2015 року – О., 2015. – С. 196-201
24. Кедик В.П. Межі дії Європейської конвенції з прав людини у просторі / В.П. Кедик // Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19-20 вересня 2014 р, Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2014.
25. Кедик В.П. Об'єкт кримінально-правової охорони при реалізації реального принципу / В.П. Кедик // Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 7 лютого 2014 р.) / відп. за вип. д-р. юрид. наук, проф. С.В. Ківалов; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2014. – С. 108-109.
26. Кедик В.П. Ознаки принципів кримінальної відповідальності за злочини вчинені за межами України [текст] / В. П. Кедик // «Юридична наука України:

історія, сучасність, майбутнє»: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 5-6 грудня 2014 р.) – Х. : 2014

27. Кедик В.П. Підстави кримінальної відповідальності за злочини, вчинені громадянами України за її межами / В.П. Кедик // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів матеріали круглого столу (м. Одеса, 30 травня 2014 р.) / відп. за вип. д-р. юрид. наук, проф. В.В. Тіщенко, доц.. О.П. Ващук; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Юридична література, 2014. – С. 105-107.

28. Кедик В.П. Принципи кримінальної відповідальності осіб, які понесли покарання за межами України / В.П. Кедик // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.) Т. 1 / відп. за вип. д-р. юрид. наук, проф. В.М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2014. – С. 610-612.

29. Кедик В.П. Принцип громадянства як один із елементів дії кримінального закону у просторі [текст] / В. П. Кедик // Закон, проступок, відповідальність: збірник наукових праць : присвячено 85-річчю д.ю.н., проф. Л.В. Багрій-Шахматова / відп. Ред. В.О. Туляков. – Одеса : Юридична література, 2014. – 47-49

30. Кедик В.П. Проблеми врахування правових наслідків засудження особи іноземної держави щодо особи, яка вчинила новий злочин на території Україні [текст] / В.П. Кедик // // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15 – 16 травня 2015 р., м. Одеса), у двох томах. Т. 2 / відп. ред. М.В. Афанасьєва – Одеса: Юридична література, 2015. – С. 230-233.

31. Кедик В.П. Колізія територіального та персонального принципу [текст] / В. П. Кедик // Юридична наука і практика виклику часу: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 березня 2014 р.). – О. : 2014. С. 35-38

32. Кедик В.П. Поняття кримінально-правових принципів, що діють за межами України / В.П. Кедик // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів матеріали круглого столу (м. Одеса, 29 травня 2015 р.) / відп. за вип. д-р. юрид. наук, проф. В.В. Тіщенко, доц.. О.П. Ващук; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Юридична література, 2015. – С. 45-48

33. Кедик В.П. Щодо необхідності врахування національними судами тих чи інших правових наслідків засудження особи за межами країни / В.П. Кедик // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів матеріали круглого столу (м. Одеса, 24 травня 2018 р.) / відп. за вип. д-р. юрид. наук, проф. В.В. Тіщенко, доц.. О.П. Ващук; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Юридична література, 2018. – С. 135-137

34. Кедик В.П. Вирішення питання про кримінальну відповідальність осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за законодавством іноземної держави і перебувають на території України / В.П. Кедик // Кримінальне право в умовах глобалізації: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (25 травня 2018 р.) О.- С. 105-108

35. Кедик В.П. Виконання в Україні вироків, винесених іноземними судами чи міжнародними судовими установами / В.П. Кедик // Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (16 червня 2018 р.) О.- С. 331-334

35. Кедик В.П. Виконання в Україні вироків, винесених іноземними судами чи міжнародними судовими установами / В.П. Кедик // Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (16 червня 2018 р.) О.- С. 331-334

36. Кедик В.П. Захист суверенітету держави у кримінально-правовому вимірі / В.П. Кедик // Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (26 жовтня 2018 р.) О.- С. 106-109

37. Кедик В.П. Принципи кримінально-правової політики України щодо категорії осіб, визначених у статті 9 КК України [текст] / В. П. Кедик // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) т. 2 / відп. за ред. Г.О. Ульянова; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О.: Гельветика, 2019. – С. 547-550.

38. Кедик В.П. Застосування принципів «NON BIS IN IDEM» та «Подвійної кримінальності» при врахуванні вироку суду іноземної держави [текст] / В. П. Кедик // Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри: матеріали Міжнарод. наук-практ. конф. (24 травня 2-19 року, м. Одеса) / ред. кол.: Є.Л. Стрельцов, В.О. Туляков, В.П. Кедик [та ін.]; відп. За вип. Є.Л. Стрельцов ; Нац. Ун-т «Одес. Юрид. академія». – Одеса : Юридична література, 2019. – с. 171-173

Голова комісії: **проф. Ульянова Г.О.**

Члени комісії: **доц. Стародубов С.В.**

проф. Стрельцов Є.Л.

Кузнецова Л.В.

Додаток 5

АНКЕТА

для опитування студентів 3, 4, 5 курсів

юридичних факультетів вузів

щодо універсального та реального принципів чинності закону україни про кримінальну відповідальність у просторі міст: Одеси, Миколаєва.

Шановний Респонденте! Просимо Вас взяти участь в експертному опитуванні. Отримані результати будуть використані для вдосконалення закону про кримінальну відповідальність та розробки практичних рекомендацій з проблем універсального та реального принципів чинності закону україни про кримінальну відповідальність у просторі.

Виберіть, будь ласка, відповіді, які збігаються з Вашою думкою та обведіть чи підкресліть їх порядкові номери. Якщо Вашу думку не вдалось передбачити, напишіть свої відповіді у вільних рядках.

Будь ласка, не залишайте жодного запитання без відповіді!

Дякуємо за участь!

1. На якому курсі Ви навчаєтеся:

1.1) на 3 курсі (100 студентів);

1.2) на 4 курсі (100 студентів);

1.3) на 5 курсі (100 студентів).

2. Чи необхідно притягнути особу до кримінальної відповідальності за діяння вчинене за межею України, якщо дані

діяння не визнані кримінальним правопорушенням у державі, на території якої був скоєне кримінальне правопорушення?

- Так
- Ні
- Важко відповісти

3. Чи необхідно притягнути особу до кримінальної відповідальності за діяння вчинене за межею України, якщо дані діяння визнані кримінальним правопорушенням у державі, на території якої він був скоєне кримінальне правопорушення, та не є кримінальним правопорушенням за КК України?

- Так
- Ні
- Важко відповісти

4. Чи необхідно на Ваш погляд закріпити в чинному Кримінальному кодексі України норму, що визначає поняття місця скоєння кримінального правопорушення?

- Так
- Ні
- Важко відповісти

5. Чи доцільно було б прийняття Верховною радою України постанови, яка роз'яснює порядок застосування ст. 9 КК України (наслідки засудження особи за межами України).

- Так

- Ні
- Важко відповісти

6. У постанові необхідно буде роз’яснити порядок врахування і межі обліку кримінального закону іноземної держави, що скасовує кримінально-протиправність діяння, пом'якшує покарання або іншим чином поліпшує становище особи яка вчинила кримінальне правопорушення?

- Так
- Ні
- Важко відповісти

7. Чи необхідність розширити перелік об'єктів кримінально-правової охорони при реалізації реального принципу дії кримінального закону в просторі?

- Так
- Ні
- Важко відповісти

8. Чи має сенс при закріпленні універсального принципу дії кримінального закону в просторі перерахувати склади види міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає за КК України від їх місця здійснення, від громадянства особи, яка їх вчинила?

- Так
- Ні
- Важко відповісти

9. З метою розмежування реального і універсального принципів чи існує необхідність їх законодавчо розділити?

- Так
- Ні
- Важко відповісти

10. Чи повинен реальний принцип дії кримінального закону в просторі захищати інтереси не тільки громадян, але і юридичних осіб?

- Так
- Ні
- Важко відповісти

Додаток 6

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ

Результати опитування викладені у відсотковому відношенні до загального числа опитаних (200 осіб – представники академічної спільноти та практичні фахівці в галузі кримінального права). Загальна сума може не дорівнювати 100%, тому що в деяких випадках можливим було обрання декількох відповідей.

№	**Питання та варіанти відповідей**	**Відсоток опитаних, %**
1.	*На якому курсі Ви навчаєтеся:*	
	на 3 курсі	18,7
	на 4 курсі	11,9
	на 5 курсі	69,4
2.	*Чи необхідно притягнути особу до кримінальної відповідальності за діяння вчинене за межею України, якщо дані діяння не визнані кримінальним правопорушенням у державі, на території якої був скоєне кримінальне правопорушення?*	
	так	15,1
	ні	49,9
	важко відповісти	34,8
3.	*Чи необхідно притягнути особу до кримінальної відповідальності за діяння вчинене за межею України, якщо дані діяння визнані кримінальним правопорушенням у державі, на території якої він був скоєне кримінальне правопорушення, та не є кримінальним правопорушенням за КК України?*	

	так	13,8
	ні	56,4
	важко відповісти	29,8
4.	*Чи необхідно на Ваш погляд закріпити в чинному Кримінальному кодексі України норму, що визначає поняття місця скоєння кримінального правопорушення?*	
	так	74,5
	ні	21,8
	важко відповісти	3,7
5.	*Чи доцільно було б прийняття Верховною радою України постанови, яка роз'яснює порядок застосування ст. 9 КК України (наслідки засудження особи за межами України).*	
	так	65,8
	ні	28,4
	важко відповісти	5,8
6.	*У постанові необхідно буде роз'яснити порядок врахування і межі обліку кримінального закону іноземної держави, що скасовує кримінально-протиправність діяння, пом'якшує покарання або іншим чином поліпшує становище особи яка вчинила кримінальне правопорушення?*	
	так	67,8
	ні	29,8
	важко відповісти	2,4
7.	*Чи необхідність розширити перелік об'єктів кримінально-правової охорони при реалізації реального принципу дії кримінального закону в*	

	просторі?	
	так	83,1
	ні	15,1
	важко відповісти	1,8
8.	*Чи є необхідність при закріпленні універсального принципу дії кримінального закону в просторі перерахувати склади види міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає за КК України від їх місця здійснення, від громадянства особи, яка їх вчинила?*	
	так	16,5
	ні	27,5
	важко відповісти	56
9.	*З метою розмежування реального і універсального принципів чи існує необхідність їх законодавчо розділити?*	
	Так, існує	43,8
	Такої необхідності немає	26,8
	важко відповісти	29,4
10	*Чи повинен реальний принцип дії кримінального закону в просторі захищати інтереси не тільки громадян, але і юридичних осіб?*	
	да, повинен	76,5
	ні, не повинен, тому що пасивний персональний принцип передбачає тільки захист власних громадян за кордоном;	17,8
	важко відповісти	5,7